

Norsk institutt for kulturminneforskning

Landskap under press – Urbanisering og kulturminnevern

En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger

Grete Swensen

Gro Jerpåsen

Ragnhild Skogheim

Inger-Lise Saglie

Torggrim S. Guttormsen

Norsk institutt for kulturminneforskning

NIKU ble etablert 1. september 1994 som del av Stiftelsen for naturforskning og kulturminneforskning, NINA•NIKU. Fra 1. januar 2003 er instituttet en selvstendig stiftelse og del av det nyopprettede aksjeselskapet Miljøalliansen som består av seks forskningsinstitutter og representerer en betydelig spesial- og tverrfaglig kompetanse til beste for norsk og internasjonal miljøforskning.

NIKU skal være et nasjonalt og internasjonalt kompetansesenter innen anvendt kulturminneforskning. Vår oppdragsvirksomhet er rettet mot så vel kulturminneforvaltningen som andre relevante brukere i samfunnet, både offentlige og private. Instituttet utfører forskning og oppdrag innen følgende områder:

- Arkeologi i middelalderbyene
- Arkeologiske registreringer og overvåkinger
- Bygningsundersøkelser
- Fargeundersøkelser (bygninger)
- Humanosteologi
- Konservering og restaurering
- Landskap og kulturminner
- Landskapsanalyser og konsekvensutredninger for kulturminner i samband med naturinngrep og arealendringer
- Miljøovervåking
- Oppmålinger
- Registrering av kulturminner

De største oppdragsgiverne er, i tillegg til Miljøverndepartementet og Norges forskningsråd, Riksantikvaren, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og andre offentlige institusjoner og bedrifter (Statsbygg, Forsvaret ol.).

NIKU har sitt hovedkontor i Oslo og distriktskontorer i Bergen, Oslo (Gamlebyen), Tromsø, Trondheim og Tønsberg.

Publikasjoner

Som selvstendig stiftelse har vi valgt å avslutte tidligere serier og etablerer fra 2003 to nye serier som hver nummereres fra 1 og oppover.

- NIKU Rapport er den rapportering som overleveres oppdragsgiver etter fullført prosjekt. Serien kan ha begrenset opplag.
- NIKU Tema omfatter det vide spekter av kulturminnefaglige områder som instituttet arbeider med og henvender seg i hovedsak til forsknings- og fagmiljøer samt forvaltning.

NIKU Fakta er enkeltark som har som hensikt å gjøre viktige resultater av den faglige virksomheten tilgjengelig for et større publikum. NIKU Fakta er gratis; de er også tilgjengelige på www.niku.no.

Swensen, G., Jerpåsen, G., Skogheim, R., Saglie, I.-L., Guttormsen, T.S. 2004. Landskap under press - Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. – NIKU Tema 12: 1-95

Oslo, september 2004

NIKU Tema 12
ISSN 1503-4909
ISBN 82-8101-021-5

Rettighetshaver ©: Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

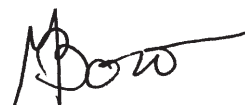
Redaktør: Grete Gundhus
Design og grafisk produksjon: Elisabeth Mølbach

Opplag: 300
Trykk: InPublish Kopisentralen, Fredrikstad
Trykt på miljøpapir

Kontaktadresse:
NIKU
Postboks 736 Sentrum
N-0105 Oslo
Tlf.: 23 35 50 00
Faks: 23 35 50 01
Internett: www.niku.no

Prosjekt nr.: 1561099
Oppdragsgiver: Norges forskningsråd og NIKU
Tilgjengelighet: Åpen

Ansvarlig signatur:

Summary

Swensen, G. Jerpåsen, G., Skogheim, R., Saglie, I-L. & T. S. Guttormsen. 2004. Threatened landscape – A study of the decision making, legitimacy and practice of cultural heritage management in local planning. – NIKU Tema 12: 1-95. In Norwegian.

The project «Threatened landscapes – A study of the decision making, legitimacy and practice of cultural heritage management in local planning» focuses on the effects of the changes in the landscape that take place in the outskirts of towns and cities, with special focus on how pressure on land resources effects the preservation of cultural heritage and cultural historic environments. The pressure comes from several sides: Urban development creates a need for better transportation, demanding wider and more modern roads. Then follows a demand for newly built industrial estates, workplaces and office blocs situated close by the main approaches to the city. Population growth increases hereby the demand for new housing, resulting in housing estates being laid out in the outskirts.

The consequences for the landscape are enormous, but how much do we actually know about the effects such rapid changes inflict on cultural historic structures and cultural heritage assets from various time periods. The project is based on three main approaches: To what degree is conflicting interests appearing between area changes and cultural historic qualities in landscapes under pressure, and if such conflicts exist; how are they being solved? To what extent are the heritage management succeeding in winning through with their arguments, which means performing a critical review of the position the heritage management partake in the planning procedure? Are the planning apparatus in the municipality equipped with the necessary resources to handle the complex challenges preservation of cultural historic environments represent (resources understood as knowledge, available data, the right planning procedures etc)? These complex questions entail performing a cultural historic landscape analysis as well as a contemporary analysis of the planning procedure. An interdisciplinary approach was needed, and researchers within social sciences as well as from the humanities have partaken (representing disciplines like archaeology, architecture/land use planning, sociology, ethnology).

The two municipalities where the study was carried out, are experiencing pressure of different kinds and degrees. Madla has status today as a town district in Stavanger,

but constituted up till 1965 a separate municipality primarily based on agriculture combined with fishing. The proximity to the city combined with easy accessibility to the coastal line and natural recreational areas are turning it into an easy target for building projects.

Nannestad was up till the early 1990s a municipality dominated by agriculture. Some minor housing estates were established mainly for local inhabitants in the outlying fields close to the forest areas. This changed when political decisions on national level were made that the new international airport should be placed in the proximity of Nannestad. New infrastructure like better motorways, railway connection, businesses and storehouses represented potential threats to the cultural historic environments.

The main conclusion drawn from the empirical study of the planning procedure and the landscape analysis, are these:

The effects of modern housing projects are significant in these areas on the fringe of suburbia. In farming areas building activities in dispersed settlements are to a certain degree accepted, as a lot of dispensations to strict regulations are made. Hereby the traditional structures of farmsteads are diluted, and the historic structures of the landscape are in a process of being erased. New housing estates are normally being planned close up towards nature areas, like forest or the coast. Such decisions are in favor of agricultural land protection. These areas are vulnerable from a cultural heritage point of view, however, because of their richness in cultural heritage assets. Forest areas might entail archaeological remains from hunting in the forest areas, and the coastal line might entail boathouses from the 19th and 20th century.

Special concern towards cultural heritage environments have difficulties in gaining ground as a platform early in the planning process, when compared with the position agriculture, industry etc maintain. Thereby they do not function as a premise provider, but more as a derived interest. Cultural heritage is often considered safeguarded when consideration towards land protection and recreational interests are looked after, but this is not necessary the case. These considerations might later be taken care of further down in the planning hierarchy, when plans are developed for smaller geographical zones (local plans). On this level however, the considerations for the broader landscape structures more easily get lost.

A closer look at the opinions held by various participants involved in the planning process, shows that there are two major discourses running their parallel course: the area development discourse and the area preservation discourse. Within each of the discourses we find participants with various positions, motivations and professional backgrounds, but they are united through a primarily pro-development or pro-preservation point of view. Where evaluations and decisions in area planning which affect cultural heritage assets and cultural historic environments are concerned, they are closely tied to the factual knowledge of existing cultural historic heritage that exists. If there are no easily available information gathered, it might later lead to political decisions made on an insufficient foundation.

The spatial changes that are taking place in accordance to planning decisions, are not based in an agreed understanding of the cultural historic structures and environments as a totality, but are mainly focusing on separate or individual heritage artifacts. While the understanding of the importance of taking care of cultural landscapes seems to have reached a wide circle (a concept included in The Plan- and Building Act), the importance of protecting cultural historic environments (a concept introduced in the Cultural Heritage Act in 1992) seems to be harder to agree on. The two concepts are tied up in two different planning systems.

The project has proved a strong need of protecting cultural historic areas on the fringe of suburbia from fragmentation. An understanding of the necessity to see wider spatial areas as a planning unity is growing on the municipal planning level. To be able to counteract strong forces working in different directions, however, there is a need of developing a long-term strategy of how to handle cultural historic environments areas situated on the borderlines of the big cities. Participants on various levels inside and outside the planning system must participate in this process.

Forord

Denne rapporten retter seg mot planleggere i kommunene, den offentlige kulturminneforvaltningen på ulike nivåer samt andre som er opptatt av kulturminner og kulturmiljøer i en samfunnsmessig sammenheng. Rapporten presenterer de viktigste resultatene fra forskningsprosjektet «Landskap under press. Kulturminnevernets kunnskapsgrunnlag, legitimitet og praksis i plansaker», som har vært gjennomført i perioden 2001-2004. Det er et tverrfaglig samarbeidsprosjekt mellom forskere fra Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU, og Norsk institutt for by- og regionforskning, NIBR.

Deltakerne fra NIBR har vært Ragnhild Skogheim, sosiolog, og Inger-Lise Saglie, arkitekt/planlegger og fra NIKU Gro Jerpåsen, arkeolog, Torgrim Sneve Guttormsen, arkeolog og Grete Swensen, etnolog. Prosjektledelsen har ligget hos NIKU med Grete Swensen som prosjektleder. På ulike stadier i prosjektgjennomføringen har Jarle Vaage, geograf, NIKU, og Svein Erik Sloreid, GIS-ingeniør NINA, deltatt. Grete Gundhus og Elisabeth Mølbach, NIKU, har stått for det redaksjonelle arbeidet og layout. Rapporten bygger på tekst som er utarbeidet fortløpende underveis i prosjektet.¹ En rekke personer i Nannestad og Stavanger har bidratt med informasjon som har vært en nødvendig forutsetning for å gjennomføre prosjektet. Vi retter en stor takk til alle dem som har delt sine fagkunnskaper og synspunkter med oss.

Prosjektet har hatt støtte av en referansegruppe. Medlemmer i referansegruppa har vært Reidar Bertelsen, Universitetet i Tromsø; Gary Fry, Landsbrukshøgskolen på Ås; Kathrine Højring, Skov og naturstyrelsen, Danmark; Kristine Johansen, Riksantikvaren; Elisabeth Seip, Hedmark fylkeskommune; Birgitte Skar, NIKU. I tillegg har vi hatt kontakt med utenlandske fagfolk med kompetanse innenfor tilgrensende arbeidsfelt. Det er Christer Bengs, Nordregio, Stockholm og Graham Fairclough, English Heritage; Mats Widgren, Universitetet i Stockholm, som bl.a. deltok på et arbeidsseminar avholdt i regi av prosjektet. Prosjektmedarbeiderne vil hermed takke for konstruktive innspill fra gruppa som har bestått av meget kompetente fagfolk. Sluttproduktet står imidlertid forfatterne selv ansvarlige for.

Prosjektet har mottatt støtte fra Norges forskningsråd gjennom programmet «Landskap i endring», i tillegg til å være finansiert gjennom NIKUs basisbevilgning.

September 2004

Grete Swensen, prosjektleder

Innhold

Summary	3
Forord	4
Kort om prosjektet	7

DEL I

1 Bakgrunn, teori og metode	8
1.1 Arealpress i randsoner rundt storbyer - introduksjon	8
1.2 Problemstillinger og avgrensninger	9
1.3 Forskerståsted og aktuelle perspektiver	10
1.4 Metoder	13
2 Sentrale trekk ved dagens planprosess og intensjoner om forbedringer	17
2.1 Kulturminnevernets perspektiv	17
2.2 Planleggingsperspektiv	17
2.3 Likheter og ulikheter mellom Plan- og bygningsloven og Kulturminneloven	18
2.4 Intensjoner om et bedre kulturminnevern	19
2.5 Intensjoner om bedre kommunal og regional planlegging etter Plan- og bygningsloven	20
2.6 Forsøk med desentralisering til kommunenivå	21
2.7 Internasjonale forpliktelser	22
2.8 Oppsummering	22

DEL II - NANNESTAD

3 Nannestad: Landskapsbeskrivelse - analyse og plangjennomgang	23
3.1 Innledning	23
3.2 Landskapets historiske dimensjon	23
3.3 Landskapsanalyse for nordre del av Nannestad	25
3.4 Planstatus Nannestad kommune	29
3.5 Fortellinger	31
4 Tre delundersøkelser i Nannestad	34
4.1 Nannestad sentrum – fra gårdslandskap til tettsted	34
4.2 Maura - moderne boligfelt på grensen mellom innmark og utmark	38
4.3 Ny riksvei 35 – endringer i kommunikasjon og ferdsel	42
5 Nannestad: Oppsummering	46
5.1 Hvordan er den kulturelle strukturen ivaretatt i landskapet	46
5.2 Hvordan blir kulturminnevernets interesser ivaretatt i planprosessen	46
5.3 Fortellingene	47
5.4 Konklusjon	48

DEL III - MADLA

6 Madla: Landskapsbeskrivelse - analyse og plangjennomgang	49
6.1 Innledning	49
6.2 Landskapets historiske dimensjon	49
6.3 Landskapsanalyse for Madla	52
6.4 Planstatus Stavanger kommune	57
6.5 Fortellinger	61
7 Tre delundersøkelser i Madla	64
7.1 Sunde – fra gård til tettsted	64
7.2 Kysten som natur og utmark- endringer i relasjoner over tid	68
7.3 Urbanisering av Madlalandet – endringer i ferdsel og kommunikasjon	72
8 Madla: Oppsummering	76
8.1 Hvordan er den kulturelle strukturen ivaretatt i landskapet	76
8.2 Hvordan blir kulturminnevernets interesser ivaretatt i planprosessen	76
8.3 Fortellingene	77
8.4 Konklusjon	77

DEL IV – DISKUSJON

9 Kulturminnevernets kunnskapsgrunnlag, legitimitet og praksis i plansaker	78
9.1 I mellomlandet urban – rural	78
9.2 Arealendringer og kulturhistoriske landskapskvaliteter i områder med arealpress	81
9.3 Kulturminnevernets praksis i planprosessen	84
9.4 Aktørene og deres kunnskapsgrunnlag, verdisyn og diskursive ståsted	86
9.5 Gunstige og mindre gunstige faktorer for ivaretagelse av kulturminner og kulturmiljøer	88
9.6 Oppsummering	88
Noter	90
Litteratur og andre kilder	91

Landskap under press - Urbanisering og kulturminnevern

En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger

Mål

Rette fokus mot konsekvensene de store arealmessige endringene i by- og tettstedsnære områder har for kulturhistoriske strukturer (kulturminner og kulturmiljøer), samt påpeke faktorer innenfor dagens planpraksis som påvirker mulighetene for bevisst og langsiktig strategisk planlegging.

Problemstilling

Hva slags praksis og strategi anvender kommunale planleggere, den offentlige kulturminneforvaltningen og andre aktører for å ivareta hensynet til kulturminner og kulturmiljøer i forbindelse med arealplanlegging, og hvordan har konsekvensene av beslutningsprosessen nedfelt seg i dagens landskap.

Målgruppe

Planleggere i kommunene, den offentlige kulturminneforvaltningen på ulike nivåer og andre fagfolk som er opptatt av å se vern av kulturminner og kulturmiljøer i en samfunnsmessig sammenheng.

Tilnæringsmåter

En empirisk undersøkelse:

Utvalgte delundersøkelser i to kommuner med utbyggingspress:
Nannestad og Stavanger (Madla).

Et tverrfaglig utgangspunkt:

Et samarbeidsprosjekt mellom forskere ved Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) og Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) (arkeologer, etnolog, arkitekt/planlegger, sosiolog).

Metode:

Historisk landskapsanalyse (visuelle metoder og historiske kartoverlegg)
– dokumentstudier – intervjuing.

Aktuelle forskningsperspektiver:

Den tverrfaglig fellesnevneren består i å vektlegge de aktive handlingene som har nedfelt seg i landskapet som materielle strukturer og betrakte planprosessen som et filter for hvilke materielle strukturer som får bestå videre.

Tre forskningsperspektiver danner utgangspunktet for tolkningen av det empiriske materialet:

1. Landskap som analytisk begrep
2. Diskurs- og profesjonsanalyse
3. Planlegging som diskursiv arena.

Resultat og oppfølging

Konklusjonene fra prosjektet vil bli lagt frem på møter i regi av ulike brukergrupper samt inngå i metodeutviklingen i NIKU og NIBR.

DEL I

1 Bakgrunn, teori og metode

1.1 Arealpress i randsoner rundt storbyer - introduksjon

I dag er situasjonen at stadig flere velger å bo i by- og tettstedsnære områder. Befolkningsveksten i disse områdene har brakt med seg behov for store arealmessige omdispenseringer, og ettersom stadig flere områder som før var forbeholdt primærnæringene omgjøres til boligfelt og næringsparker, begynner veksten å gi seg synlige uttrykk i omfattende landskapsomdanninger. Noen av endringene bygger på bevisste og langsiktige planer, som politikere på sentralt, regionalt eller kommunalt nivå har vedtatt. Andre er det akkumulerte sluttproduktet av mange kontinuerlige mindre tilpasninger, som over tid fører til at områder og landskaper endrer karakter. Mange av oss støtter oss, til tross for bedre viten, fortsatt på en stereotyp forestilling om at by og land representerer to ulike verdener: Byen som en tett og pulserende kraft med tilgang på et vell av opplevelser, mens landet representerer ro og stillhet, naturopplevelser og kilder til kulturhistoriske refleksjoner. Realiteten er imidlertid en annen: Selv om «landet» fortsatt finnes, må folk i urbane strøk trekke stadig lenger av gårde for å finne tradisjonelle helhetlige landskap, som ikke er oppstykket av boligfelt og motorisert ferdsel. Når brede belter tilknyttet de større byene bebos av folk med arbeidsplasser i bykjernen, følger andre behov etter: bedre trafikkkårer, offentlig kommunikasjon, forretninger,

tjenesteytende næringer etc.² Omdefinering av arealene i pressområdene er en kontinuerlig prosess. En slik omdefinering får også konsekvenser for kulturminnene og kulturmiljøene som befinner seg i landskapet. Vet vi nok om hvilke kulturhistoriske verdier som er spesielt utsatt ved slike landskapsmessige endringer, og klarer den offentlige kulturminneforvaltningen på ulike nivåer å vinne gjennomslag for betydningen av ivaretagelse av disse ressursene? I denne undersøkelsen er fokus lagt på situasjonen i områder som fortsatt ligger i yttersonen av større byer. Det er landskap som i dag rommer mange funksjoner: landbruk, skogbruk, frittliggende boligfelt og tettstedssentra.

De to kommunene som utgjør undersøkelsesområdene er ikke tilfeldig valgt ut. Følgende kriterier er lagt til grunn:

- Faktisk eller potensiell arealkonflikt hvor kulturhistoriske verdier berøres
- Arealpress
- Tilgjengelig datagrunnlag, kart, digitaliserte kulturminner
- Tidsdybde, variert kulturminnebestand
- Overførbarhet

Figur 1: Madla ligger i utkanten av Stavanger by. Her ser vi Madla i forgrunnen og Stavanger sentrum i bakgrunnen på bildet. Foto NIKU.

Undersøkellesområde 1 er Nannestad. Kommunen har i løpet av de siste ti årene måtte rette seg etter behov som har oppstått i kjølvannet av utbyggingen av internasjonal flyplass. Kommunen befinner seg, på linje med nabokommuner som Skedsmo, Fetsund og Ullensaker, fortsatt på grensen av hva som defineres som Osloregionen, men funksjonen som samferdselsknutepunkt tvinger kommunen til å ta stilling til nye problemstillinger. Kommunen presenteres nærmere i rapportens del II – kapittel 3, 4 og 5.

Undersøkellesområde 2 er Madla. Madla inngår som en bydel i Stavanger kommune. Fordi nærheten til byen er kort, er området aktuelt som utbyggingsområde, samtidig som det er en friluftslivsressurs for byfolk. At andre nabokommuner på regionalt plan er utpekt som Jærens primære landbruksområder, påvirker fremtidsutsiktene for jordbruket i Madla. Bydelen presenteres nærmere i rapportens del III – kapittel 6, 7 og 8

I den følgende delen av kapittel 1 presenteres problemstillingene, forskerståsted og metoder. Kapittel 2 konsentrerer seg om å bringe bakgrunnsinformasjon med vekt på sentrale trekk ved dagens planprosesser. På bakgrunn av fremleggningen av undersøkelsens hovedmateriale (del II og del III), brukes kapittel 9 til å trekke frem noen av hovedkonklusjonene som kan ha relevans i en bredere plankontekst.

1.2 Problemstillinger og avgrensninger

De siste tiårenes sterke urbaniseringstendenser har styrket behovet for overordnet planlegging på tvers av ulike samfunnssektorer. Utbyggingstiltak innenfor samferdsel, næringsliv og boligsektoren i tettsteds- og bynære arealer utsetter de kulturhistoriske verdiene i landskapet for nye og omfattende former for press. Undersøkelsen «Landskap under press. Kulturminnevernets kunnskapsgrunnlag, legitimitet og praksis i plansaker» skal betraktes mot denne bakgrunnen, og det overordnede spørsmålet den tar utgangspunkt i, er hva slags praksis og strategi den offentlige kulturminneforvaltningen og andre aktører anvender for å ivareta hensynet til kulturminner og kulturmiljøer i forbindelse med arealplanlegging, og hvordan konsekvensene av beslutningsprosessen har nedfelt seg i dagens landskap.

I planleggingssammenheng skal det tas mange hensyn, og ulike parter arbeider for å vinne gjennomslag for «sine» formål; bedre transportårer, jordvern, næringsutvikling, boligsak, kulturminnevern, og har ulike «spille-regler» de må forholde seg til. Styringen av tekniske inn-grep skal i all hovedsak skje gjennom kommunal

arealplanlegging der kulturminnevernet deltar som en av flere sektorinteresser. I prosessen blir de ulike sektorer tvunget til å formulere og presisere sine interesser, og muligheten for gjennomslag avhenger av interessenes generelle legitimitet hos beslutningsfatterne så vel som deres legale stilling.

Undersøkelsen har hatt som mål å belyse følgende problemstillinger:

1. Hvordan arter interessekonflikter seg mellom ulike arealendringer og kulturhistoriske landskapskvaliteter i områder med arealpress.
2. Hvordan blir kulturminnevernets interesser ivarettatt i planprosessen.
3. Undersøke aktørene og deres kunnskapsgrunnlag, verdisyn og diskursive ståsteder som kan tenkes å influere på hvordan de oppfatter feltet.

En historisk landskapsanalyse legges til grunn for å kunne ta stilling til hva som skjer med kulturhistoriske landskapskvaliteter når det foretas arealendringer og på hvilke måter beslutninger innen planleggingspraksis er med på å påvirke lesbarheten av landskapshistorien(e). En historisk landskapsanalyse utnytter de materielle sporene til å avdekke trekk ved det fysiske miljø og den historiske utviklingen som ikke ligger opp i dagen, men som er avhengig av kunnskap. En beskrivelse av den kulturelle strukturen skal forklare og tolke hvordan kulturminner og kulturmiljøer henger sammen i tid og rom, både med hverandre og med omgivelsene. De overordnede kulturelle sammenhengene utgjør ofte de stabile trekkene som gjennom århundrene har bidratt til å gi ulike regioner og områder deres særpreg. Det er dagens landskap med dets bevarte spor fra fortiden vi har søkt å analysere. Vi har derfor ikke lagt vekt på å lage en fyllestgjørende analyse av alle de ulike tidslagene i landskapet. Resultatene fra landskapsanalysen blir knyttet an til kulturminnevernets praksis. Ved å se på hvilke elementer som har gått tapt og hvilke som er bevart fra ulike tidsutsnitt, vil vi kunne si noe om hvordan arealendringer har påvirket lesbarheten av landskapshistorien. Hvorvidt er landskapets kulturelle struktur for ulike tidsutsnitt fortsatt lesbar? Hva er det som hindrer eller bedrer lesbarheten?

Aktører, kunnskapsgrunnlag og legitimitet er sentrale innfallsvinkler for å nærme seg studiet av planprosesser. I undersøkelsen ser vi nærmere på om det eksisterer faglige/diskursive kamper mellom ulike fag/profesjoner/andre aktører innen kulturminnefeltet om hva som bør vernes og hvorfor, og hvem som får mest gjennomslag for

sine vurderinger. Spørsmålet om legitimitet undersøkes empirisk ved å se på i hvilken grad kulturminneinteresser prioriteres i forhold til andre sektorinteresser (som landbruk, veisektor, helse o.a.). Vi kan anta at kulturminnevernets egen skjønnsutøvelse, fortolkning og verdisettingspraksis vil ha betydning for legitimiteten.

Studien avgrenses til å se nærmere på kulturminnevernets praksis i forbindelser med planleggingen etter Plan- og bygningsloven (pb). Planlegging etter Plan- og bygningsloven kan ses på en diskursiv arena der ulike interesser spilles ut mot hverandre. I prosessen blir de ulike sektorer tvunget til å formulere og presisere sine interesser, og muligheten for gjennomslag vil avhenge av interessenes generelle legitimitet hos beslutningstakerne, men også legale stilling. Vi utgår imidlertid fra den arbeidshypotesen at det viktigste grunnlaget for kulturminnevernet er den generelle legitimitet hos politikere samt i forhold til andre samfunnssektorer og til opinioenen. En slik legitimitet vil basere seg på «overbevisningens kraft» dvs. at det oppfattes som viktig og betydningsfullt å ta vare på historiske elementer i landskapet og ikke kun vektlegge planleggingsprosedyrer. Disse spørsmålene blir nærmere drøftet utover i rapporten.

1.3 Forskerståsted og aktuelle perspektiver

1.3.1 Tverrfaglige krysningspunkter

Mange av spørsmålene som reises i prosjektet, ligger i krysningspunkt mellom samfunns- og humanistiske fag. Tverrfaglig forskning er et forsøk på å møte utfordringene som komplekse problemfelt/områder stiller, fordi de forutsetter tilnærminger med basis i ulike innfallsvinkler. Tverrfaglighet har dessuten en egenverdi fordi ulike ståsted skaper grobunn for fruktbare diskusjoner og ideutvikling. En slik samarbeidsform har skapt en god basis for de løpende fagdiskusjonene og for vårt valg av undersøkelsesmetodikk. Fellesnevneren som vi lagt til grunn er å vektlegge de aktive handlingene som har nedfelt seg i landskapet som materielle strukturer og betrakte planprosessen som et filter for hvilke materielle strukturer som fortsetter å være der.³ Med utgangspunkt i fagdiskusjoner har det utkrystallisert seg tre ståsteder som danner bakgrunnen for tolkningene av de konkrete delundersøkelsene. Disse tre ståstedene blir kort presentert i det følgende.

1.3.2 Landskap som analytisk begrep

Selv tilsynelatende upåvirket natur viser seg ofte ved nærmere granskning å inneholde spor etter menneskelig virk-

somhet, og vekselspillet mellom natur- og kulturpåvirkning har langt inn i moderne tid nærmest inntatt et symbiotisk forhold. Få landskap kan derfor beskrives uten å trekke inn den menneskeskaptedimensjonen. I dagens moderne vestlige samfunn er det ofte «overflatelandskapet» vi er trent opp til å forholde oss til, i form av de visuelle inntrykkene som et landskap rommer. Med et oppøvd øye kan vi lese det bakover i tid ved å «skrelle av» de yngste lagene av bebyggelse, veier og arrondering. Et landskap må kontekstualiseres for å bli meningsfullt (Bender 1993:2), og måten folk forholder seg til et landskap på vil alltid være avhengig av tid, sted og historisk situasjon samt dets egenskaper. Samspillet mellom natur- og kulturpåvirkning vektlegges av Europarådet som definerer landskap som «et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkninger fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer» (Antrop 2004, Den europeiske landskapskonvensjonen).

Landskapets struktur

Våre analyser tar utgangspunkt i at kulturminnenes plassering i landskapet følger et bestemt mønster eller struktur og at dette mønsteret ikke er et resultat av tilfeldigheter, men har nedfelt seg innenfor et rammeverk av muligheter og begrensninger, det være seg naturgitte eller samfunnmessige. Det å søke å avdekke landskapets kulturelle strukturer i et tidsperspektiv er sentralt for forståelsen av et landskap og for hvorfor det fremstår slik det gjør i dag.

Ethvert landskap som har vært bebodd over kortere eller lengre tid innehar en underliggende kulturell struktur som har vært førende for hvordan de menneskelige aktivitetene har nedfelt seg i landskapet (Brekke 1987). Et landskap vil inneholde ulike strukturer på ulike nivå og fra ulike perioder. Noen strukturer vil være mer dominerende og iøynefallende enn andre. Hvilke strukturer en vil legge vekt på i en landskapsanalyse vil også avhenge av øynene som ser og hva som er utgangspunktet for analysen. Noen steder vil naturen være helt førende for den kulturelle strukturen, mens andre steder kan det være en gammel ferdselsåre eller en bestemt eiendomsinndeling som har vært det førende. Der det finnes levninger i landskapet fra flere ulike perioder som overlapper hverandre, kan de eldre strukturene ha vært med på å sette føringer for de yngre. Men det finnes også eksempler på at yngre strukturer bryter fullstendig med eldre mønster.

Ian Hodder har definert strukturbegrepet som følger: «All uses of the term imply something not visible at the surface – some organizational scheme or principle, not necessarily rigid or determining, visible only in its effects.»

(Hodder 1991:162). Teoretisk kan strukturbegrepet knyttes til samfunnsteoretiske retninger som Anthony Giddens' strukturasjonsteori og Pierre Bourdieus handlingsteori.

I hovedtrekk er det to hovedretninger innenfor samfunnsteori, en individorientert og en systemorientert, der den individorienterte representerer et handlings- eller et aktørperspektiv, mens den systemorienterte representerer et strukturperspektiv. Giddens utgangspunkt er at både de aktørorienterte og strukturorienterte teoriene har noe for seg, men at de hver for seg er utilstrekkelige. I likhet med samfunnsforskere som Bourdieu og Marshall Sahlins har han formulert en samfunnsteori som både tar hensyn til effekten av individenes handlinger og erkjenner betydningen av overordnede sosiale strukturer. Handlinger skaper og påvirker strukturer, men disse menneskete strukturer virker tilbake og styrer nye valg og handlinger. I henhold til hva Giddens betegner som «strukturens dualitet», representerer strukturerne både begrensninger og muligheter (Giddens 1984, fra Olsen 1997:164ff).

I likhet med sosiale strukturer står altså materiell struktur i et gjensidig tilbakevirkende forhold til menneskelige mening og handling. Mennesker produserer materiell kultur ut fra visse hensikter, men når denne materialiteten er etablert, kan den igjen påvirke menneskenes tanker og handlinger. Vi har med andre ord å gjøre med et pingpongspill mellom handling og strukturer, mellom ideer og materialitet, mellom intensjonalitet og uforutsette konsekvenser av handling (Olsen 1997:211).

Overføres dette til landskapet, vil dette bety at endring i sosiale mønstre vil nedfelle seg som endringer i landskapet og kan føre til endringer i dets kulturelle struktur. Produksjonen og reproduksjonen av sosialt liv er bundet til steder. Derfor er landskapets meningsinnhold et aktivt og manipulerbart element i den kulturelle strukturen. Relasjonen mellom handling og landskap er dialektisk avhengig og strukturerende. Nettopp fordi det er et forhold mellom handling og landskap blir det i en landskapshistorisk undersøkelse viktig å avdekke hvordan både en kulturell og en fysisk struktur i landskapet forholder seg til ulike former for praksis. Sentrale spørsmål å stille i en slik analyse blir hvilke handlinger i fortiden som har vært strukturerende for stedet, og hvilke handlinger kulturminnene er et produkt av (Tilley 1994:23, Guttormsen 2002).

Undersøkelser av overgripende spredningsmønstre, det vil si romlige relasjoner mellom kulturminner og rom-

lige relasjoner mellom kulturminner og landskap, kan gi oss økt kunnskap om menneskelig adferd over tid eller i ulike tidsepoker. Det er i sin tur mulig å relatere mønstret eller strukturer til sosial organisasjon så som bo-settingsmønstre, gravskikk m.m. Vi nærmer oss ideene bak mønstrene og en mer utviklet strukturalistisk synsmåte (Sahlqvist 2000:13ff).

Landskapsanalysen og de landskapsanalytiske metodene anvendt i dette prosjektet har lagt denne teoretiske tankegangen til grunn. Metodene visuelle analyser og historisk kartoverlegg er ment å knytte den teoretiske tenkingen til materialet. Materialet i prosjektet kan sies å være landskapet og aktørene i det. Det er tenkt at en slik vinkling også evner å se de ulike delene av prosjektet i sammenheng – den landskapsorienterte med den aktør- og planprossessorienterte.

Landskapets betydningsinnhold

Mange av diskusjonene som har foregått de siste tiårene innenfor landskapsrelatert forskning, har trukket frem landskapets betydningsinnhold og meningsaspekt, ikke minst gjelder dette geografer og arkeologer (Bender 1993, Gregory 1994, Relph 1976, Tilley 1994). De har vært opptatt av å få frem det subjektive elementet som alltid blander seg inn i vår persepsjon av omgivelsene og som vil influere på blikket vi retter mot landskapet. I denne sammenhengen vil det være nyttig å bringe inn to prinsipielt forskjellige posisjoner: Ulike sektors profesjonelle innfallsvinkler til landskap; her omtalt som forvaltningsdomene, satt opp i mot landskap erkjent som et virksomhetssted av de som er hyppige brukere.⁴

Kulturmiljøbegrepet og landskap som forvaltningsdomene

Kulturmiljøbegrepet har hos det profesjonelle kulturminnevernet befestet seg som en fruktbar innfallsvinkel. Behovet for å kunne ivareta større, helhetlige områder med en indre kulturhistorisk sammenheng meldte seg utover 1980-årene. Dette skjedde ettersom virkningen ble synlig av den tiltagende fragmenteringen som urbaniseringstendensene brakte med seg. Man måtte erkjenne at viktige historiske områder ikke kunne ivaretas godt nok med de redskapene som fantes på det juridiske planet. To viktige lovendringer på 1990-tallet fikk stor betydning for at kulturmiljøbegrepet etter hvert vant innpass også innenfor andre sektorer enn det profesjonelle kulturminnevernet: Det er forskrift om konsekvensutredninger, som ble innarbeidet i Plan- og bygningsloven (1990) og revisjonen av Kulturminneloven (klm) (1992). Kulturmiljøbegrepet anvendes i Kulturminneloven om «områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet el-

ler sammenheng». Spørsmålet er imidlertid om det vide meningsinnholdet ikke forutsetter en nærmere presisering og tydeliggjøring av hva som legges i kulturmiljøbegrepet når det anvendes i plansammenheng. Dette spørsmålet kommer vi nærmere inn på i undersøkelsen. Behovet for mer arealorientert dokumentasjon har blitt forsterket ettersom miljøvernets tilnærminger tas mer og mer i bruk innenfor den offentlige kulturminneforvaltningen. Utbredt anvendelse av Geografiske informasjonssystemer (GIS) har gjort det mulig å kartfeste alle kjente kulturminner uavhengig av alder og kravet om formelt vern, og GIS-verktøyet viser seg å være nyttig når den praktiske avgrensningen av kulturmiljøer skal foretas. Med kulturmiljøperspektivet har det åpnet seg en mulighet for å skifte fokus fra løsrevne materielle spor til å vektlegge strukturer som poengterer områdets lange tidsdybde. Vi stiller spørsmål i undersøkelsen om dette bredere perspektivet også har vunnet innpass i plansammenheng på kommunalt nivå.

Innenfor det profesjonelle kulturminnevernet har kulturmiljøbegrepet med sine åpne fortolkningsmuligheter karakter av å være et forvaltningsbegrep. Vi ser nærmere på om begrepet i tilstrekkelig grad blir fulgt opp med ytterligere presiseringer. Ellers er det en risiko for at kulturmiljøperspektivet forblir intern kunnskap.

Landskap erkjent som et virksomhetssted

Virksomhetsstedet viser til de praktiske virksomhetene som foregår på et sted, der mennesket som aktivt handlende subjekt utgjør nøkkelen til forståelse. Daglige gjøremål er betydningsfulle for tilknytningen til et sted som gradvis utvikler seg hos brukerne (Geertz 1983). Praktiske handlinger som næringsutøvelse, friluftsliv og ferdsel er i et historisk perspektiv faktorer som bidrar til endringer i landskapet og gradvis omformer stedet. Begrepet «virksomhetssted» som skriver seg fra filosofen Jacob Meløe, er videreført av Anniken Greve, som understreker handlingsperspektivet slik: «Virksomhetsstedet er ikke primært noe vi ser, det er heller ikke et sted vi primært bygger, det er et sted vi gjør. Det er altså ikke den hendelsen som finner sted som skaper dette stedet, men den handlingen vi iverksetter. Virksomhetsstedet får form og skikkelse i kraft av det vi gjør med henblikk på omverdenen» (Greve 1998:192). Hovedpoenget er at erfaringene og kunnskapen om stedet bygger seg opp via virksomhetene den enkelte utøver der. Resonnementene har berøringspunkter med det rammeverket som geografer innenfor retningen tidsgeografi arbeider innenfor (Hägerstrand 1975, Bladh 1995), og som spesielt vektlegger den tette sammenkoblingen mellom tid- og romdimensjonen. Forholdet mellom menneske og landskap

har i tråd med Gabriel Bladhs synspunkter karakter av å være «en vevnad i tidsrommet», hvor trådene består av mennesker, ting, handlinger og hendelser (Bladh 1995:19). Handlingslandskapet eller handlingsrommet er et element i slike synsmåter.

I vår omskrivning og forenkling av hva som ligger i virksomhetsstedet, blir lokale brukere av et område stående som viktige aktører. Holdningene de inntar til utbyggingstiltak, verneinitiativ så vel som de formelle og uformelle kanalene de anvender for å fremme lokale interesser, er formet av forankringen de har til stedet. Dette leder over i drøftingen av diskurs- og profesjonsanalysen.

1.3.3 Diskurs- og profesjonsanalyse

I analyse og forståelse av hvilke interesser, argumenter og faglige oppfatninger som får legitimitet og gjennomslag i forhold til hvilke som ikke får det, har vi tatt utgangspunkt i et diskursanalytisk perspektiv (jf Foucault 1989, Fairclough 1992). Hos Michel Foucault refererer diskursbegrepet blant annet til ulike måter å strukturere kunnskap og sosial praksis på. Innenfor et sosialt, geografisk og historisk avgrenset samfunn vil bestemte forståelser av virkeligheten gjelde som de allment aksepterte. Fairclough understreker i større grad enn Foucault diskurs som en form for praksis hvor menneskelige aktører handler i verden og overfor hverandre, og hvor kanskje flere forståelser av virkeligheten konkurrerer om hegemoni. En måte å sammenfatte ulike forståelser av diskursbegrepet på er å betrakte diskurs som spesielle meningssystemer som deles av flere mennesker, og der diskursanalytikere på forskjellige måter analyserer mønstre i skriftlige og muntlige utsagn (Svarstad 2001). De forståelsene og fortolkningene som skapes i diskursene lever ikke et isolert liv innenfor strengt avgrensede språklige kontekster, men har en mer eller mindre klar forbindelse til makrostrukturer i samfunnet. Vi kan anta at det utspiller seg diskursive kamper mellom ulike samfunnsinteresser og sektorer der det ikke er opplagt at verneinteressene bør prioriteres foran andre. I kulturminnevernet deltar ulike typer eksperter med ulik faglig/profesjonsmessig forankring. Fagbakgrunn kan antas å prege ens oppfatninger og vurderinger (ens måter å «se» og «lese» landskapet på, ens vurderinger av avveininger mellom ulike (sektor)interesser og annet). Det kan i denne sammenheng være relevant å knytte an til David Millers paradigmatisk tilnærming (Miller 1983), og en forståelse som går ut på at ulike fag og profesjoner er bærere av ulike faglige paradigmer som innebærer at problemforståelse, metoder og løsninger preges av aktørenes faglige/profesjonsmessige forankringer.

Dette gjør seg også gjeldende på et felt som kulturminnevern. Spørsmål knyttet til hvordan ulike innstillinger til fortiden påvirker muligheten – og interessen – for å oppfatte landskapets historiske nyanserikdom har for øvrig vært gjort til gjenstand for inngående studier av flere forskere (Lillehammer 2003, Setten 2003, Hygen 1996).

1.3.4 Planlegging som diskursiv arena

Det sentrale i planlegging er å komme frem til kollektive beslutninger om et steds videre utvikling. I planleggingsteori og i planleggingspraksis har metoder og måter for å finne et gyldig grunnlag for videre samhandling vært et sentralt og omstridt tema. Det har vært skiftende oppfatninger gjennom tidene. Det normative grunnlag for dagens planlovgivning er at planleggingen inneholder så mange avveininger mellom ulike gruppers interesser at politisk behandling gjennom valgte representative organer er nødvendig for å stake ut kursen videre. I tillegg har planleggingslovgivningen vektlagt medvirkning fra berørte som skal sikre en ekstra rett til en mer direkte innflytelse.

Studier av planleggingsprosesser har vektlagt maktperspektivet, dvs. at visse grupperinger uansett har sterkt gjennomslag i kraft av sin makt og posisjon. Clarence N. Stone har levert sentrale bidrag gjennom sin »regimeteori», dvs. stabile styringsnettverk i lokal forvaltning. Nærings- og utbyggingsinteresser har det han kaller »systemisk» makt fordi politikerne er avhengig av et velfungerende næringsliv for å sikre seg et skattegrunnlag for å kunne levere kommunale tjenester. Stone kaller dette »development regimes» (Stone 1989, 1993). Men han påpeker også at »politics matter» og at andre politiske interesser kan få gjennomslag. Andre studier basert på Foucaults forståelse av makt er bl.a. Bent Flyvbjergs studie av trafikkplanlegging i Alborg der rasjonalitet og kunnskap viker for maktforhold (Flyvbjerg 1992, Foucault 1989). En annen plantradisjon vektlegger planlegging som en diskursiv arena der argumenter og oppfatninger utveksles og brynes mot hverandre, såkalt kommunikativ planlegging, noe som har stått sterkt i den senere planteoretiske tenkningen (Fischer and Forester 1993, Forester 1989, Innes 1998, Healey 1997). Litt forenklet kan man si at istedenfor å fokusere på interesse-motsetning og maktkamp ligger fokuset på utveksling av argumenter og synspunkter for å komme frem til mer felles syn og oppfatninger. Ved å utvikle felles oppfatninger vil man kunne oppnå mer enn ved tradisjonell tap-vinn avveining mellom ulike interesser. På en diskursiv arena kan maktens grunnlag utfordres og andre perspektiver bringes på banen. Vi har valgt å fokusere på en diskursiv tilnærming, der ulike oppfatninger av bl.a. kulturmin-

nenes betydning og verdi møter andre interesser på planleggingsarenaen. Et slikt perspektiv kan bedre forklare hvorfor andre interesser enn tunge næringsinteresser får politisk gjennomslag i lokal forvaltning. I et slikt empirisk studium av planlegging som diskursiv arena, vil vi fokusere på hvem som er til stede på planleggingsarenaen, hvilke oppfatninger og diskurser som er representert og hvilke forståelser som har hatt gjennomslag.

1.4 Metoder

1.4.1 Tverrfaglighet som metode

Felles tema for prosjektet har vært det historiske landskapet. Det har derfor vært sentralt å finne frem til hvordan dette problemfeltet kunne håndteres i fellesskap ut fra ulike faglige ståsted. Dette ble gjort på flere måter:

- Felles arbeidsmøter med diskusjoner og planlegging av arbeidet. Enkelte av disse ble holdt over en hel dag på «nøytral grunn» utenfor kontorlokalene våre, slik at vi fikk mer arbeidsro, ny inspirasjon og en økt fellesskapsfølelse i prosjektet.
- Etnologen og sosiologen har samarbeidet tett om intervjuene. De gjorde felles forberedelser og ved en del av intervjuene var begge til stede. En viktig del av dette var også å komme frem til hvilken form intervjuene skulle ha og hvordan resultatene skulle bearbeides i etterkant og brukes i analysen.
- Felles befaringer i felt ble gjennomført for at alle skulle få en forståelse av hva det vil si å «lese et landskap» ut fra et historisk landskapsperspektiv, samt skape en felles referanseramme knyttet til våre undersøkelsesområder. Det er primært arkeologene i prosjektet som har stått for landskapsanalysen i prosjektet, men det var også viktig å få innsikt i etnologens, sosiologens og arkitekt/planleggerens måte «å lese et landskap» på. Dette oppnår man best ved å reise sammen i det fysiske landskapet.
- Arkitekt/planleggeren har i stor grad formidlet sin innsikt om lovverk og planprosesser og teorier om dette videre til kulturhistorikerne i prosjektet, noe som har vært til stor nytte for alle deler av prosjektet og ført til økt felles forståelse av prosjektets problemstillinger.

1.4.2 Metoder for landskapsanalyse

Visuelle begreper og metoder

To ulike metoder er benyttet i landskapsanalysene av Nannestad og Madla; visuelle metoder og historisk kartoverlegg. En sammenstilling av resultatene fra de to ulike analysemetodene er utgangspunktet for å beskrive landskapets kulturelle struktur fra forhistorisk tid og opp i nyere tid.

Begge metodene er redskap for å kunne plassere kulturminnene i en landskapsmessig og kulturell sammenheng og gi naturlige landskapselementer et kulturelt meningsinnhold. Ved å analysere kulturminnene i en landskapsmessig kontekst, kan en oppnå bedre integrering av kulturminnene i generell landskapsplanlegging.

Den visuelle analysen er gjort på et overordnet nivå. Den tar utgangspunkt i overordnede topografiske trekk og sammenhengen mellom ulike kulturminnetyper snarere enn enkelte kulturminner. Metoden bygger på begreper og metodikk fra publikasjonen «Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder» (Gansum, Jerpåsen og Keller 1997). Den gjør bruk av kjente landskapsarkitektoniske begreper og får frem hvilke visuelle struktureringselementer landskapet innehar og hvordan det menneskelige øye oppfatter et landskap. Det vil si hvilke elementer som er med på å ordne synsinntrykket (Lynch 1960). I norsk sammenheng benyttes følgende begreper (Feste og Oterholm 1973):

- Kanter/grenselinje – avgrensede elementer i landskapet med lineær karakter (eks: fjellsider, dalsider, vegetasjonsgrenser og vannkanter).
- Bevegelseslinjer/passasjer – lineære elementer i landskapet som gir naturlige framkomstmuligheter og grunnlag for visuelle passasjer. Landskapet oppleves ofte fra bevegelseslinjene og landskapsopplevelsen er derfor i stor grad avhengig av utsynet fra disse (eks: elver, daler, strandlinjer, stier og vegetasjonsfrie korridorer).
- Distrikt – naturlige avgrensede områder med samlende eller enhetlig preg.
- Knutepunkt – krysningspunkt mellom forskjellige bevegelseslinjer eller en sentral kjerne i et distrikt. Sterk grad av identitet styrker et knutepunkt.
- Landemerker – markerte punkter i terrenget. De kan opptre i forskjellig skala og dermed påvirke større eller mindre områder. De kan også fremstå som orienteringspunkter i landskapet (eks: et særpreget og dominerende tre, et markert fjell, et byggverk).

Landskapsarkitekter søker å få frem landskapets estetiske struktur. I kulturhistorisk forskning er en opptatt av den materielle og kulturelle strukturen i landskapet. En slik analyse får frem hvilke struktureringselementer som har betydning for kulturminnenes plassering i landskapet og belyser forholdet mellom landskapet og kulturminnene. Tradisjonell arkeologisk landskapsanalyse tar som regel utgangspunkt i distribusjonskart over kulturminner presentert som punkter på et kart, noe som gir et abstrakt fugleperspektiv på landskapet. Visuelle metoder fokuserer på det menneskelige perspektivet i land-

skapet, idet de er egnet til å få frem hvordan mennesket oppfatter et landskap fra bakken i øyehøyde.

Andre begreper som benyttes i strukturanalysen er:

- Relasjoner – kulturminners landskapsrelasjoner beskriver forholdet mellom kulturminner og bestemte landskapsformasjoner.
- Sammenhenger – sammenhengen mellom kulturminner beskriver hvordan kulturminnene i et landskap forholder seg til hverandre.
- Fattbarhet – fattbarhet eller lesbarhet er et grade-rende begrep, som beskriver hvor lett eller vanskelig det er å skaffe seg en oversikt over elementene i landskapet og sammenhengen mellom dem. I kulturell sammenheng betegner begrepet hvor lett eller vanskelig det er å få innblikk i den kulturelle strukturen i et landskap; det vil si sammenhengene mellom kulturminnene og relasjonene mellom kulturminnene og bestemte landskapselementer.

Strukturanalysen eller landskapsanalysen er ment å få frem hvilke helheter og sammenhenger som finnes i de ulike undersøkelsesområdene, hvilke som er bevart og hvilke som ikke lenger er like lesbare, men finnes mer skjult. Den er ment å fange opp de endringene som har skjedd, samt vise hvordan og hvorfor dagens landskap er blitt slik det er på et forholdsvis overordnet nivå. I det ligger det at den ikke fanger opp alle endringer og elementer, men at den i hovedsak rommer de generelle trekkene og de strukturene som anses og være de mest sentrale i endringshistorien. Vi håper og tror at den kan være en kilde til kunnskap og en inspirasjon for videre planlegging og forvaltning av Madlalandet og Nannestad. Innfallsvinkelen og metodikken vil også ha overføringsverdi til ethvert annet landskap. En landskapsanalyse som kan vise til områdets historiske identitet og struktur, vil kunne være et godt verktøy for en langsiktig planlegging og utvikling med tanke på å kunne ivareta dets kulturhistoriske verdier og kvaliteter. Endringshistorie er et begrep vi har benyttet for å nøytralisere historien og de endringene som har skjedd i landskapet, og med dette unngå å moralisere over nåtiden ved å fremstille fortiden som et ideal (alt var bedre før). Landskapsendringer er en stadig pågående prosess, og selv om endringer kan tidfestes, skjer de ikke plutselig, men gradvis over tid. Endringsprosesser utradrer heller ikke tidligere strukturere prosesser, men kan anta andre former (Setten 2002:46).

Historisk kartoverlegg – manuell og digital metode

Historisk kartoverlegg er en metode som går ut på å overføre et eldre kartmateriale til et moderne, slik at det er

mulig å sammenligne direkte den fortidige situasjonen med dagens. Metoden er utviklet av svenske kulturgeoografer (Tollin 1991), og med bakgrunn i svensk kulturgeografisk forskning er metoden utviklet i Norge for anvendelse på norske historiske kart (se bl.a. Jerpåsen et al 1997, Austad og Øye 2001). Kartstudiene gir mulighet til integrering av biologiske landskapsstudier (eldre kulturmarkstyper) så vel som arkeologisk og historisk bosettingshistorie. Det gir også en mulighet til å forstå hele landskapet som et kulturminne, og ikke bare de enkelte objektene som automatisk fredete kulturminner og bygninger. Kartene er også en kilde til å fange kulturhistorien i landskapet i en periode det ellers er få andre tilgjengelige kilder fra. Det er primært kart fra Statens kartverk på Hønefoss, fra deres historiske kartarkiv, som har vært benyttet.

Historisk kartoverlegg er utført på ulike detaljeringsnivå i de to kommunene, der vi har jobbet mest detaljert i Nannestad. De historiske kartene har i hovedsak to typer informasjon; veier og bosetting. Det er benyttet ulike kart fra 1800-tallet og tidlig 1900-tallet for å få en forståelse av alderen på ulike elementer, hvilke som er de primære og førende, og hvilke som er sekundære og kommet til senere.

Det historiske kartoverlegget er gjort ved hjelp av et GIS-program (Archview med Image warp-funksjon). Metoden innebærer at en scannet versjon av det historiske kartet blir «dratt i» for å tilpasses et moderne digitalt kart, i dette tilfellet digitale N50-kart. Tilpassingen gjøres ved å velge felles referansepunkter på det moderne og det historiske kartet. I Madla er det først og fremst punkter langs kysten og langs vannene som er benyttet, foruten kommunegrensen og elveutløp. Disse er regnet som uavhengige variabler i forhold til kulturelle endringer. Etersom det er kulturelle endringer vi skal teste, er det lite heldig å benytte for eksempel veier og bosetting som referansepunkter. For Nannestad har dette vært noe vanskeligere, så der har vi i stedet benyttet bl.a. kirkestedene fra middelalder som referansepunkter.

Ved GIS-metoden vises resultatet ved at lag fra det moderne kartet blir liggende oppå det historiske. Slike kart har vi laget for Madla. Det vil lett oppstå systematiske skjevheter som for eksempel at veier som egentlig skulle ligge oppå hverandre, blir liggende litt forskjøvet i forhold til hverandre. Det kan også være litt vanskelig å lese det historiske kartet og tolke hvilke endringer som har skjedd.

En annen måte vi har valgt å presentere resultatene på er at enkelte elementer er tegnet manuelt over fra det his-

toriske kartet til det moderne. Her vil det moderne kartet være grunnlagskartet og elementer fra de historiske kartene vil bli liggende som et lag oppå. Dette er også egnet dersom man ønsker å presentere elementer fra ulike historiske kart på ett kart for å få frem at det har skjedd en endring over tid. Dette har vi bl.a. gjort for å vise utviklingen av veisystemer i Nannestad. Ved denne presentasjonsformen får en lettere frem hvilke av dagens strukturer og landskapselementer som kan føres tilbake i tid.

1.4.3 Dokumentstudier

I studiet av planprosessene er det først og fremst dokumentstudier og intervjuer med sentrale aktører i planprosessen som gir innsikt. Kommuneplaner og annet strategimateriale er viktige kilder til innsikt i hvordan kommunen prioriterer og arbeider med kulturminner i forhold til andre sektorinteresser. Dokumentstudiene omfatter både tekst og kart i kommuneplanen, sentrale saksdokumenter og andre skriftlige innspill i planprosessen, inklusive høringsuttalelser fra offentlige myndigheter og skriftlige uttalelser fra beboere og lokale organisasjoner. Materiale som omhandler kulturminner på et mer overordnet nivå (fra offentlige myndigheter) er også viktig underlagsmateriale i prosjektet.

Det finnes en del undersøkelser som har fokusert på Nannestad- og Madlalandskapet og hva slags endringer landskapene i disse områdene har gjennomgått. Videre er det i andre sammenhenger foretatt kartlegginger (registreringer) av kulturminnebestanden i kommunen, og slikt materiale utgjør viktig grunnlagsmateriale i prosjektet.

1.4.4 Intervju som metode

Siktemålet med intervjuene som er foretatt med informanter i Nannestad og Stavanger har blant annet vært å få frem synspunktene om kulturminnevernets plass i plansaker hos dem som arbeider spesielt med dette saksområdet i kommunens administrasjon, eller som har et overordnet ansvar for planprosesser i kommunene, samt få avdekket hvordan lokale «ildsjeler» vurderer kommunens håndtering av kulturminnearbeidet. Videre har det vært viktig å få frem synspunkter fra den offentlige kulturminneforvaltningen på regionalt nivå på kommunens håndtering av kulturminnearbeidet, samt oppfatningene fra begge hold når det gjelder kontakt, samarbeid, ulike planverktøy og disses egnethet.

Intervjuene har kommet i stand etter forespørsel i fylkes- og kommuneadministrasjonen om aktuelle personer. Intervjuene har i hovedsak foregått som frie samtaler, men baserer seg på en intervjuguide som ble utarbeidet

i forkant av intervjuarbeidet. Det er foretatt notater underveis i samtalen, som er blitt renskrevet i etterkant. Til sammen ble det gjennomført 12 intervjuer basert på en intervjuguide samt to kortere telefonintervjuer. I tillegg har det vært gjennomført samtaler med representanter fra den offentlige kulturminneforvaltningen i de respektive fylkeskommunene (Akershus og Rogaland) og landsdelsmuseene (Universitetets kulturhistoriske museer, UKM, og Arkeologisk museum i Stavanger, AmS).⁵

Et intervju gjøres i et bestemt siktemål, nemlig for å få innblikk i den andre personens kunnskaper, opplevelser, synspunkter og vurderinger knyttet til spesielle hendelser og saksforhold. Intervjuer gir med sitt individperspektiv og sin nyanserikdom tilgang til et problemfelt som det ellers er vanskelig å få innpass til (Kaijser 1999). En intervjusituasjon gir anledning til å følge opp og utdype temaer og spørsmål og dermed få frem flere aspekter ved det aktuelle temaet enn forskeren har forestilt seg på forhånd. Det gir kvalitative intervjuer et fortrinn fremfor en surveyundersøkelse. Intervjumetoden egner seg spesielt når en skal få frem hvorfor ting (for eksempel planprosesser) foregår på bestemte måter, snarere enn hvordan. Som kommunikasjonsform skiller intervjuer seg fra andre typer samtaler ved at det er en tydelig definert situasjon som begge partene som deltar er innforstått med. I fortolkningen av materialet vil forskerens forforståelse være en viktig faktor som påvirker konklusjonene som trekkes. Subjektiviteten er tydelig til stede i selve prosessen rundt fremstillingen av kildematerialet, så vel som i fortolkningen av det. De interessante spørsmålene fremkommer i stor grad som resultat av fortolkninger av hvilken mening individer legger sine handlinger.

Enkelte av intervjuene i dette prosjektet har hatt preg av gruppeintervju, det vil si at flere personer er blitt intervjuet samtidig. Det er en effektiv metode ved at man får samlet inn mye data på kort tid. Den store fordelen med gruppeintervjuer er imidlertid at gruppedynamikken gir en synergieffekt. Forskerens spørsmål utløser samhandling i gruppen, og denne samhandlingen mellom deltakerne stimulerer ideer, tanker og minner (Brandth 1996). Selv om temaet kulturminnevern kan sette følelsene i

sving, er det likevel ikke av en slik karakter at det er vanskelig å snakke om. Derfor er det et tema som egner seg i gruppeintervjuer. Intervjuer med flere samtidig er imidlertid en krevende form, også for intervjuerne. Det krever en smidig og «disiplinert» styring for at det ikke skal komme ut av fokus.

Gjennom intervjuene får vi frem ulike «diskurser», «fortellinger» eller «betraktningmåter» om Nannestad og Madla i Stavanger, slik ulike aktører oppfatter det med basis i sine faglige utgangspunkter og formelle ståsteder.

Det subjektive aspektet ved denne kildetypen stiller bestemte krav til kildekritikk. Det er muligheter for at viktig informasjon er holdt tilbake, eller at informasjon er blitt bevisst eller ubevisst fordreid, samtidig som mistillit til intervjueren eller situasjonen kan spille inn. Misforståelser både i forhold til spørsmål og svar kan blande seg inn. Det er også rent praktiske sider rundt selve intervjusituasjonen som kan influere på hvor stor tillit man i ettertid vil ha til kildeverdien. Uro og avbrudd under samtalen forløp, mangelfull notatskriving, manglende interesse for prosjektets tema, er praktiske sider som kan bidra til at intervjuet ikke anses for vellykket.

Det subjektive aspektet får også betydning for hvilke overveielser man må gjøre med hensyn til å beskytte folk som har latt seg intervjuer i forbindelse med undersøkelsen. Intervjuundersøkelser forutsetter et gjennomtenkt syn på hvordan man skal ivareta behovet for personvern og konfidensialitet, som er forutsetninger for å få i stand gode samtaler som fremskaffer ny kunnskap. Ved bruk av intervjuing i kvalitative undersøkelser legges det stor vekt på å etterstrebe anonymitet (Fog 1999, Kvale 1997, Pripp 1999). Man bør i størst mulig grad sikre at sitater fra samtaleintervjuer ikke brukes slik at personer kan gjenkjennes. Det gjelder i særlig grad slik informasjon som senere kan anvendes i en konfliktsituasjon eller misbrukes på andre måter. Folk som sitter i sentrale stillinger og intervjuer i yrkessammenheng, vil ikke nødvendigvis vektlegge anonymitet spesielt sterkt. Men bakenforliggende hensyn til personvern skal uansett være tungtveiende.

2 Sentrale trekk ved dagens planprosess og intensjoner om forbedringer

Prosjektet har som mål å undersøke endringer i landskapet og hvordan de historiske kvalitetene i landskapet har blitt forvaltet. Hovedfokus er altså på arealbruk og arealendringer. Både Plan- og bygningsloven og Kulturminneloven inneholder hjemler for vern av automatisk fredete kulturminner, bygninger og kulturmiljøer. Som bakgrunn for undersøkelsen finner vi det derfor formålstjenlig å gi en presentasjon av hvordan disse to lovene i dag fungerer i forhold til planprosesser. Vi vil i tillegg referere noen av de innspillene og de signalene som blir gitt i forholdsvis nylig publiserte offentlige dokumenter for å forbedre plansystemet i forhold til ivaretagelse av kulturminneinteresser.

2.1 Kulturminnevernets perspektiv

Kulturminnevernet står for en sektor i planleggingen og forvalter samtidig en egen særlov, Kulturminneloven. Forvaltningen skjer på både nasjonalt, regionalt og kommunalt nivå. Kulturminneloven har først og fremst fokus på vern av kulturminner, og kulturminnevernet som forvaltningsorgan kan velge ulike strategier for å oppnå dette. For det første er en rekke kulturminner allerede fredet etter Kulturminneloven. Dette gjelder de automatisk fredete kulturminnene fra før 1537 (fornminner) og bygninger eldre enn 1650. De er altså i kraft av sin alder så verdifulle at de er automatisk fredet. Spørsmålet om det er fredete kulturminner eller ikke i et område er derfor et spørsmål om kunnskap og om det er foretatt registreringer eller ikke i et område. Prosedyren er slik at selv om det er automatisk fredete kulturminner i et område, kan det gis dispensasjon fra fredningen gjennom vedtak av regulerings- eller bebyggelsesplan dersom Riksantikvaren gir sin godkjenning til dette (kml. § 8, 4. ledd). Det er kommunens planvedtak som er selve dispensasjonsvedtaket. Det samme gjelder byggeområder i kommuneplan.

Fredningsvedtak av yngre kulturminner kan gjøres etter Kulturminneloven. Det er Riksantikvaren som av Miljøverndepartementet er delegert myndighet til å fatte fredningsvedtaket. Det er i Kulturminneloven beskrevet en prosess for fredningsvedtak som tilsvarer prosessen for reguleringsplaner (Ot. prp. nr. 7 (1977-78)). Riksantikvaren har i den forbindelse utarbeidet kriterier for vurdering av kulturminners verneverdi.

Kulturminnevernet har, i den tiden det har eksistert, endret seg fra å fokusere på objekter til i større grad å se ver-

dien i større helheter og sammenhenger som kulturminner befinner seg i. Som en følge av dette ble begrepet «Kulturmiljø» innført i Kulturminneloven i 1992. Det er også økt fokus på at kulturminneinteressene ikke kan ivaretas av den offentlige kulturminneforvaltningen alene og at ivaretagelse av kulturminner må ligge som et utgangspunkt for all samfunnsplanlegging («Alle tiders kulturminner», Riksantikvaren 2001, Kulturminner og kulturmiljø i konsekvensutgreiningar, Riksantikvaren 2003). Dette gir et tosidig spor for forvaltningen av kulturminnene, et smalt og et bredt. Det smale vernet er en oppgave for den offentlige kulturminneforvaltningen, hvor et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på. For det brede vernet av kulturminner må andre aktører enn den offentlige kulturminneforvaltningen ta et ansvar. Det er en målsetting at mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal bevares og ivaretas som bruksressurser og som grunnlag for opplevelse og videreutvikling av fysiske omgivelser (St.meld 8: Regjeringens miljøvernpolitikk og riktets miljøtilstand 1999-2000). For å oppnå dette må det ligge implisitt at andre samfunnssektorer må ta et ansvar for bevaring av kulturminner (Riksantikvaren 2001: «Alle tiders kulturminner»).

En annen utvikling innenfor kulturminnevernet er den økte forståelsen for at kulturvern ikke er en objektiv størrelse, i den forstand at det bygger på faglige vurderinger og kunnskap om historien som forandrer seg kontinuerlig. Hva samfunnet som kollektiv finner det verdt å ta vare på, er også under endring. Det er liten grunn til å anta at det «alminnelige» synet på verneverdi vil være uendret over tid. For kulturminnevernets legitimitet er det dermed av betydning at deres verdivurderinger ikke avviker for mye fra menigmanns oppfatning. Dette får ytterligere betydning i sammenheng med at kommunene kan få et økt ansvar også for kulturminnene, noe vi vil komme tilbake til senere i kapittel 2.5.

2.2 Planleggingsperspektiv

2.2.1 Arealutnyttelse etter dagens Plan- og bygningslov

Planlegging etter Plan- og bygningsloven skal klarlegge arealutnyttelsen i et område, enten det er utbygging eller vern. I de tettstedsnære områdene vil vedtak etter Plan- og bygningsloven ha stor betydning for utviklingen av landskapet, fordi det er her det er press for å få satt i

gang utbygging. Valg av utbyggingsområder og utbyggingsretninger, tillatelse til spredt utbygging osv. vil ha stor betydning for landskapets utvikling. Det er ulike metoder kommunen kan gjøre bruk av gjennom Plan- og bygningsloven for å kunne avveie kulturminneinteressene i forhold til andre interesser; så som konsekvensutredninger og -analyser, strategiske konsekvensutredninger, verdi- og sårbarhetsanalyser og utarbeidelse av kommunedelplaner for kulturminner.

Hvis det skal gjøres vernevedtak etter Plan- og bygningsloven, kan området båndlegges i kommuneplanen. Dette hindrer endringer, men må følges opp med reguleringsplan. I reguleringsplanen er det mulig å gå langt i vernebestemmelser. Det er kommunestyret som vedtar kommuneplan og reguleringsplan. Det er en samarbeidsplikt for sektormyndighetene, og kulturminnevernet kan fremme sine interesser i prosessen. Det er imidlertid opp til lokale politikere å fatte beslutningen, og spørsmålet om bevaring eller ikke er derfor et spørsmål om gjennomslag i den kommunale planprosessen. Statlige og regionale myndigheter har imidlertid innsigelsesrett som kan benyttes dersom lokale vedtak går på bekostning av nasjonale interesser. I så fall blir det meklingsrunder hos fylkesmannen og eventuelt endelig avgjørelse hos Miljøverndepartementet.

En typisk kommuneplan kan inneholde områder som er lagt ut til utbygging, områder som skal vernes eller områder som legges ut til såkalt LNF-områder, dvs. landbruks-, natur- og friluftsområder. I LNF-områdene er det bare lov å bygge for primærnæringer, med mindre områder for spredt utbygging er spesielt angitt. Dette gir et slags vern for utbygging i LNF-områder, men kommunen kan gi dispensasjon, og enkelte har en nokså omfattende praksis for å gjøre dette.

Siden kommuneplanen skal revideres hvert fjerde år, kan i prinsippet alle områder vurderes som nye utbyggingsområder i neste revisjon. At et område ikke er pekt ut som utbyggingsområde, er altså en nokså begrenset, midlertidig beskyttelse. Plansystemet gir på den måte betydelig rom for «omkamper». Selv om et område blir unnatt for utbyggingen i en kommuneplan, for eksempel gjennom bruk av innsigelse og avgjørelse i Miljøverndepartementet, kan samme område på nytt bli vurdert som utbyggingsområde i ny revisjon.

Plan- og bygningsloven blir i stor grad omtalt og oppfattet som kommunens lov. Hovedansvaret er lagt til kommunen for å sikre at vedtakene blir gjort så nær som mulig til de som bor der. Det er også omfattende regler som skal sikre at befolkningen rent allment skal komme

frem med sine interesser på et tidlig tidspunkt i planleggingen. Tilsvarende medvirkningsregler er formulert for fredningsprosesser etter Kulturminneloven. Det er imidlertid et spørsmål om hvor mange som reelt sett blir mobilisert. Men reglene gir i alle fall muligheter for å komme med synspunkter.

Det er et allment trekk i planleggingen at detaljplanen i stor utstrekning lages av private utbyggere. I praksis er derfor det offentlige rolle i planleggingen betraktelig redusert til å håndtere innspill fra private utbyggere. Planlegging er i større grad blitt et spørsmål om forhandlinger mellom private og offentlige aktører.

2.2.2 Ulike «regimer» i arealforvaltningen

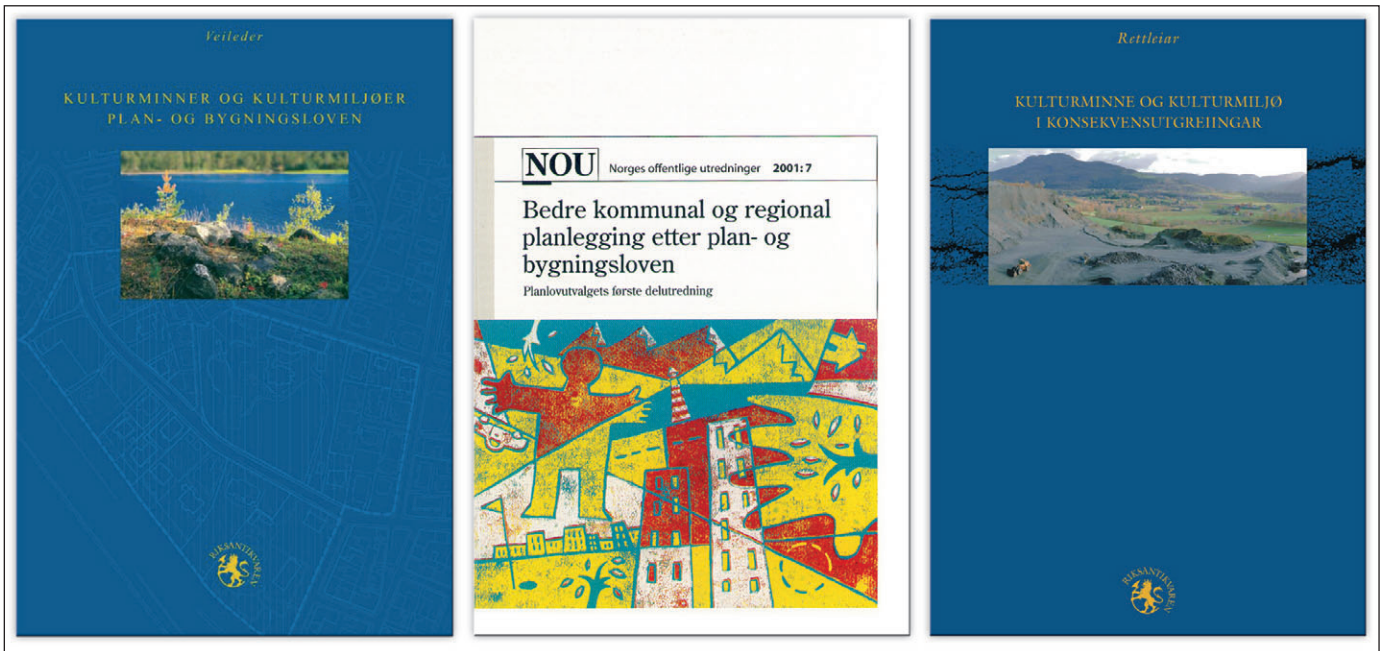
I arealforvaltningen kan vi skille mellom tre ulike kategorier områder med ulik grad av vern/bruk og ulike «regimer» som styrer. Det første er områder for bygging, der Plan- og bygningsloven er sentral. Her skjer det også en avveining mellom bruk og vern, men interessen er i slike områder mye rettet mot bygninger og bygningsbevaring. Det er i stor grad akseptert at kulturminnene i disse områdene skal brukes, selv om enkeltobjekter innenfor byggesonen er fredet.

Den andre er verneområder der vern etter Naturvern- eller Kulturminneloven er gjort gjeldende. Dette kan dreie seg om rene naturområder, men også om områder med betydelige kulturhistoriske interesser. Natur- og kulturbevaring kan gå hånd i hånd.

Den tredje kategorien er imidlertid arealene midt i mellom. I plansjargongen er dette de såkalte «LNF-områdene» (Landbruk-Natur-Friluft) som er en slags restkategori etter at verneinteressene og de tyngste tekniske inngrepene har fått sitt.⁶ LNF er en arealkategori i kommuneplanens rettslig bindende arealdel. I LNF-områdene har vedtak etter Plan- og bygningsloven begrenset virkning i forhold til de endringsprosesser som foregår. I disse områdene er det forutsatt at naturen skal brukes, og måten bruken foregår på reguleres etter ulike sektorlover. Det betyr at landskapet kan forandre karakter betydelig uten planlegging etter Plan- og bygningsloven. Vi har altså et fragmentert system for landskapsforvaltning i LNF-områdene (Skjeggedal et.al. 2001).

2.3 Likheter og ulikheter mellom Plan- og bygningsloven og Kulturminneloven

Den kanskje mest sentrale forskjellen mellom Plan- og bygningsloven og Kulturminneloven er at Kulturminne-

Figur 2: Tre publikasjoner som omtales i teksten: Kulturminner og kulturmiljøer, Plan- og bygningsloven, veileder fra Riksantikvaren 2002; NOU 2001:7 Bedre kommunal og regional planlegging etter Plan- og bygningsloven (planlovutvalgets første delutredning); Kulturminne og kulturmiljø i konservensutgreiingar, rettleiar fra Riksantikvaren 2003.

loven er en lov med det eksplisitte formål å verne «kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i helhetlig miljø- og ressursforvaltning» (kml. § 1). Loven har altså et klart formål for vern og for sikring av kunnskap om fortiden. Kriteriet for vern er at det dreier seg om «kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle» kulturminner og kulturmiljøer, og at de innehar kunnskapsverdier, opplevelsesverdier eller bruksverdier. Mens kulturminner og kulturmiljøer er allmenne begreper for alle spor etter menneskelig virksomhet, er det i følge Kulturminneloven et representativt utvalg av de verdifulle som skal bevares (Riksantikvarens strategi 2000-2005). Kulturminnevernet som offentlig virksomhet er derfor i sin grunn et spørsmål om den verdien som vi mennesker som samfunn tillegger sporene etter vår egen virksomhet.

Plan- og bygningsloven derimot har ingen slike eksplisitte gitte mål. Den skal i større grad avveie de ulike hensynene, deriblant foreta avveininger mellom endring og ikke-endring av dagens situasjon. Plan- og bygningsloven er dermed ikke i utgangspunktet en lov for bevaring. Den legger imidlertid til rette for en planprosess der resultatet kan bli bevaring, men det kan like godt bli endring. Muligheten for bevaring gjennom Plan- og bygningsloven vil dels avhenge av de virkemidler som ligger i loven, dels av i hvilken grad verneinteressene får gjennomslag i planprosessen.

Litt enkelt kan vi derfor si at Kulturminneloven er et virkemiddel for å sikre det smale kulturminnevernet, mens Plan- og bygningsloven skal sikre det brede vernet som et ledd i den alminnelige samfunnsplanlegging. Mens Kulturminneloven har vært spesielt utviklet for å ta seg av bevarings spørsmål av kulturminner, har Plan- og bygningsloven utviklet seg fra å være en lov for hvordan utbygging skal kunne skje. Kjerneområdet har vært byplanlegging, og Plan og bygningsloven har vært utviklet som en lov for utbygging. Områder med bygg og anlegg som skal vernes på grunn av kulturell verdi kan i reguleringsplan settes av som spesialområde og nevnes som ett underformål blant rundt 25 andre formål. Det er altså ikke spesielt tydelig slik loven nå er utformet at vern er et av hovedformålene med planleggingen, selv om det juridiske grunnlaget klart er til stede.

2.4 Intensjoner om et bedre kulturminnevern

Det følgende bygger på utredningen «Fortid former fremtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk», NOU 2002:1, som er formulert av et kulturminneutvalg. Der pekes det på tiltak som kan bidra til å styrke kulturminnevernet. Utredningen viser til at kunnskapsgrunnlaget er mangelfullt på flere felt. Det er begrenset kunnskap om selve kulturminnene. De to store registrene, fornminneregisteret (automatisk fredete kulturminner) og SE-FRAK (bygninger fra før 1900), er mangelfulle og inne-

holder lite opplysninger om tilstanden til kulturminnene. Det mangler ofte forvaltningsplaner for kulturminner. Det er dessuten behov for å utvikle en forvaltning av kulturminnene som i større grad tar landskapet som utgangspunkt.

Et annet viktig moment som Kulturminneutvalget var opptatt av, er at samarbeidsforholdene mellom de ulike aktørene i kulturminnevernet må bli bedre. Det gjelder samarbeidet mellom private og offentlige og mellom den offentlige kulturminneforvaltningen og andre samfunnssektorer. Det er en forutsetning for større forståelse og interesse for å ta vare på kulturminnene at kulturminnepolitikken verdigrunnlag formidles, og at folk får medinnflytelse og medansvar. Kulturminnearbeidet må basere seg på større likeverd mellom private og offentlige aktører, og da må det legges vekt på prosesser med bred deltakelse og lokal forankring.

Videre mener utvalget at det må gis tydeligere begrunnelser for hvorfor noe skal tas vare på, og verdivurderingene bør bli mer differensierte, åpne og fleksible. Det er også behov for at dispensasjonspolitikken i forhold til automatisk fredete kulturminner blir tydeligere og mer forutsigbar, og staten må ta et større økonomisk ansvar for arkeologisk utgravning og registrering av automatisk fredete kulturminner.

2.5 Intensjoner om bedre kommunal og regional planlegging etter Plan- og bygningsloven

I det følgende tas det utgangspunkt i planlovutvalgets første delutredning med vekt på det som berører kulturminner og kulturmiljøer (NOU 2001:7). Utvalgets arbeid har blant annet gått ut på å foreta en samlet gjennomgang av planleggingsbestemmelsene i Plan- og bygningsloven og tilstøtende lovverk med betydning for samfunnsplanlegging og arealdisponering. Siktemålet har vært å få til forbedringer basert på de erfaringer som er gjort med loven siden den ble satt i verk i 1986 og for å ivareta nye behov i samfunnsplanlegging og arealforvaltning. På bakgrunn av fremveksten av en rekke sektorlover har man sett det som ønskelig å få en best mulig innbyrdes sammenheng i de rettslig bindende virkemidlene på feltet. Dette anses som særlig viktig i områder med arealpress.

2.5.1 Samordning mellom Plan- og bygningslov og sektorlovgivning

Utvalget understreker at vedtatte planer etter Plan- og bygningsloven som hovedregel skal legges til grunn av statlige, fylkeskommunale og kommunale myndigheter

(NOU 2001:7). Dette kan forstås som at planene er bindende for sektormyndighetene i deres anvendelse av lovgivning og andre virkemidler. Rettslig sett er det imidlertid få begrensninger i adgangen til å treffe vedtak etter sektorlover som er i strid med en vedtatt plan etter Plan- og bygningsloven. Hovedregelen er at tiltak med betydning for arealanvendelse må være lovlig både etter sektorlov og Plan- og bygningsloven for at det kan gjennomføres.

For vernetiltak etter Naturvernloven og Kulturminneloven er samordningen søkt løst ved at saksbehandlingsreglene er så å si identiske med reglene for reguleringsplaner, inklusive krav om tidlig kontakt med kommunen, men uten noen henvisning til samordningsbestemmelser i Plan- og bygningsloven. I slike saker er det imidlertid også reist spørsmål om informasjons-, medvirknings- og offentlighetsprinsippene er fulgt godt nok opp i saksbehandlingen forut for vedtakene, og om vernemyndighetene i større grad og på et tidligere tidspunkt bør ta opp sine interesser gjennom fylkesplanleggingen og kommunens planer slik at vernebehovene i større grad blir vurdert og avveid enn hva tilfellet er nå. Utvalget mener at vi kan få et enklere og mer oversiktlig system ved at plansystemet i Plan- og bygningsloven forsterkes som et felles redskap for sektormyndighetens planer og som grunnlag for vedtak etter sektorlovgivning. Det er ikke ønskelig at noen sektorer skal kunne stå utenfor plansystemet når andre inkluderes og legger vedtatte planer til grunn for sin virksomhet. Hovedbildet bør i følge utvalget kunne være at de overordnede vurderingene av lokalisering og arealbruk skjer gjennom plansystemet i Plan- og bygningsloven, mens de faglige/tekniske spørsmålene avklares gjennom særlovgivningen. Det er altså ikke ønskelig eller hensiktsmessig å utvikle sektorlovene, men få til en bedre samordning mellom disse og Plan- og bygningsloven.

Dette vil gi rom for en bedre samordning mellom Plan- og bygningsloven og Kulturminneloven. Ettersom mye av utbyggingen i kommunene foregår i form av fortetting og omdisponering av allerede utbygde områder, anses det som viktig å forholde seg til eksisterende omgivelser på en slik måte at ressursene og miljøkvalitetene (inkludert kulturminner og kulturmiljøer) i omgivelsene ikke blir skadelidende. Det forutsetter blant annet at kulturminner og kulturmiljøer inngår som premisser og legger føringer for bruk av arealer og for utforming av aktuelle tiltak.

Det formelle ansvaret for forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer er i henhold til Kulturminneloven delt

mellom flere instanser og nivåer; nasjonalt nivå (Riksantikvaren), regionalt nivå (fylkeskommunene, Saminget, de arkeologiske landsdelsmuseene og sjøfartsmuseene). Utover oppgavene som plan- og bygningsmyndighet, utøves dermed kommunenes viktige rolle uten formell myndighet på saksfeltet. Utvalget understreker betydningen av at Plan- og bygningsloven sikrer at kulturhistoriske miljøhensyn vurderes og tas hensyn til i arealplanleggingen, og det bør legges til rette for (gjennom Plan- og bygningsloven) å sikre kvalifisert og tidlig medvirkning fra Plan- og bygningsloven i planleggingen på fylkes- og kommunenivå. Samspillet og samordningen mellom Plan- og bygningsloven og Kulturminneloven i plansaker må derfor gjennomgås, blant annet når det gjelder saksbehandlingsregler, uttalelses- og høringsfrister samt -tidspunkt, og de to lovene bør også benytte de samme begrepene for kulturminnekvaliteter og -verdier.

Et problem som også fremheves er mangelen på fagkompetanse i planfag og kulturminnefag samt kjennskap til Kulturminnelovens bestemmelser i mange kommuner (NOU 2001:7). Arealbruksformålene i kommuneplanens arealdel gir ikke tilstrekkelig avklaring i forhold til kulturminneinteressene, heter det i NOUen, og disse må dermed sikres gjennom båndlegging for fredning eller regulering til spesialområde bevaring. Utvalget ønsker, med utgangspunkt i den betydningen Plan- og bygningsloven har for vern og forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer, at ansvar og myndighet i større grad bør ligge på kommunenivå. Men det forutsetter blant annet nødvendig kompetanse, gode analyseredskaper og hensiktsmessig organisering.

2.6 Forsøk med desentralisering til kommunenivå

For tiden er kulturminnefeltet i støpeskjeen, det vil si at det er planer om å desentralisere en del oppgaver og ansvar for kulturminnene til kommunenivå som en del av arbeidet med å modernisere offentlig forvaltning og styrke lokaldemokratiet, slik det heter i drøftingsgrunnlaget som Miljøverndepartementet har sendt til kommunene. Tolv kommuner fikk i 1992 delegert myndighet etter deler av Kulturminneloven, med ansvar for rydding og skjøtsel av automatisk fredete kulturminner (§11a), pålegge eier eller bruker å vedlikeholde fredet kulturminne som trues av forfall (§19) og myndighet til å fatte midlertidige fredningsvedtak (§22, 4. ledd). Delegeringen ble evaluert 10 år etter (Skjeggedal 2002). Konklusjonen er at den delegerte myndigheten knapt har vært brukt, noe som skyldes at det nesten ikke er saker av den typen

i de berørte kommunene. Unntaket er skjøtselstiltak etter §11, bortsett fra skjøtselstiltak som kunne vært utført uten delegering. Forsøket hadde nesten gått i glemmeboken, og Skjeggedal konkluderer derfor med at det i grunnen ikke har vært noe delegeringsforsøk i kulturminnevernet.

I rapporten omtales også det generelle arbeidet med kulturminnevern i kommunen. Det påpekes at det er stor variasjon mellom kommunene i forhold til antall kulturminnesaker og typer kulturminner. Like stor variasjon finnes med hensyn til kommunens kompetanse på feltet, men kommunene ser ut til å ha gode samarbeidsordninger internt som gjør at kompetansen utnyttes, og «samarbeidet med fylkeskommunen og Riksantikvaren fungerer» (Skjeggedal 2002). Kommunene har også god kontakt med lokale lag og organisasjoner som supplerer kunnskapsgrunnlaget. Faglige nettverk kan være like viktige som måten arbeidet er organisert på i kommunen og like viktige i forhold til myndigheter regionalt som nasjonalt og i forhold til organisasjoner. I forhold til spørsmålet om delegering av oppgaver er det lite som tyder på at kommunene har ønske om oppgaver der de har liten kompetanse og kapasitet til å håndtere spørsmålet.

Hvordan et utvalg kommuner arbeider med kulturminner, hva de har av kompetanse og ressurser og hvordan de ser på en mulig desentralisering av kulturminnevernet er videre blitt undersøkt av Myrvoll og Skogheim (2002) på oppdrag av Riksantikvaren og Miljøverndepartementet. I denne undersøkelsen fremkom det at de undersøkte kommunene så positivt på at kommunene eventuelt får mer ansvar for kulturminnespørsmål, da et økt ansvar kan innebære økt «eierskap» over dette saksområdet. Det kan også være positivt dersom det fører til økt interkommunalt samarbeid.

Det synes imidlertid å herske stor usikkerhet i kommunene med hensyn til hva en desentralisering eventuelt vil innebære. Det ble stilt spørsmål ved om en slik desentralisering vil egne seg i alle landets kommuner, for eksempel i små kommuner hvor man knapt har noen til å ivareta dette fagområdet. I de undersøkte kommunene frykter man at kulturminnefeltet kan svekkes ytterligere dersom kommunene skal ha hovedansvaret for dette, og at det kan komme til å tape i forhold til skole, eldreomsorg og andre velferdssaker. Når en slik desentralisering eventuelt skal iverksettes, hvilke oppgaver og hva slags ansvar kommunene vil få og hva det vil innebære for en kommune som Nannestad, er det for tidlig å si noe om, men det vi kan si noe om er informantenes oppfatninger om kulturminnenes kår per i dag, og hvordan kommunen ser på å få økt ansvar på dette feltet.

Videre kan det vises til Oppgavefordelingsutvalgets innstilling (NOU 2000:22) som går inn for at kommunene bør tillegges et større ansvar for miljøforvaltning av lokal karakter og at kulturminnevernet, på grunn av den nære tilknytningen til miljøvernet, bør samles med de øvrige deler av miljøforvaltningen. Dette punktet understrekes også i NOU 2002:1; «Fortid former fremtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk».

2.7 Internasjonale forpliktelser

Gjennom den europeiske landskapskonvensjonen har Norge forpliktet seg til å ivareta landskapsverdiene på en bedre måte. Konvensjonen trådte i kraft 1.3.2004. Et viktig mål for konvensjonen er å styrke enkeltmenneskets og lokalsamfunnets medvirkning i arbeidet med vern, forvaltning og planlegging av landskap. Konvensjonen gjelder alle landskap - både bebygde og ubebygde, alminnelige, særlig verdifulle og i tillegg landskap som er i en negativ utvikling. Den understreker den verdien alle typer landskap har for oss enkeltmennesker og behovet for en bevisst og langsiktig forvaltning av dem.

Konvensjonen peker på at arbeidet med vern, forvaltning og planlegging av landskap medfører både ansvar og rettigheter for alle i samfunnet. I Norden er det nedsatt en egen samarbeidsgruppe under Nordisk Ministerråd som har pekt ut satsingsområder for de nordiske lands videre arbeid med konvensjonen. I Norge er det Miljøvernde-

partementet som myndighet som har et særlig ansvar for landskapsarbeidet og arbeidet i forhold til konvensjonen (Gaukstad 2003).⁷

2.8 Oppsummering

Hovedtrekk i dagens planpraksis er at:

- Kulturminneloven har fokus på vern, mens Plan- og bygningsloven skal regulere arealendringer så vel som vern.
- Kulturminnevernet i endring med økt fokus på bred deltakelse fra samfunnet, et smalt og et bredt fokus.
- Plan- og bygningsloven omtales og oppfattes som kommunenes lov.
- Det offentliges rolle i planleggingen er blitt betraktelig redusert i løpet av de siste årene.
- Et fragmentert system skal i dag sikre forvaltning av landbruks- natur og friluftsområdene (LNF).
- Bredere lokal medvirkning og ansvar vektlegges mer enn tidligere.
- Det arbeides for å fremme større likeverd mellom private og offentlige aktører i kulturminnevernet og andre samfunnssektorer.
- Nødvendigheten av å utvikle bedre kunnskapsgrunnlag i kulturminnevernet på flere felt har fått større fokus.
- I europeisk sammenheng vektlegges arbeidet med å styrke lokal medvirkning i forvaltning av landskapet (Den europeiske landskapskonvensjonen).

DEL II – NANNESTAD

3 Nannestad: Landskapsbeskrivelse, analyse og plangjennomgang

3.1 Innledning

Nannestad ligger om lag 6 mil nord for Oslo. Slagordet «en grønn bygd i vekst» brukes når kommunen skal markere seg utad. At den nye internasjonale flyplassen på Gardermoen ble åpnet i 1998, har brakt med seg store forandringer i kommunen, som gjennom flere tusen år har hatt preg av å være en rik jordbruksbygd. Vi har valgt ut tre områder som i ulik grad må forholde seg til de pressfaktorene som nærheten til storbyen representerer: Maura ligger nord i kommunen og er sterkt preget av ny boligbygging. Nannestad sentrum har utviklet seg rett nord for det middelalderse kirkestedet og er midtpunktet for kommunens offentlige kontorer og forretningsbygg. Riksvei 35 (Rv.) dreier seg om et nytt veianlegg som er anlagt ut fra sentrale direktiver og som skal lette forbindelsen til flyplassen fra de nordvestlige regioner.

Kapittelet er organisert i fire hovedbolker: Først gis en oversikt over landskapets historiske dimensjon etterfulgt av en analyse av et utvalg kommunale plandokumenter. Deretter følger en nærmere presentasjon av tre utvalgte områder, der vi tar utgangspunkt i hvordan områdenes historiske strukturer er blitt ivaretatt. Siste del er en analyse av hva slags fremgangsmåter kommunen har fulgt i forhold til å ivareta historiske landskapskvaliteter. Til slutt følger en oppsummering. De to delene med landskapsanalysen på den ene siden og plangjennomgang og diskursanalyse på den andre siden representerer ulike aktørers syn på et område. Mens landskapsanalysen representerer et forskningsperspektiv, presenterer den andre delen den offentlige forvaltningen og andre aktørers perspektiv.

3.2 Landskapets historiske dimensjon

3.2.1 Landskapsform og naturgrunnlag

Nannestad kommune er en typisk landlig jord- og skogbrukskommune, og landskapet her kan grovt sett inndeles i to typer: raviner av leirjord med sammenhengende jordbruksbebyggelse som i sør og sørøst går over i Ulensakers og Gjerdrums bygder, og de store skogdekkede grunnfjellsåsene som avgrensner bygda i vest og nord. De to landskapstypene markerer et skarpt skille mellom jordbruksland og utmarksressurser i distriktet. Mot øst er

stattes ravinene av moreneplatåer. I nordøst er det Gardermoplatået med sine lavere skogdekte sandmoer som avgrensner det sammenhengende jordbruksområdet. Beveger en seg opp i åsene ovenfor Maura, er det mulig å se store deler av kommunen.

Et annet viktig element i landskapet er elva Leira. Den deler bygda i to fra nord til sør. Leira har sitt utspring i skogene i nordvest. I nordøst grenser Nannestad til Hurdalsjøen. Variasjonene i landskapet har gitt grunnlag for ulike ressurser, og det ligger en utfordring i å få en bedre forståelse av menneskenes forhold til de ulike landskapstypene gjennom tidene. I den videre redegjørelsen er det valgt å legge vekt på hvordan gård, natur og urbant liv som sosiale kategorier har vært styrende strukturelle faktorer for hvordan landskapet i Nannestad er kultivert over tid.

3.2.2 Gårdens landskap

Ravinelandskapet er dominerende i leirjordsområdene i kommunen og har vært førende for lokalisering av gårdstun, bruken av jordveier, oppdeling av gårder, ferdsel og utnyttning av utmarksressursene. Gjenstandsfunn og resultater av pollenanalyse viser at jordbruket i Nannestad går tilbake til yngre steinalder (Fortid og flyplass 1992). Utgravninger som ble gjennomført i regi av Gardermoenprosjektet viser også flere gårdsbosettinger fra eldre jernalder langs kanten av Gardermoenplatået og på de tørrere høydyryggene mellom Bjørke og Nannestad. Alle disse bosettingene ble forlatt ved overgangen til yngre jernalder (Helliksen 1997).

Gravminner og borganlegg er viktige kilder om gårdsamfunnet i jernalderen, og disse kildekategoriens plassering i landskapet kan gi en indikasjon om jordbruksamfunnets utbredelse og konsentrasjon. Det finnes flere gravfelt langs kanten av Gardermoenplatået. En del av gravminnene ligger også i tilknytning til gårdsbebyggelsen, særlig langs de gamle veiene, men det ligger også en del gravrøyser i utmarka nord og vest for Maura. I middelalderen er trolig store deler av dagens jordbruksområder tatt i bruk, og deler av dagens gårdsstruktur kan føres tilbake til denne perioden.

På 1800-tallet skjedde store endringer med utskiftninger og utflytting av tun samt fornyelse av bygningsmassen. De røde enhetslåvene og de hvite våningshusene som preger dagens jordbruksbebyggelse er fra denne perioden. Til tross for de store endringene som gårdsdriften har gjennomgått, har Nannestad en rekke gårdstun som fortsatt har tydelige trekk av det lukkede firkanttunet; den dominerende tunform før de store landbruksreformene kom i andre halvdel av 1800-tallet. Blant gårder med linjer langt tilbake i tid, er Låke, Homle, Jaer og Kringler, og flere av dem dominerer landskapet med sin plassering på høydedragene i terrenget. Sjø-Kringler er et eksempel på et godt bevart og helhetlig bygningsmiljø; felt med gravhauger, spor etter gamle veier og rik, sammensatt vegetasjon (Haug 1993). Det er et høyt verdsatt kulturmiljø lokalt.

Den innmarksne skogen inneholder flere steder setre og husmannsplasser. Mange av disse er nedlagt i dag. Husmannsplassene ligger samlet i små grender, særlig på moene. Vålaugmoen i nordvest og Grasmogrenda i nordøst er typiske eksempler på det. Disse områdene er fortsatt bebodd. Blant rydningsplassene i allmenningene er mange bevart som småbruk (Fortid og flyplass 1992).

Fra 1960-tallet og frem til slutten av 1980-tallet har landskapet vært gjenstand for massiv bakkeplanering. Det har ført til store landskapsendringer og større og mer sammenhengende jordbruksarealer, samtidig som bekedaler og raviner er forsvunnet. Mens det tidligere var utbredt beitebruk i ravinene, dominerer nå korndyrking og ravinene gror igjen. Nannestad kommune har vært gjenstand for kulturlandskapsprosjekter på 1990-tallet hvor dette har vært tema (Haug og Kittelsrud 1992, Aurbakken 1992, Haug 1993, Noer 1996)

Figur 3: Nannestad sett mot sør. Tårnet på Oslo lufthavn Gardermoen kan skimtes i bakgrunnen til venstre i bildet. Foto NIKU.

3.2.3 Naturens landskap

Frem til moderne tid har naturen først og fremst vært brukt til næringsaktivitet og ressursutnyttning. Det er mange kulturminner i skogene i Nannestad som vitner om slik aktivitet (Breen 1995), særlig i den nordre delen av kommunen. Som nevnt ovenfor er naturgrunnlaget i Nannestad slik at skille mellom innmark og utmark er tydelig. Boplasser fra eldre steinalder ligger langs vann og vassdrag, mens en god del av fangstgravene har en beliggenhet som faller sammen med dagens trekkruiter for elg. Majoriteten av dateringene og de store fangstgropssystemene er fra yngre jernalder og middelalder. Noen av gropene ble tatt opp igjen etter Svartedauden (Breen 1995, Fortid og flyplass 1992).

Det er få spor etter jernutvinning i Nannestad, men slagghauger og tallrike kullgroper indikerer at dette har foregått. En del av kullgropene er trolig såkalte smiegroper, kullgroper som er anlagt med tanke på trekullproduksjon til smiing. De fleste dateringene av kullgroper i Nannestad- og Gardermoenområdet er fra yngre jernalder og middelalder (Breen 1995, Fortid og flyplass 1992).

I dag benyttes naturen i hovedsak som rekreativ arena til turgåing, båtliv og skisport. Områder som tidligere inngikk i den mangfoldige ressursutnyttningen i det førindustrielle samfunnet, representerer i dag en kilde for avkopling og opplevelser. Stedsnavnene vitner om at mange av gårdene har hatt setrer i Romeriksåsen (Sandsnesetter, Kjørstradsætra, Engersætra, Morstadsæter og Melbysætra). De representerte viktige sommerbeiter helt frem til andre verdenskrig. Et populært friluftsmål er Økrisætra. I en av kommunens brosjyrer omtales den som et kulturminne, og langs seterveien støter man på skilt som viser til gravrøyser, kullgroper og setertufter. Et annet viktig knutepunkt for friluftslivet er Råsjøen, som ble valgt som Nannestads kulturminne i 1997. Stedets historie som skogsamfunn går vel 300 år tilbake i tid. Området var en viktig arbeidsplass og utgjorde et eget lite samfunn med seter, sagbruk, smie, egen kraftstasjon, skogshusvær og staller. Jaktlottet på Råsjøen er tegnet av arkitekt Christian Morgenstjerne. Som navnet tilsier ble det bygd som feriested, og det ble oppført i årene 1910-1916 av familien Fearnley. Det er kjent for å ha vært samlingssted for flere betydelige kunstnere. I dag leies det ut til spesielle sammenkomster (Bye 1995).

3.2.4 Urbane landskap i rurale miljøer - Nannestad som periferi til Oslo

Tradisjonelt sett ble sentrum i bygda utviklet på enkelte storgårder som allerede i jernalderen og middelalderen var under kontroll av innflytelsesrike personer, dvs. på

såkalte setegårder. Setegården kunne etter hvert få bl.a. kirkested og markeds plass i nærheten, der gården således utgjorde et stadig sterkere kulturelt knutepunkt for innbyggerne i et sogn eller et distrikt. Nannestad er f.eks. navn på både en gård, et kirkesogn og et distrikt. Middelalderkirkene gir en viktig indikasjon om kulturelle sentra med lang brukstid. I Nannestad finnes fire kirkesteder fra middelalderen: Bjørke, Nannestad, Holter og Foss. Det kulturelle sentrum i bygda som disse kirkestedene representerer, utgjør tradisjonelle møtesteder som fremdeles holdes levende i dag.

Fremkomsten av byene i middelalderen skapte rom for et nytt aspekt i det sosiale liv som ble definert ved urban livsform og tenkning. Med urban livsform og tenkning tillegges betydningen av hvordan livet i byen ga nye føring for menneskenes bruk av og oppfattelse av sine omgivelser. Urbant liv i byene fikk innflytelse på hvordan man oppfattet rurale miljøer som en periferi, dvs. som en del av byens omland. Betydningen av dette ligger i hvordan eksterne og overgripende samfunnsmessige påvirkninger over tid bidro i utformingen av rurale miljøer.

Forholdet mellom by og land er komplekst og har utfoldet seg forskjellig i ulike tidsepoker. Via bygdesentrene i Nannestad og det øvrige Romerike ble skatter og handel i form av lokale landbruksprodukter og utmarksrelaterte råvarer kanalisert til Oslo, samtidig som borgerskapets kongelige privilegier og handelsinitiativ ga seg utslag i forskjellige nye industri- og næringsvirksomheter i Romeriksbygdene. Industridrift i Nannestad foregikk allerede på 1500-tallet med sagbruk og trelasteksport til bysentra i inn- og utland, og på 1600-tallet ble det etablert glassverk og teglverk samt jernverk i distriktet. Spesielt Eidsvoll jernverk og etableringen av Moreppengrenda med Gardermoen som 1700-talls ekserserplass og senere militærleir, fikk stor betydning for fremkomsten av nye bostrukturer i Nannestad og mer effektive regionale kommunikasjonslinjer mellom land og by. En viktig konsekvens av denne kontakten er også hvordan rurale miljøer inngår i urban tenkning som arenaer for rekreasjon og refleksjon. Dette kommer f.eks. tydelig frem i den populære bokserien «Kjenn ditt land, Norske bygder og byer» som ble utgitt på 1920-tallet, hvor vi følger forfatteren på en opplevelsesrik bussreise fra Oslo gjennom landskapet i Nannestad. Fra sitt urbane ståsted gjør forfatteren sine refleksjoner om menneskene i Nannestad: «Litt tunge og sene er de kanskje og ligner heri jorden de strever med. Men så er de også støe og pålitelige og holder ut hvor de fleste andre vilde gi opp» (Grimeland 1928:13).

I nyere tid fikk bygdesentrene en rekke fellesadministrative funksjoner hvor det ble etablert samfunnshus, skoler, meierier o.l. Av de fire bygdesentrene i Nannestad er det Nannestad sentrum som har opplevd de største endringene i moderne tid, ved at tettstedsbebyggelse har erstattet det tradisjonelle sentrum bestående av gårdstunstruktur.

3.3 Landskapsanalyse for nordre del av Nannestad

Etter nå å ha gitt en generell presentasjon av landskapets historiske dimensjon i Nannestad, bygget på de tre innfallsvinklene om gård, natur og urbanitet, vil dette kapitlet presentere en strukturanalyse med utgangspunkt i metodene visuell analyse og historisk kartoverlegg (3.3), en plangjennomgang (3.4), samt et kapittel med fokus på de ulike aktørenes fortellinger om Nannestad (3.5).

To ulike metoder er benyttet i landskapsanalysen av Nannestad: visuell metode og historisk kartoverlegg. En sammenstilling av resultatene fra de to analysemetodene er utgangspunktet for å beskrive landskapets kulturelle struktur fra forhistorisk tid og opp i nyere tid. Analysene presentert i denne rapporten bygger videre på tidligere analyser i prosjektet (Guttormsen og Jerpåsen 2002). Metoden er beskrevet i kapittel 1.4.

Analysene og resultatene presenteres på to ulike nivå;

1. Overordnet nivå som omfatter hele Nannestad kommune med fokus på den nordre delen. Den overordnede landskapsanalysen søker å romme de trekkene og strukturene som anses å være mest dominerende og sentrale i endringshistorien.
2. Lokaltetsnivå med fokus på de tre mindre områdene for delundersøkelsene: Maura, Nannestad sentrum og ny riksvei (rv.) 35.

3.3.1 Visuell analyse

Visuelt sett har nordre del av Nannestad to markerte åsrygger som oppfattes som visuelle grenser for romlig inndeling av landskapet. Den ene er Nipkollen, åsryggen vest for Holkeby og Rotnes. Den andre visuelle grensen går også langs åskammen vestover fra Kringler (Jutulen og Lyholen). Åsene avgrenser ikke klare landskapsrom, men har likevel en strukturerende betydning. Toppen av disse åsene er markerte og fremstår som klare landemerker i Nannestad. En annen markert visuell grenselinje i vestre og nordre delen av Nannestad er skillet mellom innmark og utmark. Denne grensen er skarp og tydelig og er strukturerende for hvordan landskapet opp-

fattes. Et tredje linjeelement er elva Leira med sine buktninger og vegetasjonsskanter.

I dagens landskap er de dominerende bevegelseslinjene de tre veiene som går nord-syd gjennom hele Nannestad og veien som går øst-vest mellom Hurdal og Lunner (rv. 35). De andre veiene er underordnet disse. Det er i hovedsak langs disse linjene de fleste opplever og erfarer Nannestad i dag. En tydelig passasje i terrenget finnes idet Leiraelva renner ut av skogen i nordvest og inn i Nannestadbygda. Dette punktet har eksponering i tre ulike retninger - mot sør, mot vest og mot sørøst.

Maura med skole, boligfelt og bensinstasjon og Nannestad sentrum (kommunesentrum) oppfattes i dag som knutepunkt i den nordre delen av kommunen. Dette er møtesteder med sentrumsfunksjoner og der øst-vestgående og nord-sørgående veier møtes. Videre er stedet Holter med kirke, skole og butikk fortsatt et lite knutepunkt. Nannestad har et enhetlig landskapsmessig preg. Fra åsene nord for Maura er mulig å se store deler av kommunen, og den kan derfor beskrives som et distrikt eller landskapsområde.

3.3.2 Historisk kartoverlegg

I analysen er det benyttet ulike kart fra 1800-tallet og tidlig 1900-tallet. Samtlige kart er fra Statens kartverk (se kilder bakerst i rapporten). Av moderne kart er M711-kart i 1:50 000 og Økonomisk kartverk i 1:5000 benyttet.

På et overordnet nivå viser analysen med de historiske kartene at dagens hovedstrukturer i Nannestad, har kontinuitet langt tilbake i tid. Hovedveiene går nord-sør og størstedelen av gårdsbosettingen ligger i stor grad langs disse veiene. Dagens rv. 120 med tre kirkesteder fra middelalderen, fremstår som sentral i bygda. Dagens øst-vest forbindelse mellom Romerike og Lunner (rv. 35) har ikke like lang kontinuitet, men har tidligere gått mer fra gård til gård og noe lenger sør enn i dag, og Vålaug gård har vært et mer sentralt sted i forhold til ferdsel enn det er i dag.

3.3.3 Nannestads kulturelle struktur

Strukturen tolkes ved å se på hvilken sammenheng det er mellom ulike kulturminner og hvilke relasjoner det er mellom kulturminner og landskap.

Sammenhenger mellom kulturminner

De historiske kartene viser en klar sammenheng mellom veier og gårdstun i hele Nannestad og mellom veier i utmark og gravrøysler både ved Holkeby og ved Bårhaug.

De historiske veiene bidrar til å forklare hvorfor gravrøysene er anlagt i utmark og setter dem således inn i en sammenheng. De er trolig anlagt for å kunne sees fra veien, og gravrøysene underbygger den historiske betydning disse veiene har hatt.

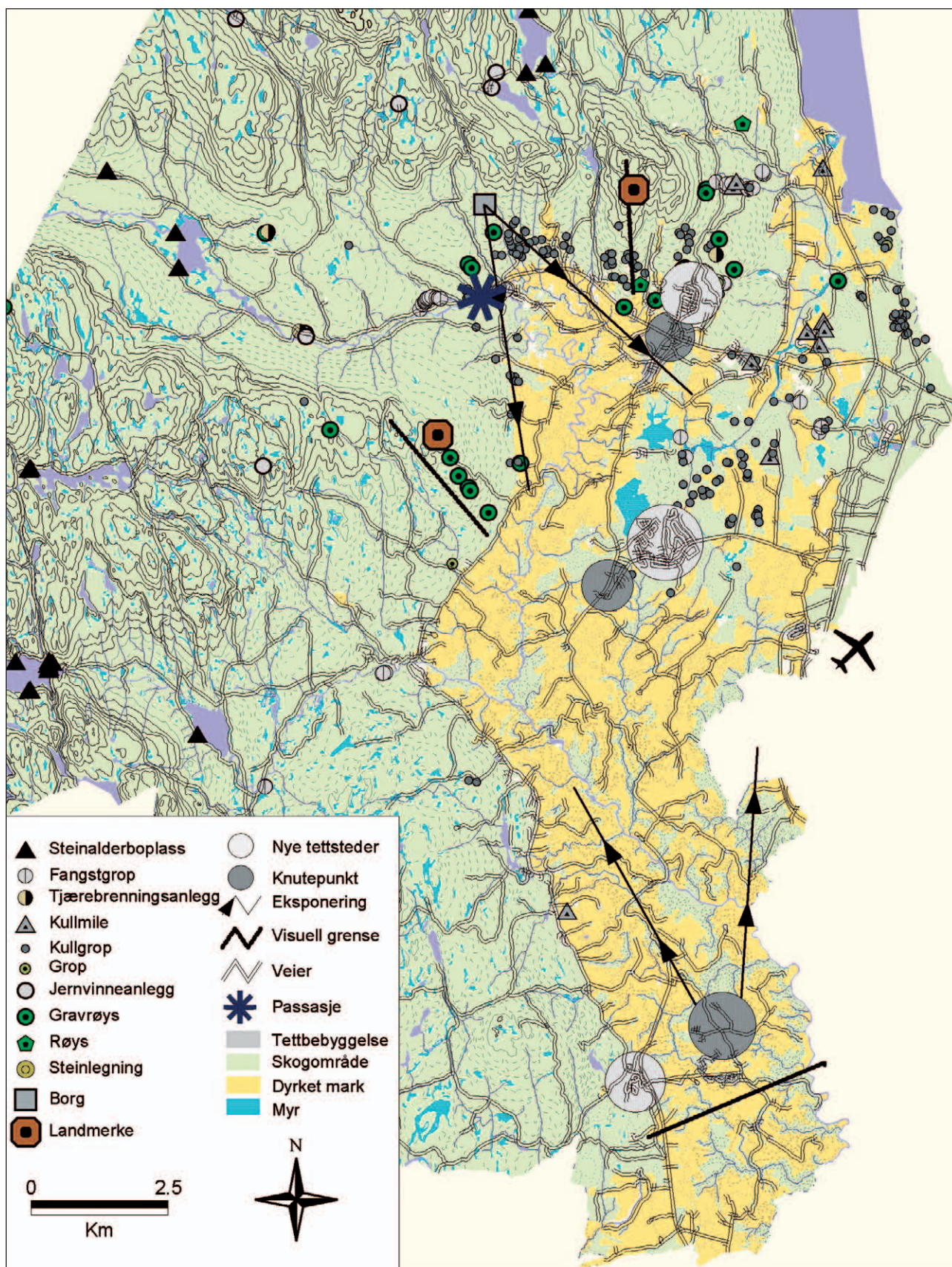
Relasjoner mellom landskap og kulturminner

Den visuelle analysen viser en sammenheng mellom visuelle grenser i landskapet og gravrøysers beliggenhet. Langs ryggen av Jutulen/Lyholen finnes flere gravrøysler. Det kan indikere at dette har vært en territoriell grense i forhistorisk tid. Åskammen ender ved Kringler, en av de mest markerte gårdene i Nannestad både i forhistorisk og nyere tid ut fra kulturminnene å dømme. Ved å vise en slik sammenheng er den visuelle grensen gitt et kulturelt innhold. Den klare grenselinjen mellom innmark og utmark er strukturerende for bruken av landskapet gjennom historien, noe fordelingen av kulturminner og typen bosetting viser. Utmarka inneholder en annen type kulturminner og representerer en annen type bruk enn innmarksområdene.

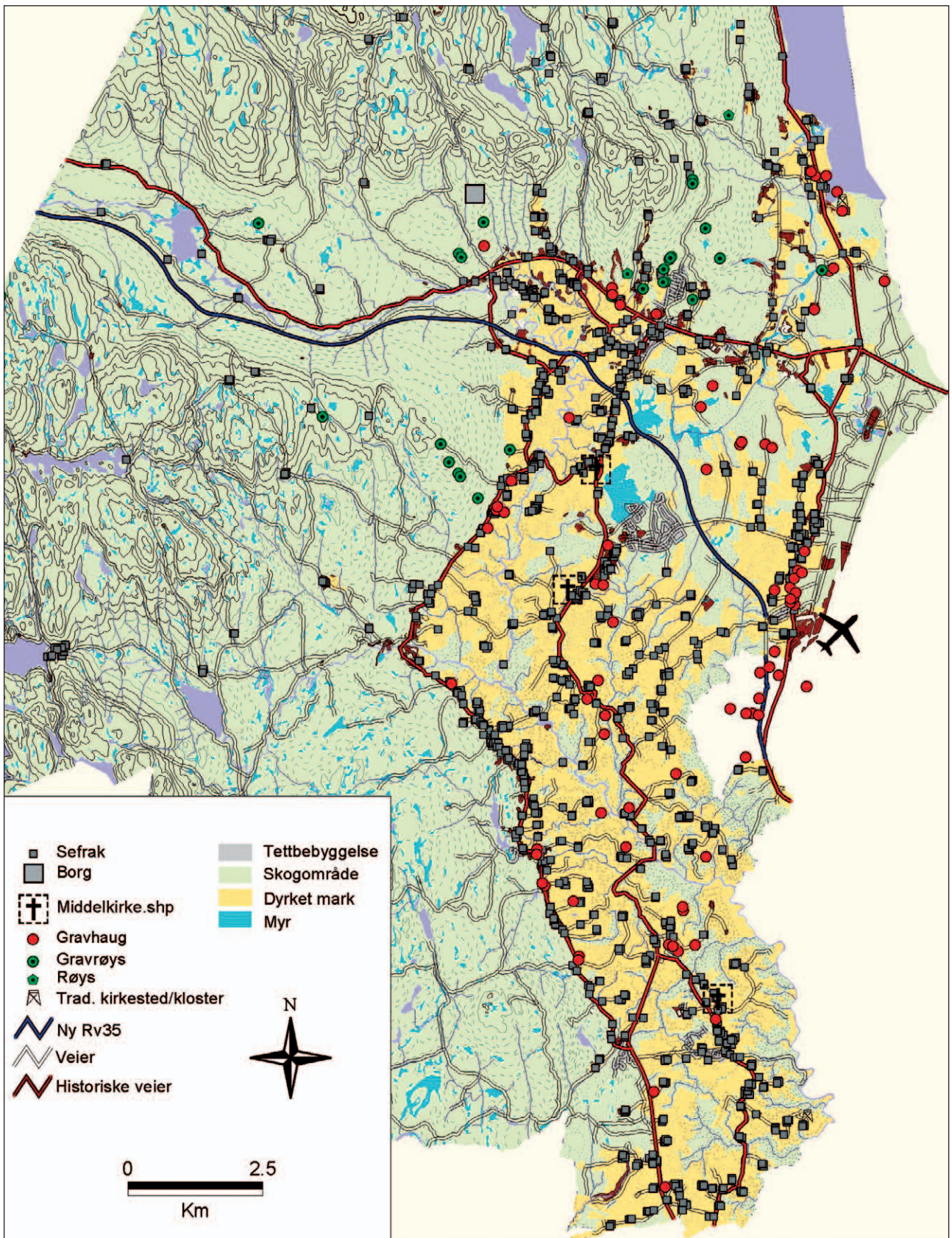
Passasjen ved Vålaugmoen i nordvest har relasjoner til flere kulturminner. Bygdeborgen på Bårhaugkampen ligger henvendt mot dette punktet, og herfra har en hatt god oversikt over dette punktet i landskapet. Dette kan ha vært et ledd i en samfunnsmessig kontroll. Forbi dette punktet har det gjennom forhistorisk og historisk tid vært en passasje og bevegelseslinje vestover til Hadeland. Stedet har hatt betydning innenfor en samfunnsmessig og sosial struktur langs grensen mellom Hadeland og Romerike. Det er også en relasjon mellom denne passasjen og fangstanlegg for elg, noe høyst sannsynlig har sammenheng med elgens trekkruter. Flere andre steder er det påvist sammenheng mellom elgens trekkruter, fangstgropanlegg og bestemte landskapselement (Jacobsen et.al. 1992, Skar et.al. 2002).

Elva Leira har vært strukturerende for både veienes og gårdstunenes beliggenhet. Fordi elva er en barriere i landskapet og ikke kan forseres hvor som helst, har den vært førende for begge disse elementene. I nyere tid har elva vært sentral for tidlig småindustri som sager, kverner og møller. Flere steder er det dannet små steder med aktivitet knyttet til elva, som f.eks. ved Kringler.

De historiske kartene viser at tyngdepunktene eller knutepunktene i bygda har endret seg over tid. Noen har utviklet seg, noen er kommet til i moderne tid og noen er i ferd med å dø ut. Nannestad sentrum har utviklet seg til å bli kommunesentrum. Tyngdepunktet har forskjøvet seg nordover fra tidligere å ha ligget ved kirken og pres-

Figur 4: Kartet viser visuelle strukturer i Nannestad sammen med automatisk fredete kulturminner i utmark. NIKU kart, kartgrunnlag: Statens kartverk.

Figur 5: Kartet viser sammenhengen mellom historiske veier, SEFRAK-registrerte bygninger, middelalderkirker, gravhauger og gravrøysar i Nannestad. NIKU kart, kartgrunnlag: Statens kartverk

tegården til nå å være et større tettsted med sentrumsfunksjoner og boliger noe lenger nord. Maura er eksempel på et lite sentrum som er oppstått i sammenheng med etablering av veikrysset rv.35/rv.120 på siste halvdel av 1900-tallet. Med store boligutbygginger de siste 10 årene, etter byggingen av flyplassen, er Maura i ferd med å bli ett av tyngdepunktene i Nannestad. Holter er eksempel på et lite tettsted som er i ferd med å miste sin funksjon, selv om skolen og kirken fortsatt ligger her. Et nytt stort boligfelt er etablert i Eltonåsen, i utkanten av den eldre gårdsbebyggelsen og på grensen mot utmarka sørvest i kommunen. I nærheten er det bygget ny butikk og bensinstasjon som erstatter de funksjonene som tidligere har ligget i Holter, og Eltonåsen seiler opp som et nytt sted i Nannestad, løsrevet fra det tradisjonelle stedet Holter.

3.4 Planstatus Nannestad kommune

Nannestad har i alt hatt tre kommuneplaner, hvorav den siste er ute på høring (per 2002). Den første ble vedtatt i 1994. Senere har den blitt revidert nokså regelmessig. I tillegg har kommunen de senere årene utarbeidet tre kommunedelplaner: Nannestad sentrum, spredt bebyggelse og området vest for ny hovedflyplass.

3.4.1 Kommuneplanen 1994-2006

Planen er et omfangsrikt dokument som tar for seg næringsutvikling, tjenesteproduksjon og arealplanlegging. Planen understreker behovet for å ta vare på og videreutvikle landbruksnæringen, samtidig som kommunen skal profilere seg strategisk i forhold til hovedflyplassen, noe som kan gi grunnlag for et variert næringsliv. Det legges vekt på at det eksisterende bosettingsmønster skal videreføres, og det skal »tilstrebes at bebyggelse tilpasses terrengets naturlige form, slik at kulturlandskap, naturlandskap og byggverk til sammen utgjør et harmonisk hele». Kulturminner er ikke nevnt eksplisitt i noen av de fem hovedmålsettingene for planen. Derimot er det ønskelig å bevare det særpregete kulturlandskapet og naturlandskapet i Nannestad.

En mindre del av dokumentet er brukt til å diskutere kultursektoren. Kulturvern er omtalt med to setninger og tre hovedtiltak nevnes: (i) skilting av kulturminner, (ii) etablere bygdesamling på Trugstad, (iii) intensivere arbeidet med å registrere og ta vare på verneverdige bygg.

Under avsnittet om natur- og miljøvern beskrives det særegne landskapet på Romerike, der man ønsker å ta vare på restene av ravinlandskapet spesielt og kulturlandskapet mer allment. I tillegg er det en rekke naturvern-områder som reelt sett er kulturlandskapsområder og

jordbruksområder med moderate moderne endringer. En del av disse er et resultat av registreringsarbeider slik som »Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap» og »Dammer på Romerike» (gamle gårdsdammer). I oppsummeringen om arealdelen heter det at utbyggingsområdene er lokalisert på områder som er av liten interesse for landbruket, og der de kan antas å virke minst »forstyrrende» for grendesamfunnene.

Utover bekymringen for endringer i kulturlandskapet, er det vanskelig å se at kulturminner danner noen avgjørende premiss for planen. Det er imidlertid satt av områder som skal båndlegges til kulturminner eller som er »vernet» fordi det ligger innenfor LNF-områdene. Den siste kategorien representerer et nokså svakt vern, men innebærer likevel at området er unntatt utbygging. Områdene er:

- Søkringer: gammeltunet med sine bygninger reguleres som spesialområde på grunn av sin store historiske verdi. Innmarka på gården viser et historisk kulturlandskap uten moderne arrondering. Det er registrert flere kulturminner på eiendommen.
- Jahrtunet består av to bygninger fra 17. og 18. århundre. Husene er fortsatt i bruk som boliger, men ikke modernisert. Jahrtunet med bygninger reguleres til spesialområde på grunn av sin historisk store betydning.
- Kringlerdalen og Låkedalen med rester etter gammel industrivirksomhet er også tatt med i tillegg til Jakt-slottet og Råsjøstua ved Råsjøen samt Vigsteinmoen.

3.4.2 Kommuneplan for Nannestad 1999-2010

Kommuneplanen fra 1999 har mange likhetstrekk med sin forgjenger. Mange av de samme hovedmål går igjen selv om språkdrakten er litt endret. Det dreier seg om å skape samhörighet og identitet i ei bygd i endring og om å utvikle Nannestad sentrum til et levende møtepunkt for bygda. Det pekes på behovet for å knytte bygda sammen, og det fokuseres på bokvalitet og oppvekstvilkårene i ei bygd i vekst. Det kan bidra til å sikre at Nannestad er ei bygd som viser omsorg.

Disse satsingsområdene avspeiler i høy grad at bygda er i vekst, og man er opptatt av hvordan man skal kunne møte denne veksten. Det er grunn til å legge merke til at naturgrunnlaget ikke lenger er tatt med som en hovedmålsetting.

I planen er man opptatt av å definere hva som skal forstås som Nannestads identitet. Det heter i planen at rik natur, betydningen av bygdemiljøet og grendetilhörighet var gjengangere på folkemøtene som ble arrangert for å finne frem til hva man lokalt oppfattet som Nannestads

identitet. I forbindelse med planarbeidet ble det nedsatt en gruppe for å se på bruk av utmarka i Nannestad. Utmarka ses på som et sted for friluftsliv, men det fremheves at vern og økt informasjon om kulturminner er viktige for identitet og forankring i lokalmiljøet. Både i kommuneplanen og i innspillet om friluftsliv og turisme understrekes igjen behovet for en bred gjennomgang av kulturminner og en kulturminneplan. Videre skal kulturminneseksjonen arbeide for å spre kunnskap om Nannestad som et sted med tradisjoner slik at innflyttere skal kunne føle seg velkomne i bygda.

Heller ikke denne planen har kulturminner som noen grunnleggende premisser for planarbeidet, liksom de foregående planene. Denne planen nevner de samme områdene som vernet for kulturminneformål. Det er én ny på listen i forhold til forrige plan: Gruvelia med rester etter gammel bergverksvirksomhet.

I de juridisk bindende bestemmelsene og utfyllende retningslinjene heter det at ny bebyggelse skal plasseres slik at hensyn til kulturlandskapet ivaretas. Spredt bebyggelse skal ta hensyn til bebyggelsesmønster, størrelse på enkeltbygninger, siktlinjer i landskapet, materialbruk, høyde og takvinkel, volum i forhold til annen eksisterende bebyggelse, kulturminner, kulturlandskap, grøntkorridorer og eksisterende bebyggelse.

3.4.3 Kommuneplan 2002-2013

Denne revisjonen kommer tett på forrige vedtatte plan. Bakgrunnen var at politikerne ønsket en plan som var vedtatt i begynnelsen av en kommunestyreperiode, slik at kommunestyret hadde »sin» plan å styre etter, ikke det avgåtte styrets plan. I praksis har likevel endringen tatt tid slik at vedtaket uansett skjer mot slutten av perioden.

Planen er kortfattet og gir en oversikt over det som står høyest på dagsordenen. Det er formulert to «visjoner for

Nannestad: Nannestad - Romerikes beste bokommune, og Nannestad - ei grønn bygd i vekst». Det første retter seg mot utfordringene knyttet til sterk befolkningsvekst, slik mange av de foregående planene også har formulert det. Den andre visjonen tar utgangspunkt i miljøutfordringene. Det heter at kommuneplanen derfor ikke bare omhandler vekst og utvikling, men den handler også om å ta vare på natur, kulturarv, landbruksressurser og livskvalitet.

Kulturminner synes å ha fått en noe mer sentral stilling i denne planen. Dette vises blant annet gjennom at det er formulert retningslinjer (ikke juridisk bindende) for bygge- og anleggstiltak der det heter at i alle plansaker og ved byggetiltak i LNF-områder med sterke kulturverninteresser eller beliggende nær vernverdig kulturminne skal det inngå redegjørelse for og vurdering av tiltakets estetiske sider, både i forhold til seg selv, omgivelsene, og til fjernvirkning.⁸ På mange måter har miljøinnholdet i planen økt ved at elementer som biologisk mangfold, grøntstruktur, avfall, alternativ energi og miljøforhold på flyplass er kommet inn. Naturvernområder er lagt ut, og nå presenteres en annen liste for fredete eller båndlagte områder etter kulturminnelov eller plan- og bygningslov. Det gjelder de fire kirkene (Nannestad, Bjerke, Holter og Steinsgård), automatisk fredete kulturminner ved Nannestad idrettspark samt kulturlandskap sør for Nannestad sentrum.

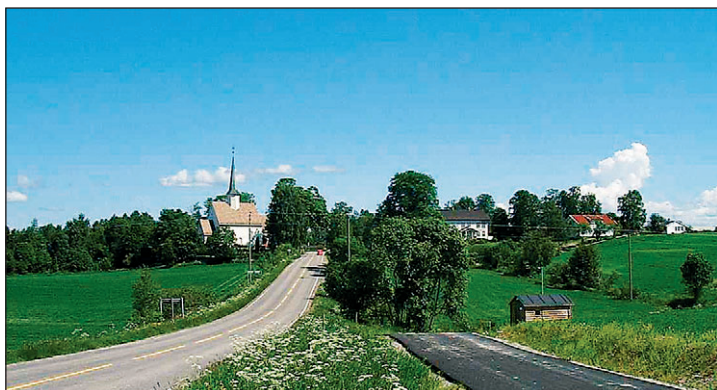
Denne listen er forskjellig fra de foregående planene. Det er vanskelig å tolke dette som en omfattende liste. Kirkene er åpenbare verneobjekter utsatt for lite press. Det er først og fremst fornminnene ved Nannestad idrettspark som er nytt. Dette området har kommet inn som en følge av den kunnskapen man har fått ved den arkeologiske utgravningen, der det ble avdekket bosettingsspor fra jernalderen.

3.4.4 Kommunedelplan for området vest for ny hovedflyplass 2000

Da den første kommuneplanen ble utarbeidet, gav fylkeskultursjefen innspill om at det var behov for en plan for området fordi det inneholdt så mange kulturminner. Planleggingen måtte utføres i fellesskap med Ullensaker kommune. Kommunedelplanen er et svar på dette innspillet. Den inneholder da også en nokså omfattende diskusjon av betydningen av kulturminner.

Denne kommunedelplanen er eksempel på en plan hvor kulturminnevern er premissgivende for planleggingen. Eller sagt på en annen måte: kulturminneverndiskursen er sentral på planleggingsarenaen. Dette skyldes ikke

Figur 6: Nannestad kirke sett fra sør. Foto NIKU.

minst at det ble gjennomført store arkeologiske utgravningsarbeider i forbindelse med flyplassen. Kunnskapsnivået om kulturminnene var derfor høyt. Dette kan være en støtte til tolkningen om at kunnskaper om kulturminnene er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig forutsetning for å få gjennomslag i planarbeidet på linje med andre interesser. Det særpregete med planen var altså at omfanget av kulturminner var kjent, dermed kunne også behovet for vernet av dem dokumenteres på linje med andre interesser slik som jordvern eller behovet for arealer til nærings- og flyplassvirksomhet. Det hører med til historien at planen var konfliktfylt, og at det var mange innsigelser til den. Både kulturminnesiden, jordbrukssiden og flyplassiden var misfornøyde med hvordan deres interesser var ivaretatt. At såpass ulike interesser var felles om sin misnøye, kan tolkes i retning av at planen representerer en slags balanse i avveiningen: ingen interesse var blitt gitt forrang i forhold til de andre.

Det kan se ut som at kulturminnene i denne planen både ble representert og presentert på avveiningsarenaen på lik linje med andre interesser, og i en form som gjorde at avveiningen om bevaring av kulturminnene reelt sett foregikk i løpet av planprosessen.

3.4.5 Kommunedelplan for spredt utbygging 1999

Hensikten med kommunedelplanen er at den skal være et verktøy i forhold til styring av spredt boligbebyggelse. Den bygger på innspill fra regionale myndigheter som har sett behov for klarere retningslinjer i forhold til boligbyggingen. Kommunen er en jordbruksbygd med mange grender, og det er av interesse å styrke og opprettholde disse. Det er ønskelig at eksisterende spredte boligklynger/greender blir ytterligere fortettet. Utgangspunktet for vurderingene er først og fremst knyttet til grendestruktur, muligheter for vann og avløp, jordvern, kulturlandskap og markagrensen, trafikksikkerhet og støy. Selve planen er en detaljert gjennomgang av enkeltområdene.

Det er ingen henvisninger til kulturminner. Derimot kan innholdet i planen tolkes som en støtte til å opprettholde og styrke etablerte mønstre for lokalisering av boliger. Det henvises i ett tilfelle til at dette vil bidra til større sannsynlighet for opprettholdelse av verdifullt kulturlandskap.

3.4.6 Konklusjon

Gjennomgangen av de fem planene viser at kulturminner og kulturmiljø gjennomgående har vært tilkjent en underordnet rolle i plansammenheng i Nannestad, selv om det

flere ganger understrekes behov for en bred gjennomgang av kulturminner og utarbeiding av en kulturminneplan for kommunen. Kulturminner utgjør ikke noen grunnleggende premisse for planarbeidet. Her skiller kommunedelplanen for området vest for ny hovedflyplass fra 2000 seg ut fra de øvrige planene på et positivt måte. Kunnskapen om de mange kulturminnene i området var betydelig større på grunn av registreringsarbeidet som var blitt gjennomført i forbindelse med planlegging av flyplassen. Det som karakteriserer plandokumentene er at det er tilsynelatende tilfeldig hva som trekkes frem som kulturminner i de ulike planene.

3.5 Fortellinger

I det følgende presenteres de ulike fortellingene (narrativer) som forskjellige parter og aktører involvert i kulturminnevernsspørsmål i Nannestad har formidlet. Fortellingene er basert på intervjuer. Informantene er tilknyttet ulike avdelinger i kommuneadministrasjonen; to i planavdelingen, to i teknisk avdeling samt en fra kulturavdelingen. En samtale med ordføreren er dessuten gjennomført. Videre representerer tre informanter den offentlige kulturminneforvaltningen på fylkesnivå, mens to informanter representerer Nannestad Historielag.

3.5.1 Kommuneadministrasjonens fortelling

Arbeidssituasjonen til saksbehandlerne som er ansvarlige for planlegging og boligbygging i Nannestad blir karakterisert som presset på grunn av underbemanning. Kompetansen innenfor kulturminnevernsspørsmål i administrasjonen er mangelfull, og de økonomiske ressursene for å håndtere disse saksområdene er begrensete. Ingen har kulturminnevern som sitt spesielle ansvarsområde, men har flere andre ansvarsområder å ta seg av i tillegg, noe som innebærer at de har begrenset med tid og ressurser til å utarbeide en kulturminneplan, selv om en slik plan blir ansett som et viktig fundament i beslutningsprosessen. Oversikten over kulturminner og kulturmiljøer er følgelig mangelfull, og en hyppig utskifting av fagpersonell gjør også arbeidssituasjonen i administrasjonen vanskelig. I følge informantene finnes det ingen generelle strategier i kommunen når det gjelder kulturminnespørsmål; for eksempel strategier for hvordan slike verdier blir tilgjengelige for et bredere publikum, eller hvordan man formidler betydningen av kulturminner eller kulturmiljøer til publikum/offentligheten. Satt på spissen er det en positiv holdning til kulturminnespørsmål så lenge det ikke koster noe, og så lenge det ikke kommer i konflikt med andre interesser, slik informantene har tolket situasjonen.

Kultursjefen og hans administrasjon har, på linje med planleggingsseksjonen, begrensede ressurser til å ivareta kulturminnehensyn. Deres arbeidsoppgaver er primært rettet inn mot andre oppgaver som bibliotek, idrettsaktiviteter og tiltak for barn og ungdom.

Trusler mot kulturminner og kulturmiljøer er fra administrasjonens synspunkt de fleste former for utbygging eller ekspansjon. For politikerne som tar initiativ til utvikling av boligprosjekter, veier osv, kan tiltakene være måter å demonstrere effektivitet og resultater overfor velgerne. I følge noen av informantene kan beslutninger som fattes angående byggeprosjekter karakteriseres som «hastverksarbeid», preget av ønske om å være på god talefot med utbyggere, som ikke nødvendigvis er mest opptatt av hva som er bra for lokalsamfunnet, men vel så mye av økonomisk vinning. Dette innebærer at kommunen bør rette mer oppmerksomhet mot kontroll av utviklingen som finner sted. Utbyggingsvirksomheten ble kritisert for å anvende for stor grad av «flyplassmodell» ved å ta i bruk stort maskineri som pløyer seg vei i landskapet og dermed skaper unødvendige og ofte skjemmende innblanding. Det ble referert til noen av de større byggefeltene som eksempler. Problemene som relaterer seg til manglende kompetanse og ressurser for å håndtere kulturminneverdier er et stadig tilbakevendende tema.

Nødvendigheten av å skape interesse hos det allmenne publikum var fremme flere ganger. Saksbehandlerne hos kultursjefen mente at kulturminner skulle bli mer tilgjengelige og i større grad bli gjort kjent for publikum for å bidra til å skape interesse og deltakelse. Hvis du ikke er kjent med hvor kullmiler eller andre automatisk fredete kulturminner som ligger skjult under jorda befinner seg, eller ikke har kjennskap til den bakenforliggende historien, hvordan kan du da bli interessert, var et av spørsmålene som ble reist.

3.5.2 Ordførerens fortelling

Ordførerens narrativ er en litt annen fortelling enn de øvrige. Det innebærer ikke at ordføreren mangler interesse for å ta vare på kulturminner, men snarere at han ikke i samme grad trekker frem manglende prioritering av feltet hos politikerne. I følge hans syn har holdningene til kulturminner og kulturmiljø gjennom årene forandret seg i positiv retning både blant publikum og politikerne, og han fremholder at det er en sterk intensjon i det politiske systemet for å ta vare på slike verdier. Tidligere mente man at det ikke var noe særlig å ta vare på i kommunen, ettersom de ikke hadde noen gamle kulturminner eller spektakulære steder eller områder. Med bedre historiske kunnskaper og en holdning som i større grad ser på kul-

turminner som del av en større kontekst, har oppfatningene om hva som blir betraktet som verdifullt endret seg etter hans oppfatning. Hvorvidt oversikten over kulturminner og kulturmiljøer i kommunen er tilstrekkelig for dem som arbeider med disse spørsmålene, visste ikke ordføreren, men understreket at en kulturminneplan ville bidra til en bedre oversikt.

3.5.3 Fortellingen til de regionale myndighetene

Representanter for de regionale myndighetene – den offentlige kulturminneforvaltningen i fylket – understreker mangelen på kontroll over utviklingen i Nannestad, som de mener skriver seg fra en «laissez faire»-holdning i kommunen til kulturminnevernspørsmål. Etter deres oppfatning er det ulike typer utvikling som «spiser seg vei» gjennom kulturlandskapet, og at legitimiteten av dette feltet står nokså svakt i kommunen. Utilstrekkelige registreringer av kulturminnebestanden kan føre til at det blir igangsatt utbyggingstiltak i områder der det kan finnes kulturminner, eller i områder som kan karakteriseres som kulturmiljøer. Ansvaret for å gjennomføre slike registreringer ligger i hovedsak på nasjonalt og regionalt nivå, og den offentlige kulturminneforvaltningen i fylket har sin del av ansvaret for å gjøre slik kunnskap tilgjengelig for kommunen og delta i beslutningsfatningen for å sikre at kulturminneverninteressene er tilstrekkelig godt ivaretatt. I plansaker kan fylket komme med innsigelser til kommunens vedtak hvis utbyggingstiltak truer vesentlige kulturminneverdier. Deres ressurser for å følge opp plansaker i Nannestad og i andre kommuner er imidlertid utilstrekkelig, og i mange saker er fylkets kulturminneforvaltere ikke involvert på et tidlig stadium i prosessen. De som er ansvarlige for utbyggingstiltakene er selv ansvarlig for å melde fra til fylket hvis de gjør kulturminnefunn.

3.5.4 Fortellingen til representanter for det frivillige kulturminnevernet – Historielaget

Folk som er aktive medlemmer i foreninger som historielag, fungerer som viktige talerør for blant annet kulturminneinteressene. I Nannestad bidrar historielaget med ulike registreringer av kulturminner, foretar intervjuer, særlig av eldre folk som kan kaste lys over lokalhistorien, samler inn eldre bilder og bidrar med restaurering av eldre gårdsbygninger og andre bygninger av historisk interesse. Kommunen deler interessen deres for å ivareta disse bygningene, men mangler økonomiske ressurser til å følge opp arbeidet. Holdningene hos lokalpolitikere ble beskrevet som verken offensiv eller defensiv, ettersom de gjør svært lite på dette området. Etter disse informantenes mening er et av problemene at administra-

sjonen for en stor del er rekruttert utenfor kommunen, uten lokal forankring. Deres kunnskap om den lokale kulturarven kan derfor være ufullstendig. Arbeidet til slike foreninger er basert på frivillig arbeid og innsamling av nødvendige økonomiske midler.

Innsatsen og engasjementet i frivillige organisasjoner synes å være svært viktig, men er avhengig av kontinuerlig rekruttering av yngre krefter. Engasjementet fra «det sivile samfunn» kan derfor ikke tas for gitt og kan bare betraktes som et supplement til de tiltakene som foregår i regi av de partene som er formelt ansvarlige for å ivareta

kulturminnevernssaker. Det er først og fremst kommunens ansvar å sørge for at kulturminnene blir ivaretatt.

Som de ulike fortellingene (narrativene) belyser, er det ingen av informantene som på direkte spørsmål vil gå så langt som å si at kulturminnespørsmål ikke er viktig. Men i praksis må «kulturminnediskursen» ofte vike plass for «utbyggingsdiskursen» eller «helse- og velferdsdiskursen». De diskursive kampene oppstår når ulike interesser konkurrerer på den samme arenaen eller om de samme pengene, slik situasjonen i Nannestad gir en antydning av.

4 Tre delundersøkelser i Nannestad

Forrige kapittel presenterte en analyse av Nannestad som helhet, der ulike innfallsvinkler og metoder er benyttet for å belyse landskapet på den ene siden og plansituasjonen på den andre. I dette kapitlet vil det bli foretatt et «dypdykk» i tre ulike delundersøkelser i Nannestad fundert på de tre temaene gård, natur og urbanitet.

4.1 Nannestad sentrum – fra gårdslandskap til tettsted

Dagens Nannestad sentrum fremstår som et moderne knutepunkt dominert av lav mursteinsbebyggelse. Bebyggelsen er en kombinasjon av diverse forretningsbygg, skolebygninger med idrettsplass nært inntil samt kommunehus med bl.a. bibliotek. Bebyggelsen er fra 1960/70-tallet og er anlagt langs to parallelle veier. En bjørkeallé bidrar til å gi sentrumsområdet et tiltalende uttrykk. I den nordøstlige delen av sentrum glir området over i Teiebyen med sykehjem og variert boligbebyggelse. Sør for sentrum ligger Nannestad middelalderkirke. På den østlige siden ligger en husklynge med eldre bygninger; en gårdsbygning kalt Lensmannsgården, det gamle kommunehuset og den eldre Banken. Rett sørvest for sentrumsbebyggelsen ligger Nannestad prestegård.

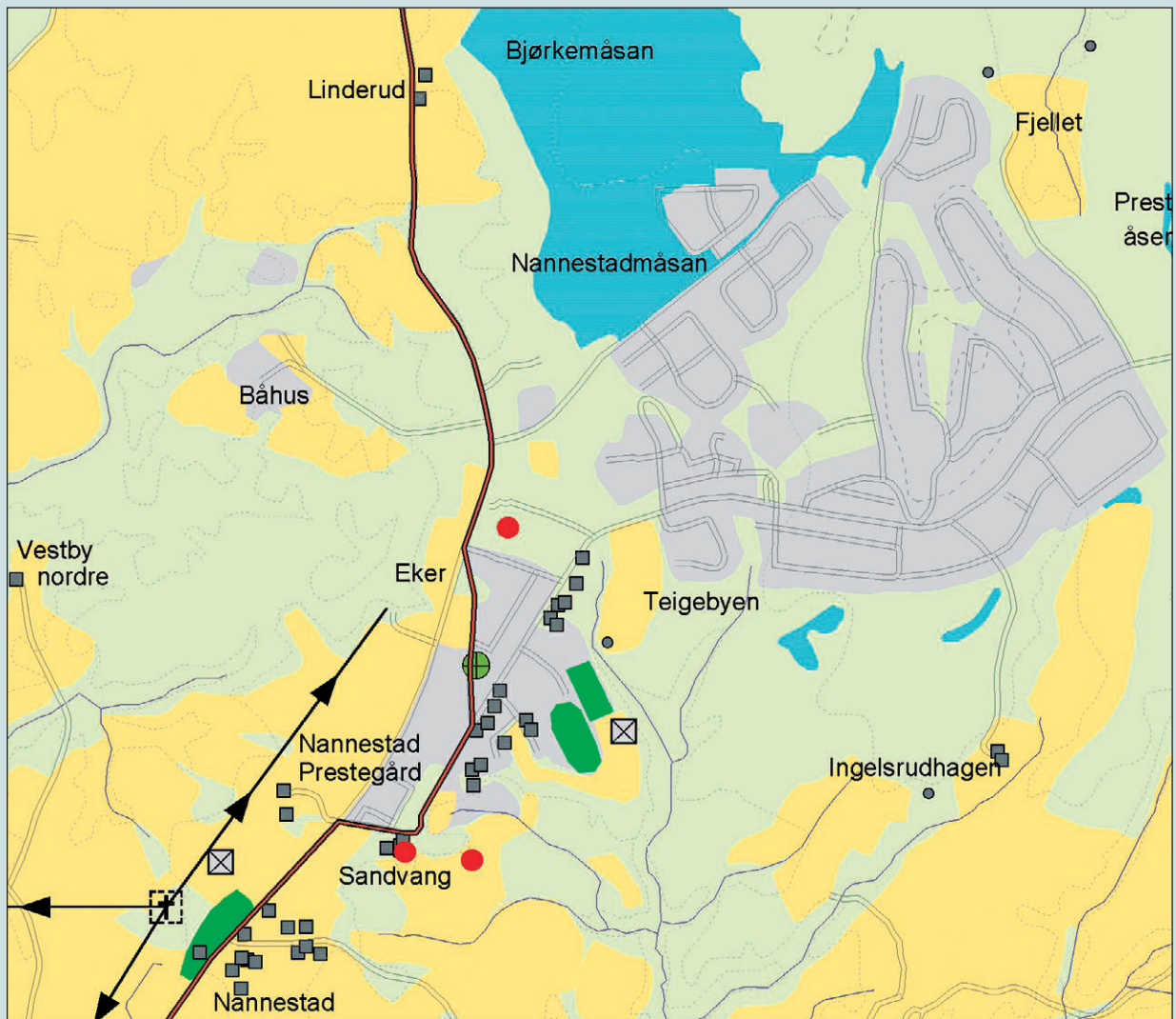
Landskap og kulturminner

En analyse av historiske kart, kulturminner og visualitet viser følgende:

- Nannestad sentrum har en landskapsmessig sentral beliggenhet i bygda på en nord-sørgående høyderygge og området rundt Nannestad kirke har utsyn i flere retninger.
- Området har vært bebodd siden eldre jernalder.
- Hovedveien gikk tidligere gjennom dagens sentrum og dagens hovedvei utenfor sentrum er av yngre dato.
- Sentrumsområdet bestod tidligere av eldre gårdsbebyggelse som nå er innlemmet i den moderne sentrumsbebyggelsen.

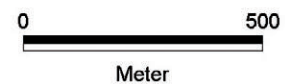
Kulturminner i Nannestad sentrum

- En tidligere husmannsplass Kildal under Heggeli, nylig restaurert.
- Gården Sandvang med en gravhaug på eiendommen.
- I forbindelse med planlegging av ny idrettsplass ble det avdekket forhistoriske bosettingsspor under bakken.
- «Muren», eller på folkemunne døpt til «Møkkakjelleren», som er grunnmuren fra en driftsbygning. Den fungerer delvis som en møteplass, delvis som scene.

NANNESTAD SENTRUM

- ☒ Boplass, jernalder
- Gravhaug
- Sefrak
- ⊕ Møkkakjeller
- ⊕ Middelalderkrk.
- ⚡ Historiske veier
- ⚡ Dagens veier
- ▶ Utsyn
- Tettbebyggelse
- Skogområde
- Dyrket mark
- Myr
- Sportsanlegg/Kirkegård

Figur 7: Kart over Nannestad sentrum med kulturminner og historiske veier. NIKU kart, kartgrunnlag: Statens kartverk.

Plandokumenter og vedtak

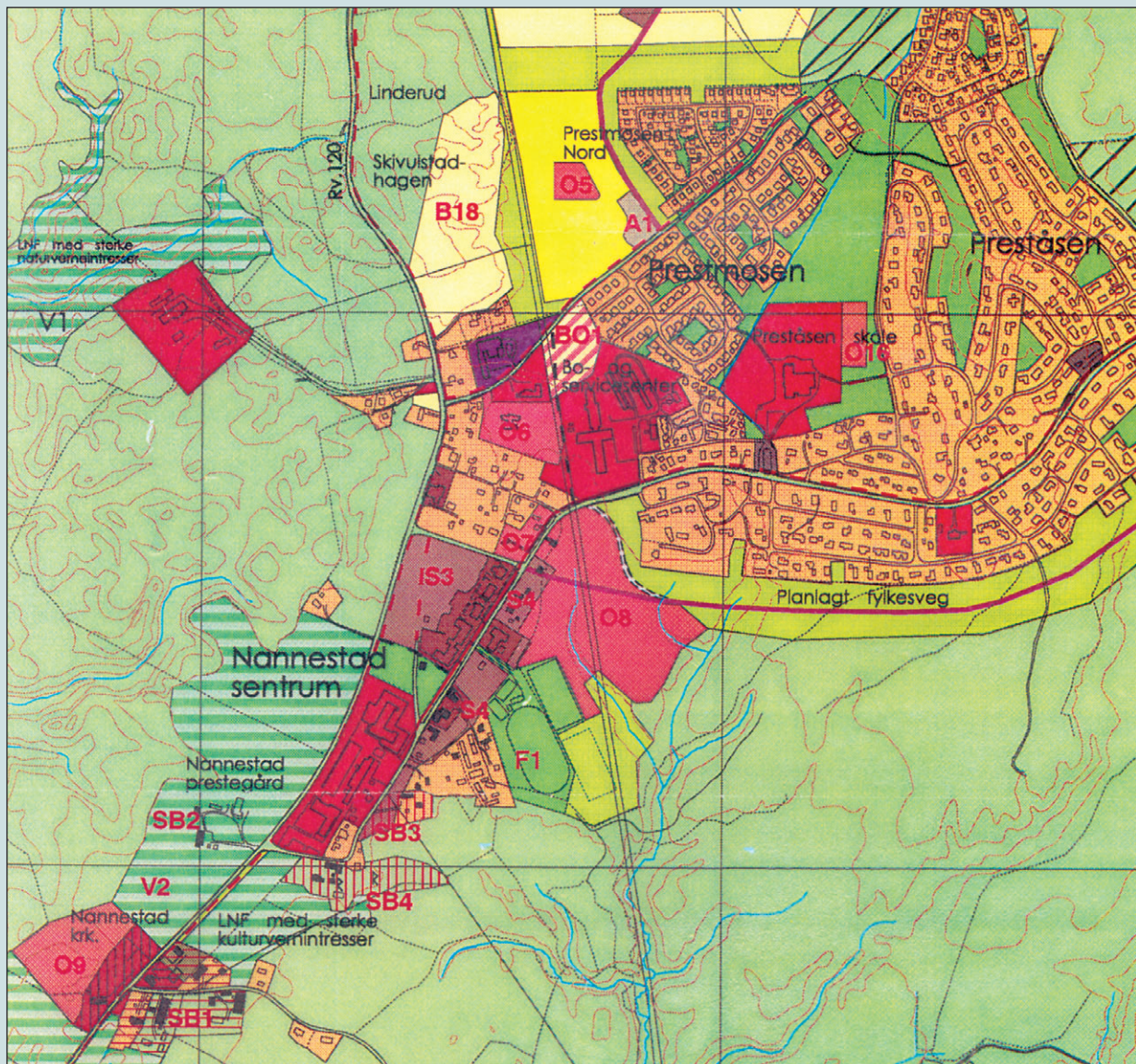
Reguleringsplanene for Nannestad sentrum var et lappeteppe, men har nå blitt samordnet i en kommunedelplan. Som utgangspunkt for arbeidet lå bl.a. en tettstedsanalyse (Asplan 1991). Her trekkes hovedlinjene for den historiske utvikling i Nannestad sentrum frem. I planprosessen har det vært forskjellige innspill der kulturminneinteressene har vært representert.

Plansaker med berørte kulturminner:

- Husmannsanlegget kom inn som en del av kommuneplanprosessen. Det var et innspill fra fylkets kulturavdeling og ble regulert til spesialområde bevaring som en del av planprosessen.
- «Møkkakjelleren» kom som et innspill i kommunedelplanprosessen. Den har vært truet av utbygging. Dette har skapt lokalt engasjement. Saken har alltid hatt støtte hos administrasjonen og i en periode også politisk. I siste øyeblikk snudde man imidlertid politisk i kommunen og det ble åpnet for riving. Fylkets kulturavdeling har ikke villet klage på vedtaket.
- Kirken: I forbindelse med planer for utvidelse av kirkegården ble det foretatt arkeologiske utgravninger ved kirken, og ble det funnet automatisk fredete kulturminner under matjordlaget. Dette førte til at planen ble endret og området regulert til spesialområde for bevaring.
- Ny videregående skole med idrettshall og idrettsbaner har vært en konfliktfylt sak. Det har vært foretatt arkeologiske utgravninger. I den siste kommuneplanen er deler av området blitt foreslått båndlagt for kulturminneformål.
- Bygging av nye boliger. Det har blitt lagt ut et forholdsvis omfattende område i den nordvestlige delen av sentrum til blokkbebyggelse i fire etasjer. Byggearbeidene pågikk per 2002. Det vil få stor innvirkning på helhetsinntrykket av Nannestad sentrum i forhold til den øvrige lave bebyggelsen. Det har ikke vært mulig å bringe klarhet i saksgangen om og eventuelt hvordan den offentlige kulturminneforvaltningen har vært koblet inn.

Håndtering av kulturminneinteresser

- Utbyggingen av Nannestad sentrum er i tråd med målsettingen i kommuneplanen om utvikling av et livskraftig sentrum. Det er usikkert hvordan dagens sentrumsbebyggelse og eldre trehusbebyggelse vil bli ivaretatt for fremtiden.
- Automatisk fredete kulturminner i sentrum er lite synlige og ligger i brakkområder (en gravhaug og fornminnefeltet ved idrettsbanen).
- I soneplanen for Nannestad sentrum (1999) er området nord for Nannestad kirke merket som LNF-område med sterke kulturverninteresser. Bygningene er regulerte til spesialområde bevaring. I kommunedelplanen for Nannestad sentrum 1996-2006 blir det presisert at området er sårbart for inngrep og at ny bebyggelse ikke bør tillates. Det eksisterer en «gentleman agreement» om at disse områdene ikke vil bli utbygd.
- Kommunen anvender Plan- og bygningsloven for å regulere spesialområder for bevaring først når det er anført innsigelser fra fylkets kulturminnevernseksjon.
- Det mangler en overordnet kulturminneplan i kommunen, samt diskusjon om hvilke kulturminner og kulturmiljøer som skal bevares i og ved sentrum.

Figur 8: Soneplankart for Nannestad sentrum. Orange og gule felt er eksisterende og planlagte boligområder. Røde felt er avsatt til offentlige formål. Grønne felt er LNF-områder. Lysgrønt felt ved idrettsplassen (F1) er planlagt utbygging av denne. Her ble det avdekket ved arkeologiske undersøkelser bosettingsspor fra forhistorisk tid. Området mellom Nannestad kirke og Nannestad sentrum er definert som LNF-område med sterke kulturverninteresser. Området med fornminner ved Sandvang er avsatt til spesialområde bevaring (loddrette røde striper). Kartet er utarbeidet av Nannestad kommune 1999.

4.2 Maura – moderne boligfelt på grensen mellom innmark og utmark

Maura er navnet på et område lengst nord i Nannestad, som i de siste årene har vært gjenstand for utstrakt boligbygging. Det ligger på grensen mellom innmark og utmark og området inneholder mange ulike typer kulturminner fra flere perioder (*se kart på foregående side*). Resultatene bygger på metoder som er blitt presentert tidligere i rapporten. Vi har ikke gjennomført nye registreringer av kulturminner, men basert oss på synfaringer i terrenget og eksisterende data. Vi har sett nærmere på Holkebylia og Lauvåslia som er de stedene det har vært bygget boliger de seneste årene.

Landskap og kulturminner

En analyse av historiske kart, kulturminner og visualitet viser:

- Et nettverk av veier både i innmark og utmark som binder historiske gårdstun sammen.
- Sammen med skriftlige kilder at mange av gårdene går tilbake til middelalderen.
- En sammenheng mellom gravrøysen og veier i utmark. Denne sammenhengen er ikke lenger like tydelig.
- En sammenheng mellom historiske gårder og gravminner fra jernalderen.
- Utstrakt bosetting i utmarka med setre og husmannsplasser.
- At dagens hovedvei øst-vest gjennom maura er anlagt etter 1930.

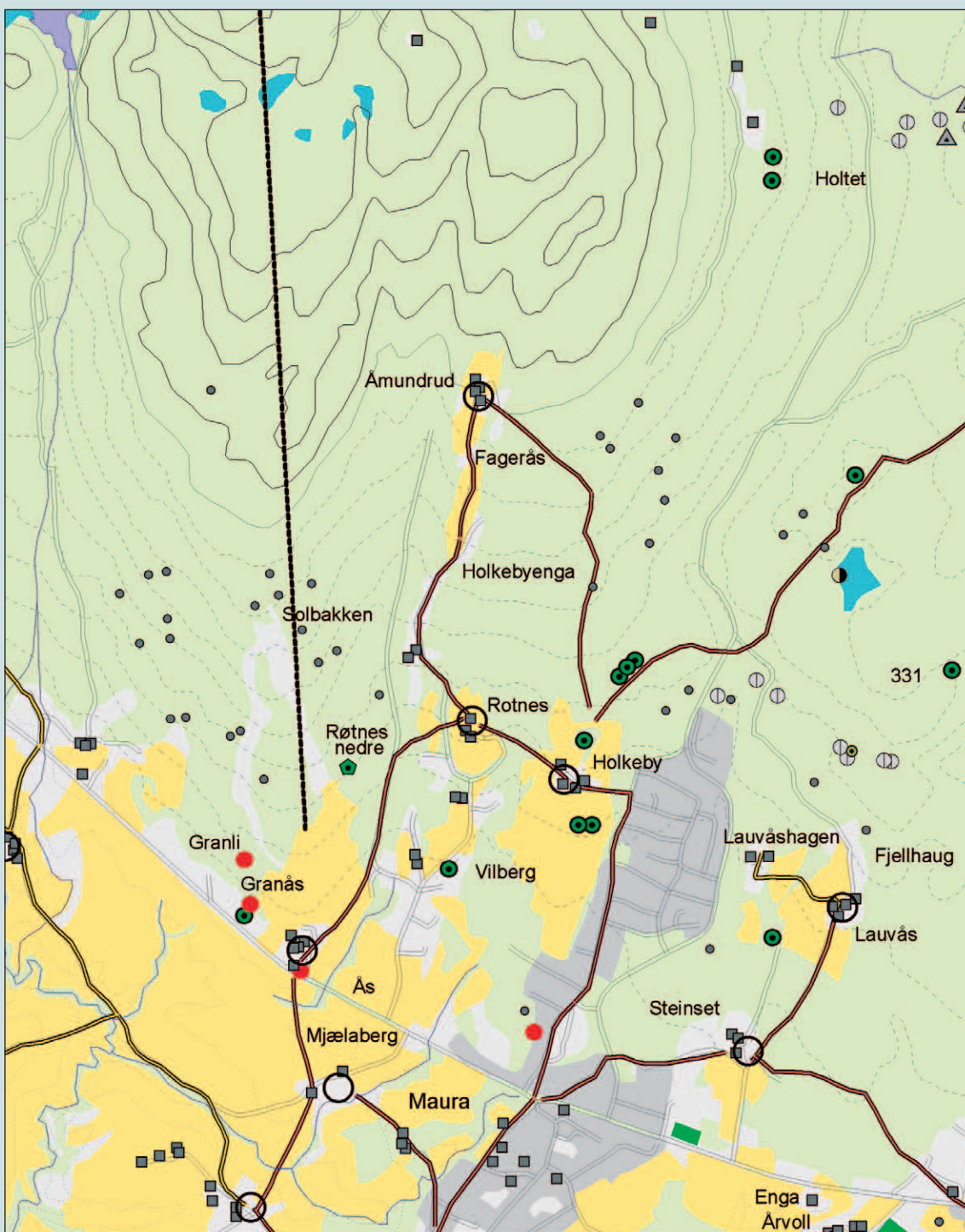
Gårdsanlegget Lauvåshagen

I utbyggingsområdet Lauvåslia har det vært lagt opp til bevaring av et gårdsanlegg (Lauvåshagen). Gårdsanlegget består av noen gamle og noen nye bygninger. SEFRAK-registreringer daterer bygningene til 1800-tallet. Historiske kart viser at veier og tun har utgjort et sammenhengende nettverk mellom gårdene Lauvås, Lauvåshagen, Holkeby og Rotnes. Med utbyggingen er anlegget bevart som en øy i et nytt boligfelt. Det er bevart et vegetasjonsbelte rundt, men terrenget er klippet helt inntil i overkant. Det er anlagt nye veier og gangstier som avskjærer de gamle.

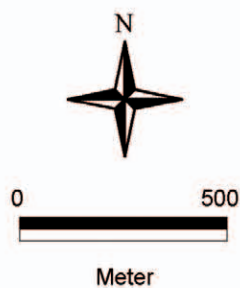
Figur 9, til venstre: Gårdsanlegget Lauvåshagen. Bildet viser hvordan anleggelse av nye veier i boligfeltet har klippet terrenget nær gårdstunet. Foto NIKU.

Figur 10, motstående side: Kart over Maura som viser historiske veier, historiske gårdstun og kulturminner. NIKU kart, kartgrunnlag: Statens kartverk.

MAURA

○ Historisk tun	⚡ Visuell grense
● Gravrøys	⚡ 1818
⊖ Fangstgrop	⚡ 1850
▲ Kullmile	⚡ Dagens veier
● Kullgrop	■ Tettbebyggelse
● Grop	■ Skogområde
● Gravhaug	■ Dyrket mark
■ Sefrak	■ Myr
	■ Sportsanlegg/Kirkegård

Plandokumenter og vedtak

Maura omfattes av en rekke reguleringsplaner i tillegg til soneplaner. Vi har sett på:

- Reguleringsplan for Lauvåslia – Maura (1995).
- Scenarier for utvikling av Maura (utlagt i kommuneplan 1998).
- Soneplan Maura 1999.
- Kommunedelplan for boligbygging utenfor regulerte felt, sone Bjerke 1999.
- Kommuneplan 1999-2010.

Lauvåslia – bevaring av gårdsanlegget Lauvåshagen

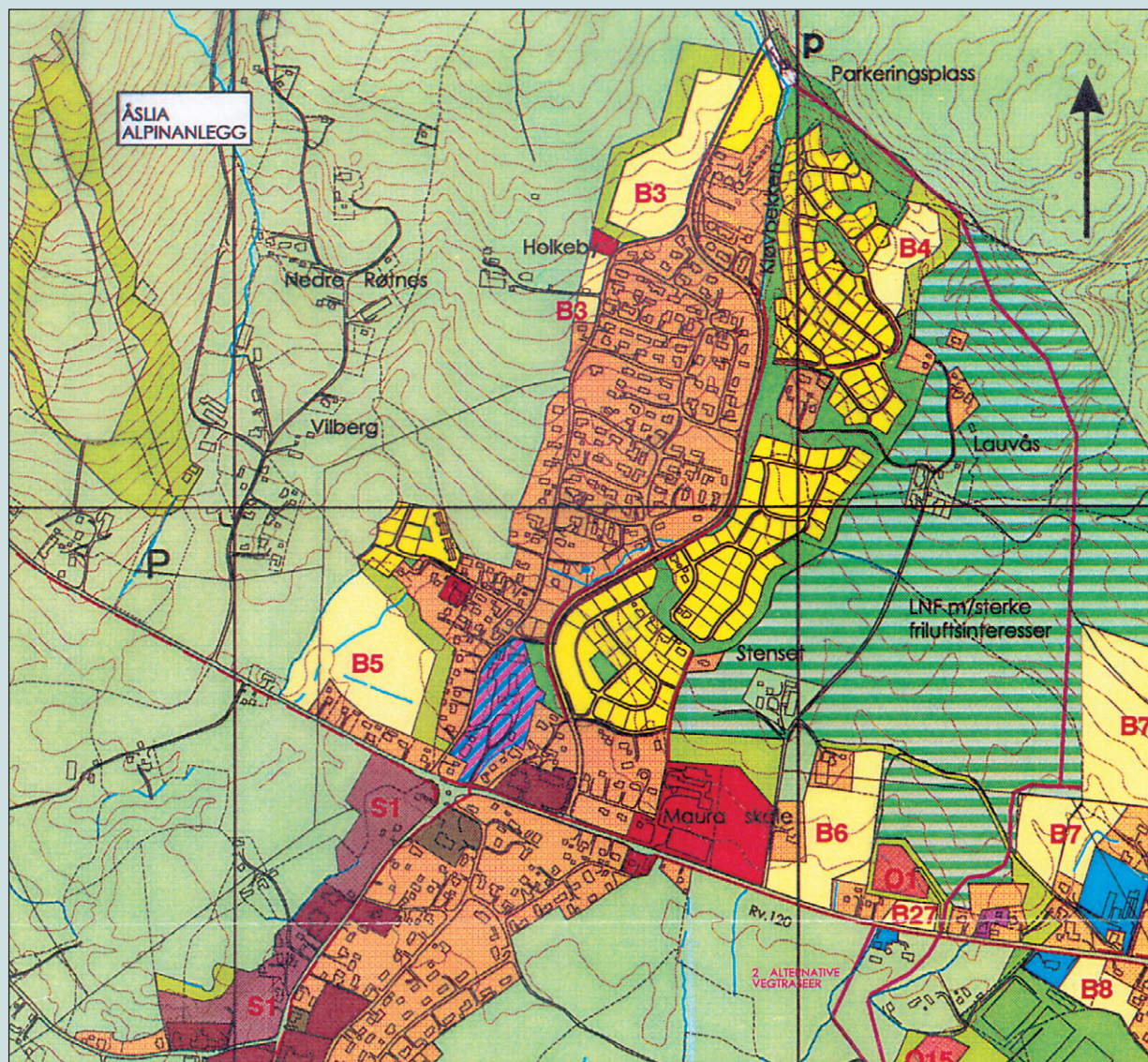
Initiativet til å regulere gårdsanlegget til spesialområde bevaring kom fra eieren. Denne bevaringen var en «alminnelig» planprosedyre i den forstand at ønsket om bevaring ble presentert som en del av planprosessen og inkorporert som et element. Eierens eiendom får et legitimerende stempel gjennom planprosessen.

Øvrige utbyggingsfelt i Hølkebylia:

- Nytt kommunalt boligfelt planlegges. Planen er for tiden er under utarbeidelse (pr. 2001).
- Et par tomter tatt ut fordi et bl.a. er funnet dyregraver etter opplysninger fra lokale kjentfolk. Den lokale administrasjonen begynner selv å ta hensyn til kulturminner i plansammenheng og støtte seg på lokal ekspertise.
- Kulturminnevernet har kommet sent inn og kulturminner har gått tapt.
- Andre bevaringverdige områder er ikke avmerket i planene, som f.eks. Holkeby gård med eldre bebyggelse, gravfelt og hulveier og utmarka i Maura generelt.

Håndtering av kulturminneinteresser

- Eiers bevaringsinteresser får et legitimerende stempel gjennom planprosessen.
- Den lokale administrasjonen tar selv hensyn til kulturminner i plansammenheng og støtter seg på lokal ekspertise.
- Kulturminnevernet har vært opptatt av enkeltobjektene og har oppnådd å redde noen enkeltminner. Noen gravrøyser gikk imidlertid tapt.
- Registersituasjonen har vært uoversiktlig, slik at det er vanskelig å få kunnskap om hvor mange kulturminner som faktisk har gått tapt i dette området.
- Kulturminnevernet har kommet sent med i planprosessen.
- Manglende sikring i soneplan/reguleringsplan av andre områder (kulturmiljøer) som bør unngå å bli rammet av utbygging, eks. Holkeby gård.
- Reguleringsplanene er utarbeidet av private utbyggere. Dette har ført til for lite overordnet utførelse og manglende førende grep for området som helhet og for stort ansvar overlatt til den enkelte eier når det gjelder utforming og plassering av husene.
- Store boligfelt på grensen mellom utmark og innmark harmonerer verken med kommunens målsetting om å utvikle eksisterende tettsteder, eller målsettingen om spredt boligbygging. Fører til konflikt mellom jordvern hensyn og kulturminnehensyn.

Figur 11: Soneplankart over boligutbygging på Maura. Orange og gule felt er eksisterende og planlagte boligområder. De gule områdene er nå utbygget (2004). Røde felt er offentlige formål. Grønne felt er LNF-områder. I området mellom Åslia alpinanlegg og Holkeby boligfelt, ved Røtnes og Vilberg, er det planlagt spredt boligbygging utenfor regulerte felt (se kart i kap. 5). Kartet er utarbeidet av Nannestad kommune 1999.

4.3 Ny riksvei 35 – endringer i kommunikasjon og ferdsel

Ny riksvei 35 er en del av flyplassutbyggingen som skal sikre rask atkomst til Oslo lufthavn Gardermoen fra Hadeland. I likhet med de fleste nye tiltak innen samferdsel er dette et tiltak for å øke hastigheten og muligheten for større mobilitet. Veiplanleggingen er en del av den rutinemessige planleggingen som veivesenet gjennomfører i henhold til sine standardkrav i forhold til veisikkerhet. Ved å trekke frem et eksempel med gårdene Hol Åmål i Nannestad, ønsker vi å vise hvordan moderne infrastruktur påvirker tradisjonelle kulturelle strukturer (Guttormsen og Jerpåsen 2002). (Se også overordnet analyse og kart i kap. 3.3).

Landskap og kulturminner

En analyse av historiske kart, kulturminner og visell struktur viser:

- Kommunikasjonsårene på Romerike domineres av nord-sørgående E-6 mellom Oslo og Hamar samt jernbanen mellom Oslo og Eidsvoll.
- I forhold til disse hovedferdselsårene ligger Nannestad isolert i Romerikets vestre hjørne. Riksvei 120 passerer gjennom de sentrale delene av bygda forbi middelalder kirkesteder fra Gjerdrum til Hurdal.
- Ferdselen mellom Romerike til Hadeland har passert gjennom Nannestad i Mauraområdet.
- De lokale veiene går opp og ned av ravinene mellom gårdstunene, mens hovedveiene følger plataene og sandmoene i retning nord-sør.
- Gravminnene ligger langs de historiske veiene og i nærheten av gårdstunene.
- Anleggelsen av ny veiforbindelse mellom Gardermoen til Hadeland bryter den tradisjonelle strukturen mellom gård og vei. Motorveien skjærer gjennom landskapet og gårdene isoleres med støyskjermer slik at sammenhenger i landskapet brytes.

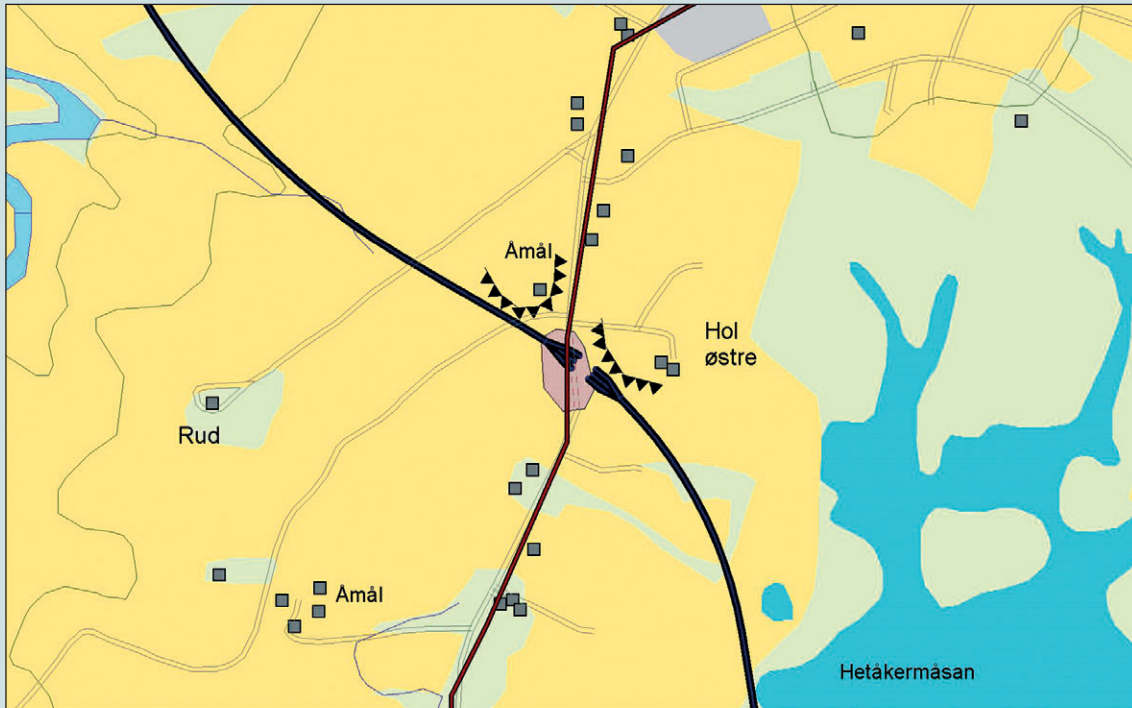
Hol og Åmål - et kulturmiljø berørt av den nye riksveien

Hol og Åmål er et kulturmiljø som består av eldre gårdstun og historiske veier. Arkeologiske utgravninger på høydyrigheten mellom gårdene Hol og Åmål avdekket dessuten et gårdsanlegg fra eldre jernalder. Det er en nær relasjon mellom gårdene og den historiske veien. Den nye motorveien er ført gjennom kulturmiljøet på tvers av den historiske veien, og gårdstunene er blitt liggende på hver sin side. Veien er skåret ned i landskapet og barrieren den har skapt er ytterligere forsterket ved at gårdstunene er skjermet med høye støyskjermer og voller. Med analysen ønsker vi å få frem at historiske veifar strukturerer opplevelsen av landskapet og kulturelle uttrykk fra forskjellig tid. Tradisjonelt har gårdstun og gravminner i Nannestad de historiske veifarene som meningsbærende relasjon. Endringer i ferdselsvaner i moderne tid viser andre måter å oppleve landskapet på enn de tradisjonelle. Endringene reflekterer et moderne perspektiv på landskap som er styrt av et urbant transportbehov.

Motstående side:

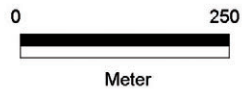
Figur 12, øverst: Kart over Hol – Åmålområdet som viser historisk vei, område med bosetting fra eldre jernalder, SEFRAK-registrerte bygninger, ny rv. 35 med nye støyskjermer.

Figur 13, nederst: Historisk kart fra 1859 over Hol-Åmålområdet. NIKU kart. Kilde: Statens kartverk.

- Historiske veier
- Dagens veier
- Ny Rv35
- Jernaldertun
- Støyskjerming
- Sefrak

- Tettbebyggelse
- Skogområde
- Dyrket mark
- Myr

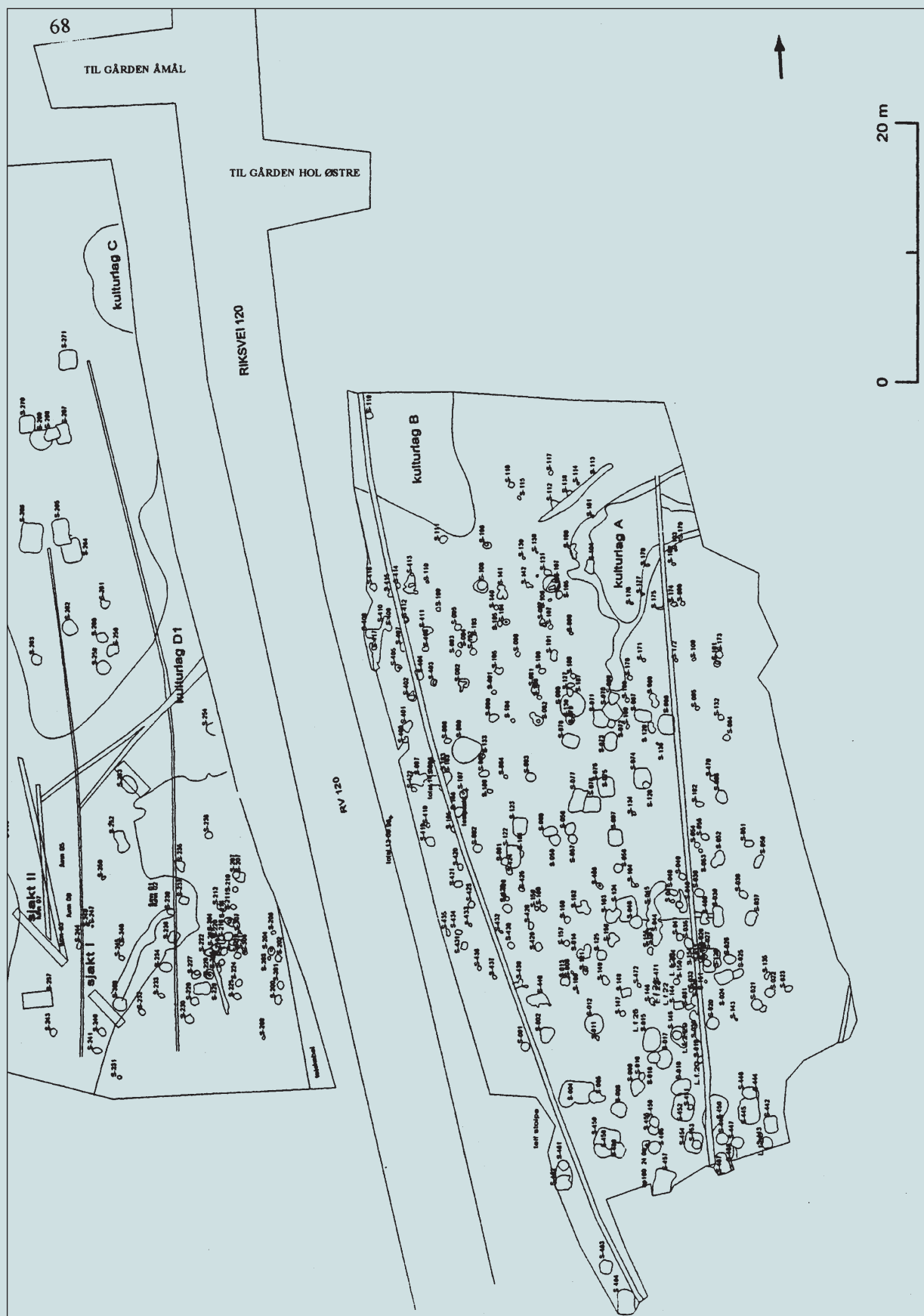
Plandokumenter og vedtak

Forut for gjennomføring av veiltak, blir effektene på forurensning, naturressurser, kulturminner, estetikk (veien i landskapet) og samfunnsmessige forhold vurdert, inkludert riving av hus. I planprosessen ble ulike alternativer vurdert med sine samlede fordeler og ulemper. Også denne planprosessen er karakterisert av at det finnes et kunnskapsgrunnlag om automatisk fredete kulturminner som er blitt avdekket gjennom registreringsarbeidet i forbindelse med flyplassutbyggingen. På linje med de andre områdene blir kulturminnene beskrevet i veivesenets plandokument med henvisning til kulturminneprosjektet Gardermoen fra Akershus fylkeskommune (datert 25.7.91 og fra Oppland fylkeskommune datert 14.8.91). Både automatisk fredete kulturminner og nyere kulturminner blir behandlet. Det er pekt ut en del områder som er verdifulle for nyere tids kulturminner. Det ene forslaget til trasé går igjennom et område som er beskrevet som rikt på kulturminner, mens de andre ikke gjør det.

Størst oppmerksomhet blir kulturlandskapet tillagt. Det heter at en ny trasé uansett vil berøre kulturlandskapsområder. I planen gis en bred beskrivelse av kvalitetene i dette landskapet, bredere enn i noe annet plandokument som er gjennomgått. Gjennom arbeid med en landskapsanalyse har man prioritert en del viktige kulturlandskapsområder.

Håndtering av kulturminneinteresser

I følge saksbehandleren i kommunen ble det valgt en trasé som ikke er i konflikt med kulturminner. Det har ikke vært et tema i reguleringsarbeidet med den nye riksveitraseen. En variant av den nordlige traseen er ikke i konflikt med kulturminner slik det fremgår av kartet (Gardermoen-prosjektet. Hovedplan. Ny veiforbindelse Lunner (Rv 4) – Nannestad (rv 174/120) Statens vegvesen Oppland, ViaNova). Gårdsanlegget ved Hol og Åmål var ikke kjent fra tidligere, men ble trolig registrert og undersøkt i forbindelse med planlegging av den nye veien. Dette står i motsetning til opplysninger fra informanten i kommunen.

Figur 14: Plantegning over utgravningene ved Hol-Åmål (fra Helliksen 1997:68). Tegningen er en dokumentasjon av de strukturene som ble avdekket under markoverflaten. Her ble det funnet spor etter åtte hus fra ulike perioder i bronsealder og eldre jernalder, sammen med ildsteder og kokegropser.

5 Nannestad: Oppsummering

I dette oppsummerende kapittelet stiller vi spørsmål om planprosessen i Nannestad først og fremst har vært preget av konflikt eller konsensus. I en ideell plansituasjon blir ulike interesser veid opp mot hverandre og harmonisert, basert på en beslutningsprosess der strategidokumenter, kommuneplaner, ekspertvurderinger og offentlig medvirkning representerer sentrale deler. I en rekke saker der flere legitime interesser konkurrerer, er det imidlertid ikke åpenbart hvilke interesser som skal gis prioritet. Arealplanlegging kan dermed betraktes som et diskursivt felt, der mange ulike interesser konkurrerer.

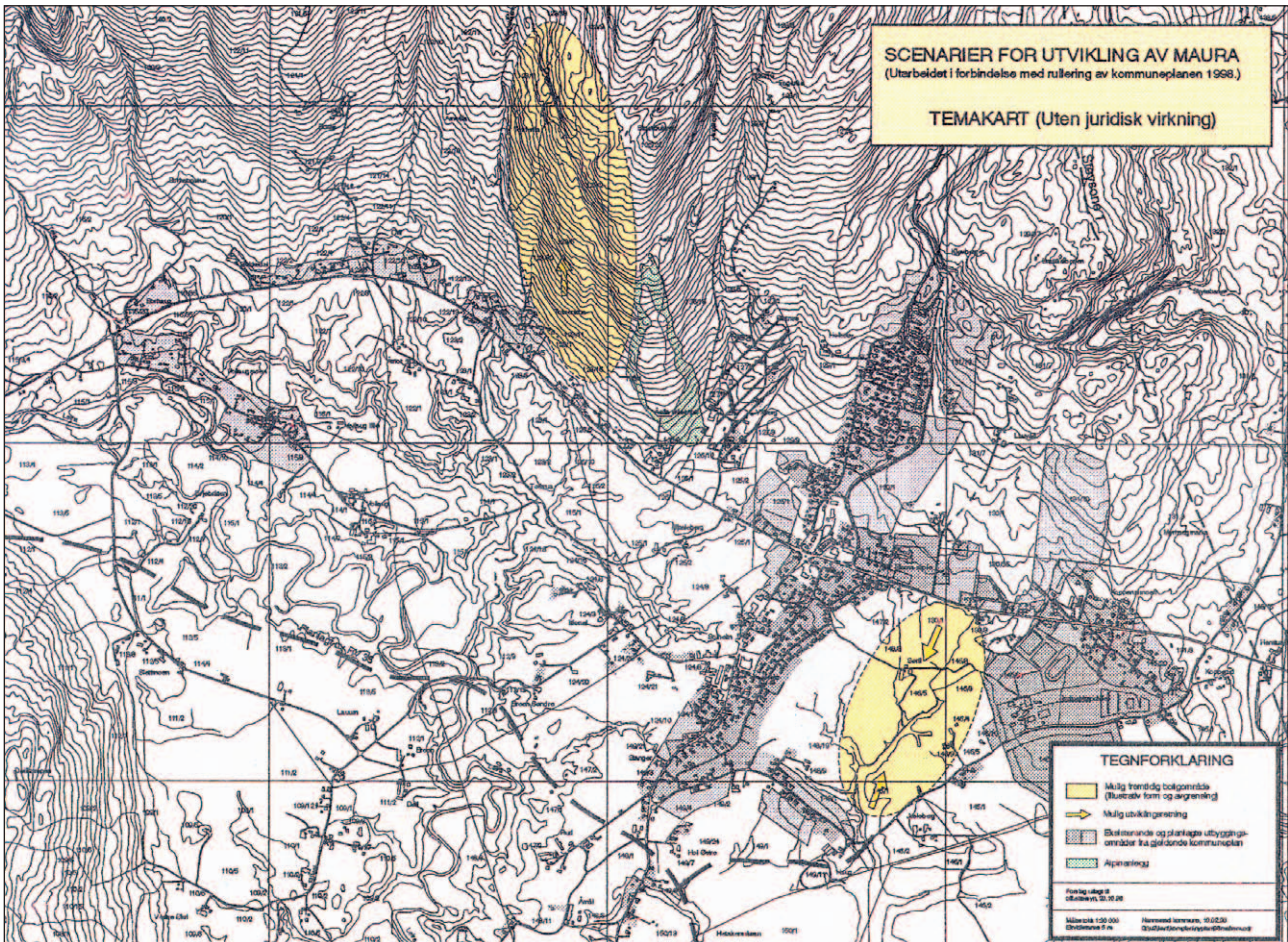
5.1 Hvordan er den kulturelle strukturen ivaretatt i landskapet?

- Holkebylia bryter med det tradisjonelle bosettingsmønsteret i kommunen som er spredt bebyggelse. Plasseringen på grensen mellom utmark og innmark harmonerer verken med ønsket om å utvikle eksisterende tettsteder, eller målsettingen om spredt boligbygging. En spredt boligbygging kan på den annen side føre til at den tradisjonelle gårdsstrukturen viskes ut og ikke lenger blir like fremtredende. Det kan svekke lesbarheten av jordbrukslandskapet, slik tilfellet også er i Madla.
- Utbyggingsmønsteret i Nannestad er til en viss grad karakterisert av at utbyggingen finner sted i spesielle områder av kommunen, mens andre områder er beskyttet mot utbygging, hovedsakelig ut fra hensynet til landbruksinteresser og vern av landskapsverdier. Utbygging skjer imidlertid også andre steder på grunn av en svært «eiervennlig» politikk i kommunen (informasjon i intervju). En annen måte å fremstille det på er å si at private eieres rett til å bygge ut egne eiendommer står sterkt hos lokale politikere.
- De tidligere utbyggingene har i større grad vært en utvidelse av eksisterende tettsteder (Nannestad sentrum og Maura). I Holkebylia etablerer man et omfattende boligfelt på grensen mellom utmark og innmark. På denne måten oppnår kommunen å fortsatt bevare marka, samtidig som verdifulle landbruksarealer ikke blir gjenstand for utbygging. Slike områder er ofte rike på kulturminner, og slik planlegging fører til en konflikt mellom jordvernhensyn og kulturminnehensyn (tilsvarende situasjon gjør seg gjeldende for Hiltonåsen, som er et nytt boligfelt lenger sør i kommunen).
- I Nannestad foregår mye av utbyggingen innenfor avgrensede områder, der det utarbeides planer for mindre geografiske soner (reguleringsplaner) snarere enn planer for større områder. Denne stykkevisse planleg-

gingen kan føre med seg et manglende overblikk over utviklingen i kommunen.

5.2 Hvordan blir kulturminnevernets interesser ivaretatt i planprosessen?

- Gjennomgangen av et utvalg plandokumenter for Nannestad viser at bevisstheten i kommunen om betydningen av å ivareta miljøhensynene har økt. Det er i overensstemmelse med en utvikling som har skjedd i landet for øvrig i tråd med at presserende miljøproblemer er trukket frem på den internasjonale agendaen.
- Når det gjelder ivaretagelsen av kulturminner og kulturmiljøer, blir denne verneproblematikken omtalt i generelle ordelag i kommuneplanene og inntar i hovedsak en tilbaketrukket rolle. Intensjonen om å få utarbeidet en egen kulturminneplan for kommunen ser ut til å ha vanskeligheter med å bli realisert (pr. 2002).
- I plandokumentene, slik som Kommuneplanen (1999), blir betydningen av å ivareta kulturminner og kulturmiljøer ofte understreket. Innenfor den alminnelige beslutningsprosessen blir imidlertid slike temaer tilsidesatt til fordel for andre interesser. Andre slags plandokumenter, slik som økonomiplaner og reguleringsplaner fra private utbyggere kan også tilside sette målene som er formulert i Kommuneplanen. I praktisk planutforming blir helse- og velferdsspørsmål ofte gitt høyeste prioritet (informasjon fra intervju). Kulturminnevern er sjelden ansett for å være av vital betydning, selv om det blir verdsatt som en lokal markør av lokal identitet og særpregete trekk.
- Med unntak av Kommunedelplanen for området vest for ny hovedflyplass 2000, er det få av planene som har kulturminner og kulturmiljøer som grunnleggende premiss for planarbeidet. De viktige beslutningene som i sterkeste grad påvirker kulturminner og kulturmiljøer synes i første rekke å bli tatt på reguleringsplannivå.
- Betydningen av å ivareta kulturlandskapsverdiene synes imidlertid å ha fått fotfeste. I de juridisk bindende bestemmelsene og utfyllende retningslinjene i Kommuneplanen for 1999-2010 heter det at ny bebyggelse skal plasseres slik at hensyn til kulturlandskapet ivaretas. Spredt bebyggelse skal ta hensyn til bebyggelsesmønster, størrelse på enkeltbygninger, siktlinjer i landskapet, materialbruk, høyde og takvinkel, volum i forhold til annen eksisterende bebyggelse, kulturminner, kulturlandskap, grøntkorridorer, eksisterende bebyggelse.

Figur 15: Kartet viser scenarier for utviklingen av Maura. De gule områdene er tenkte utbyggingsområder. I det skråraverte området er det åpnet for spredt utbygging. Blir disse tankene realisert, fører det til en ytterligere nedbygging av randsonen mellom innmark og utmark i denne delen av kommunen, og kulturmiljøet Holkeby gård blir utsatt for økt press. Kartet er utarbeidet av Nannestad kommune 1998.

- Kulturminnene blir trukket frem som sentrale deler av friluftslivet (Kommuneplan 1999-2010). Det passer både sammen med kommunens ønske om å profilere seg som en «grønn kommune» og vektleggingen av å skape en egen lokal identitet. Utmarka omfatter rik natur og mange kulturminner og er en ressurs som friluftslivet bør bygge videre på.
- Kommuneplanene avdekker at relativt store områder i kommunen er avsatt som landbruks-, natur- og friluftsområder (LNF). Som omtalt tidligere (2.2.2) står vi overfor et fragmentert system for landskapsforvaltning i disse områdene. Det forutsettes at naturen skal brukes i disse områdene, og måten bruken foregår på reguleres etter ulike sektorlover. Vedtak etter Plan- og bygningsloven i LNF-områder har begrenset virkning i forhold til de endringsprosessene som foregår. Plan- og bygningsloven styrer tekniske inngrep som spredt bolig- og hyttebygging. Inngrep som er knyttet til primærnæringene faller imidlertid inn under landbrukets sektorlov. Det betyr at landskapet kan forandre karakter betydelig.

5.3 Fortellingene

- Bildet av hvordan kommunen ivaretar hensynet til kulturminner og kulturmiljøer er avhengig av hvem som uttaler seg (jf gjennomgangen av ulike narrativer tidligere): Fra de kommunale planleggenes side oppfattes ressurs situasjonene som et alvorlig hinder for hvor sterkt man kan engasjere seg. De beklager at beslutningene som fattes for ofte er preget av hastverksarbeid og dermed like ofte blir iverksatt ut fra utbygges premisser.
- Fra en politikers (ordførers) sitt ståsted oppfattes situasjonen som mer positiv: Interessen for kulturminner synes å ha dreid i en mer positiv retning de siste årene. I tråd med at kunnskapen om lokalhistorien har økt og betydningen av kulturlandskap og mer helhetlige kulturmiljøer har spredt seg, har oppfatningene om verdiene dette representerer blitt mer vanlige, også blant politikerne.
- I regi av frivillige organisasjoner, spesielt Historielaget, foregår det mye lokalhistorisk arbeid der kunnskapen om bestemte kulturminner blir holdt levende

og forsøkt ivaretatt. Motivasjonen er sterk, men i praksis strander ofte arbeidet på manglende finansiering.

- Den regionale kulturminneforvaltningen karakteriserer utviklingen som preget av manglende kontroll. Det fører med seg at vesentlige områder gradvis stykkes opp. Ønsket om å kunne involvere seg tidlig i den kommunale planprosessen er sterkt, men her oppfattes manglende ressurser som en klar hindring.

5.4 Konklusjon

I Nannestad svinger situasjonen mellom konflikt og konsensus fra sak til sak. Det har forekommet at konflikter i konkrete reguleringssaker har meldt seg på et forholdsvis sent tidspunkt i planprosessen, ved at det regionale kulturminnevernapparatet har reist innsigelser når

det ikke er tatt tilstrekkelig hensyn til kulturminnene i området. Det kan vitne om at dialogen mellom de ulike partene med ansvar for kulturminnespørsmål ikke fungerer godt nok. At det regionale apparatet kommer inn allerede på et tidlig stadium som samtalepart, anses som mest ønskelig av begge parter. Det fins også eksempler på situasjoner hvor kulturminnetematikken ikke har stått i fokus. Det kan skyldes at viktige kulturminner ikke er blitt berørt av utbyggingstiltaket, men kan i like stor grad være et resultat av at man ikke har tilstrekkelig oversikt over hva slags kulturminner og kulturmiljøer som finnes seg innenfor kommunen. Kommunens holdning er preget av velvilje på et overordnet og generelt nivå, men fortoner seg som lite praksisorientert i den faktiske planprosess.

DEL III – MADLA

6 Madla: Landskapsbeskrivelse, analyse og plangjennomgang

6.1 Innledning

Madla er et landområde i Stavanger kommune vest for Stavanger sentrum som ligger mellom Stokkavannet og Hafrsfjord. Området var innlemmet i Håland kommune frem til denne kommunen ble delt i Sola og Madla i 1930. I perioden frem til 1965 var Madla egen kommune og har etter vært en del av Stavanger kommune. Vårt undersøkelsesområde strekker seg fra Madlamarken/Madlaforen i sør til Kvernevik i nord. Gården Madla har gitt navnet til området.

Det strekker seg en nord-sydgående høyderygge langs hele Madla. Langs denne følger også hovedferdselsåren. Landskapet er preget av jordbruk og boligbebyggelse. Rundt Stokkavannet er det stedvis skog.

Jordbruksdriften er opprettholdt inn i mellom boligområdene, og i tillegg er arealer ivaretatt som egne militær-områder, golfanlegg og naturvernområder. Etter at Madla ble en del av Stavanger, har det vært massive utbygginger ved Madlamarken, Sunde og Kvernevik.

6.2 Landskapets historiske dimensjon

6.2.1 Landskapsform og naturgrunnlag

Noe av det mest karakteristiske med området er de mange smånutene og bergryggene som skiller området nokså skarpt fra det flatere og åpnere landskapet lenger sør på Jæren. Geografisk hører Madla til regionen kalt «strandflaten» (Prøsch-Danielsen og Simonsen 2000) I Hafrsfjord går det et markert skille i berggrunnen mellom Sola og Madla i nordvest-sørøst retning. I Madla dominerer bergarten fyllitt. Denne forvitrer lett og gir godt jordsmonn. Madla er også rik på løsmasser som er lagt igjen av isen under siste istid.

Naturgrunnlaget har spilt en stor rolle for hvordan menneskene har brukt landskapet til ulike tider. Landskapet på Sola og Madla har gitt gode forutsetninger for ulike levemåter gjennom hele forhistorisk og historisk tid (Tjelta et.al. 1980-83 bd. 1:11ff). De landskapselementene som har virket mest strukturerende på bruken av

landskapet er kystlinjen og forekomsten av dyrkbart jordsmonn.

6.2.2 Gårdens landskap

Den omfattende utbyggingen i Madla innebærer at den lange tradisjonen med jordbruksaktivitet er i ferd med å forsvinne i dette området.

Lengst i nord på Nord-Sunde finnes et lite område hvor lyngheien er bevart. Dette landskapet kan være inntil 5000 år gammelt. Nyere pollenundersøkelser langs kysten av hele Rogaland viser at det allerede i yngre steinalder ble utviklet et åpent lyngheilandskap og at det ble drevet jordbruk med permanente åkrer (Prøsch-Danielsen og Simonsen 2000).

Lyngheiene er en landskapstype som strekker seg langs vestkysten av Europa fra Finnmark i nord til Portugal i sør. Den er en truet landskapstype ettersom driftsformer som har holdt den i hevd er opphørt og et stadig mer intensivt jordbruk, gjengroing og utbygging har gjort at store områder med lyngheier har forsvunnet.

Romertid og folkevandringstid fremstår som en gullalder (0-550 e.Kr.). Denne perioden satte sterkere preg på landskapet enn noen annen tidligere periode, med gravminner, bygdeborger (Refsnes og Ytraberget), gårdsanlegg (Ullandhaug) og nausttufter (Sunde). På Øvre Madla og Revheim er det gjort rike gullfunn. Gårdsanlegget Ullandhaug fra folkevandringstid ligger på grensen mellom de historiske gårdene Madla og Ullandhaug og vitner om en annen gårdsstruktur enn den historiske. Det har vært tilsvarende gårdsanlegg på de andre gårdene på Madla, men lite er bevart på grunn av nydyrking på 1800 og 1900-tallet. Det er grunn til å tro at det skjer en omstrukturering av samfunnet og landskapet ved overgangen til yngre jernalder (550 e.kr.), og at de historiske gårdsgrensene etableres i denne perioden (Myhre 1972, 1973). Dette er en struktur som ble beholdt frem til 1820-årene, og som delvis består også i dag, men svært mange av fornminnene fra jernalder er fjernet av intensiv jordbruksaktivitet og utbygging i nyere tid, og gårdsgrensene er visket ut av moderne bebyggelse.

Figur 16: En rekonstruksjon av gårdsanlegget Ullandhaug fra eldre jernalder som ble undersøkt på 1970-tallet. Bildet gir et inntrykk av hvordan bebyggelsen og landskapet har sett ut på Madla i den perioden. Nærheten til byen gir en opplevelse av kontrast til dagens bebyggelse. Foto NIKU.

Alle de fire gårdene på Madla (Madla, Revheim, Sør-Sunde og Nord-Sunde) er nevnt i skriftlige kilder i middelalderen (Rygh 1897-1936). I middelalderen var det kirke og kirkegård innenfor gården Madla ved dagens Hafrsfjord skole. Middelalderkirken ble revet i 1678 og erstattet av en tømmerkirke. Denne ble revet i 1865 og erstattet av ny kirke på Revheim (Skadberg 1985). I 1984 ble det dessuten bygget en egen kirke på Sunde. Endring av kirker og kirkestedene speiler en generell endring i norsk kirkebygging fra gårdskirker via sognekirker og til arbeidskirker nær moderne boligområder.

Frem til 1820-tallet var gårdsbrukene samlet i klyngetun. Det var små spredte åkerlapper som lå i teigblanding innimellom store eng- og lyngheiområder. Med utskiftingene ble underbruk flyttet ut og gårdstunene ble liggende mer spredt. Dette ble gjort for at hver gård skulle ha egen innmark samlet nær tunet. Allerede på 1800-tallet begynte de «gamle» tunene å bli mindre markerte ettersom mindre underbruk fordelte seg i landskapet. Utskiftingene på Madla ble foretatt fra 1821 til 1840-tallet. Dette var tidligere enn resten av landet som kom i gang først etter loven i 1857. Etter utskiftingen ble det ført opp nye steingjerder mellom nabobrukene, det ble ryddet ny

jord i tidligere utmark og engområder, og store jordfaste steinblokker ble sprengt bort. Utmarka (lyngheiene) ble også skiftet ut og fordelt på de enkelte brukerne. Steingjerdene som markerte landskapselementer i dagens landskap er høyst sannsynlig fra etter utskiftingene på 1800-tallet (Tjelta et.al. 1980-83 bd. 2:88). Det meste av den eldre bebyggelsen knyttet opp til jordbruket er forsvunnet i løpet av de siste 30-40 årene.

Jærbøndene var tidlig i gang med mekanisering av jordbruket på begynnelsen av 1900-tallet. Den prosessen fikk en særegen form på Jæren bl.a. gjennom oppbygging av redskapsindustrien lokalt (Setten 2002:66). Lyngheiene og myrene kom på stadig vikende front i forhold til et ekspansivt landbruk, og landskapet endret karakter til å bli stadig grønnere. Nydyrking med grøfting med steinsetting i myrer og sprenging av fjell med dynamitt skjedde særlig på 1920-tallet. Et eksempel på dette er senking av Revheimsmyra i 1925 (Tjelta et.al. 1980-83, bd. 3).

De aller fleste gårdene har hatt tett forankring til kysten, og ingen har ligget lenger fra sjøen enn en halv mil. Kombinasjonen av jordbruk og fiske var helt grunnleggende for levemåten, og selv om det var få som hadde fisket

som eneste eller viktigste levevei, var det svært mange som hadde fiske som attåtning. Sildefiske var sentralt for utviklingen av jordbruket da det ga et økonomisk overskudd til kjøp av arbeidskraft og gjødsel (Tjelta et.al. 1980-83 bd. 2:102).

6.2.3 Naturens landskap

Over tid er det sjøen og lyngheiene som har utgjort naturen og utmarka på Madla. En liten flik av lyngheiene er bevart på Nord-Sunde, men det er ellers sjøen som er det dominerende natur- og utmark - elementet. Mange av kulturminnene har en klar relasjon til sjøen både visuelt og funksjonelt. Mens gravminnene og gårdstunene er relatert til jordbrukslandskapet, har steinalderboplassene, helleristningene, bygdeborgene, båtnaustene og sjøbodene en tilknytning til kysten og viser at sjøen har hatt en sentral betydning som ferdselsåre og ressurs, samt for kommunikasjon og for makt og kontroll.

Hafrsfjord som begrep og sted er for et kulturminne å regne med tradisjonen om Harald Hårfagre som seiret i slaget ved Hafrsfjord i år 872 og Norges rikssamling. Det er bygget et monument i form av tre reiste vikingsverd ned mot sjøen innerst i Hafrsfjord på en liten høyde mellom riksveien og fjorden. Monumentet symboliserer en hendelse av nasjonal betydning. Monumentet oppleves best fra landsiden og bilveien med fjorden som bakgrunn. Dette gjenspeiler også moderne menneskers ferdselsvaner, idet vi opplever mange landskaper fra en bil, og sjøen har mistet sin rolle som sentral ferdselsåre. Utover monumentet er det lite som landskapsmessig ivaretar Hafrsfjord som et nasjonalt kulturminne (jf. kml. § 2 om kulturminner som steder det knytter historiske hendelser, tro eller tradisjon til). Ved innløpet til fjorden er det i dag steinindustri, en moderne bro og tettbebyggelse som dominerer. Det er nå begrenset mulighet til å oppleve Madlalandet fra sjøsiden. På grunn av broen over til Sola er det bare mindre båter som kan seile inn fjorden. Sjøveien har i dag liten betydning.

Spredte klynger av lave naust vitner fortsatt om den betydningen kysten har hatt. De fleste eksisterende eldre naust og båtstøer ligger mellom dagens bru og den vesle halvøya Hestnes. I Sola og Madla finner vi en av de største konsentrasjonene av nausttufter som vi kjenner her i landet, men de fleste er borte i dag. Hver gård på Madla har hatt ett eller flere naust og tuftene etter dem har ligget ofte rett bak de moderne naustplassene. Et naust på Nord-Sunde ble undersøkt på 1960-tallet og ble datert til vikingtid (Tjelta et.al. 1980-83, bd.1:155). I dag er det bare få tufter bevart, og mange av båthusene og sjøbo-

Figur 17: Hafrsfjordmonumentet sett fra land. Foto NIKU.

dene er fjernet eller erstattet med nye som er tilpasset moderne behov.

Over tid har det også skjedd andre endringer i menneskets syn på kysten og sjøen. Mens man opp til moderne tid har hatt kysten og sjøen som levevei, ferdselsåre m.m., så vitner den moderne bosettingen på Madla i dag om at sjøen og naturen først og fremst har betydning for rekreasjon og fritid. Det attraktive ved å bo på Madla i dag er ikke verdiene som ligger i å kunne livnære seg av jordbruket eller fisket, men å kunne ha utsikt til sjøen og vandre på tursti langs kysten eller langs vannene. Man bor i en by, men har likevel en nærhet til naturen.

Et slående trekk ved den moderne bebyggelsen på Madla er hvor tett ned til kystlinja deler av bebyggelsen er blitt plassert. Ved Sunde strekker det seg et smalt belte langs kystlinja sørover mot halvøya Hestnes. På Hestnes er halve området friområde som er tilgjengelig for turgåing, mens resten er privat eiendom. Det gjelder også andre områder (Ospeberget, Revheim). Kvernevik er et viktig unntak: Her finner man et bredt område ut mot sjøen der turstiene er vel anlagt. Langs turområdet ligger det flere gravrøyser samt et markant monument reist til

minne om forliset av oljeriggen «Alexander Kielland» i 1980.

Ordningen med å planlegge turstisystemer, som omfatter selve plasseringen, rydding og tilgjengeliggjøring, er godt innarbeidet siden 1992. I tillegg til anleggene langs kystlinjen, er de også anlagt rundt hele Stokkavannet og Hålandsvannet. Turstiene bidrar til å gjøre store deler av området tilgjengelig for friluftsliv, og gjør at området fortsatt kan oppleves som landlig.

6.2.4 Urbane landskap i rurale miljøer – Madla som periferi til Stavanger

Allerede på slutten av 1800-tallet begynte urbaniseringen av Madla-området med enkelte virksomheter med et industrielt tilsnitt. Det gjelder Malde teglverk, som var blitt anlagt rett før 1870 og ble holdt i drift frem til 1916. I en tiårs periode ble det drevet av Alexander Kielland. Møllebrukene var også viktige, både de store møllene som Malde Møllebrug og Kvernevik Møllebruk, og de mindre gardskvernene. Annen industri som var betydningsfull i en periode var Hafrsfjord preservering og A/S Malde Tricotagefabrik (Tjelta et.al. 1980-83, bd. 3:130).

I dag ligger Madla midtveis mellom bykjernen og Sola. Et viktig ledd i innlemmingen av Madla i Stavanger by har vært å bedre kommunikasjonen mellom byen og landområdene rundt. Spørsmålet om å bygge bru mellom Madla og Sola går langt tilbake i tid. Spørsmålet ble reist allerede i 1889, men selve byggearbeidet av Hafrsfjordbrua ble først satt i gang i 1922 og var ferdig utført 1. april 1925. I dag kan man se restene etter et par av brukarene fra denne brua. Den gamle brua ble erstattet av dagens bru i 1966 (Tjelta et.al. 1980-83, bd. 3:180).

Figur 18: Brukar fra Hafrsfjordbroen over til Sola som ble oppført i 1925. Ved siden av er dagens bro fra 1966. Foto NIKU.

Byens boligbebyggelse vokste gradvis utover, og i byens nærområde bærer den i dag preg av å ha vokst ut stykkevis. Etableringen av oljeindustrien midt på 1960-tallet førte til en sterk plan- og utviklingsoptimisme i fylket, særlig Nord-Jæren (Setten 2002:72). Mye av villabebyggelsen har blitt anlagt bit for bit. Det har ført til at jordbrukseiendommene er blitt isolert, og de større sammenhengende inn- og utmarksområder har i mange tilfeller blitt stykket opp etappevis. Samtidig har bebyggelsen endret karakter, og det er få våningshus og driftsbygninger på gårdsbrukene i Madla som i dag fremstår som eldre bebyggelse. Det er to områder som i løpet av de siste årene har vokst ut som nye tettsteder: Sundet og Kvernevik. I tillegg til noen få hvitmalte gårdshus lå det omkring 1960 bare marker nedover mot Hafrsfjord, og området var i bruk som beite for kyr og hester.

Bydelsnavnet Kvernevik stammer fra 1960-tallet. Området heter fra gammelt av Nord-Sunde, men da det skulle bygges noen nye hus på dette området i 1957, ble det omtalt at de lå «ved Kvernevik», og dermed spredte dette navnet seg. Det hang igjen etter møllevirksomheten som hadde vært drevet i området frem til 1909. Sunde ble anlagt som boligfelt på 1960- og 70-tallet. I dag er det egen bydel i Stavanger, og området har skole, idrettsplass, forretninger og turområder anlagt nær inntil selve boligfeltet.

Ferdselen over Madlalandet har på tradisjonelt vis gått fra tun til tun, noe det historiske kartoverlegget viser i avsnitt 6.3. Stadig utbedringer av Revheimsveien har imidlertid endret denne fra å være en lokalvei til å bli i større grad en gjennomfartsvei mot Sola. Veiutvidelsen henger også sammen med behovet for kommunikasjon fra boligområdene ved Sola og Sunde/Kvernevik til Stavanger sentrum. Det pr. i dag (2003) planer om å utvide veien til firefelts motorvei, noe som vil skape en ytterligere barriere med store konsekvenser for landskapet og kulturminnene. Dette vil bli omtalt nærmere i kapittel 7.

6.3 Landskapsanalyse for Madla

Etter nå å ha gitt en generell presentasjon av landskapets historiske dimensjon i Madla, bygget på de tre innfallsvinklene om gård, natur og urbanitet, vil de følgende avsnittene gi en strukturanalyse med utgangspunkt i metodene visuell analyse og historisk kartoverlegg (6.3), en plangjennomgang (6.4) samt et avsnitt med fokus på de ulike aktørenes fortellinger om Madla (6.5).

To ulike metoder er benyttet i landskapsanalysen – visuell metode og historisk kartoverlegg. En sammenstilling av de to ulike analysemetodene er utgangspunktet for å

Figur 19: Utbyggingen mellom Revheim og Søre Sunde. I bakgrunnen Hafrsfjordbroen og Nordre Sunde. Foto Norsk Fly og Flyfoto A/S 1979, etter Jærboka bd.3 s. 166.

beskrive landskapets kulturelle struktur fra forhistorisk tid og opp i nyere tid. Madla er et gjennomkultivert landskap og det er få naturlige elementer bevart. Derfor vil det være enkelte menneskeskapte elementer med lang kontinuitet som også har virket strukturerende eller førende for senere landskapsendringer.

Metodene er beskrevet generelt i kapittel 1.4. I tillegg til historiske kart har vi for Madla også benyttet flyfoto for å fange opp endringene i dette århundret.

Analysen og resultatene presenteres på to ulike nivå:

1. Overordnet nivå som omfatter hele Madla med noe omland (kap. 6). Den overordnede landskapsanalysen søker å romme de trekkene og strukturene som anses å være mest dominerende og sentrale i endringshistorien.
2. Tre mindre delundersøkelser (kap. 7):
 - Sunde - fra gård til tettsted
 - Kysten som natur og utmark – endringer i relasjoner over tid

- Urbaniseringen av Madlalandet – endringer i ferdsel og kommunikasjon

De tre mindre delundersøkelsene er ment å bygge opp under de tre temaene som ble presentert i avsnitt 6.2 om gård, natur og urbanitet.

6.3.1 Visuell analyse

Sentrale struktureringselement på Madla er kystlinjen og høyderyggen som går langs hele Madlalandet i retning nord-sør. Disse danner visuelle grenser for større overordnede landskapsrom. Høyderyggen langs Madlalandet danner en visuell grense mellom kysten og innlandet. Denne ryggen danner også en av grensene for et stort landskapsrom i ytre del av Hafrsfjord. Ryggen i seg selv utgjør dessuten et eget landskapsrom – en flate som Sunde-gårdene ligger på.

Kysten danner et klart linjelement, det samme gjør Revheimsveien med brua over til Sola. Dette er også bevegelseslinjer i landskapet. Steingjerder og trerekker utgjør

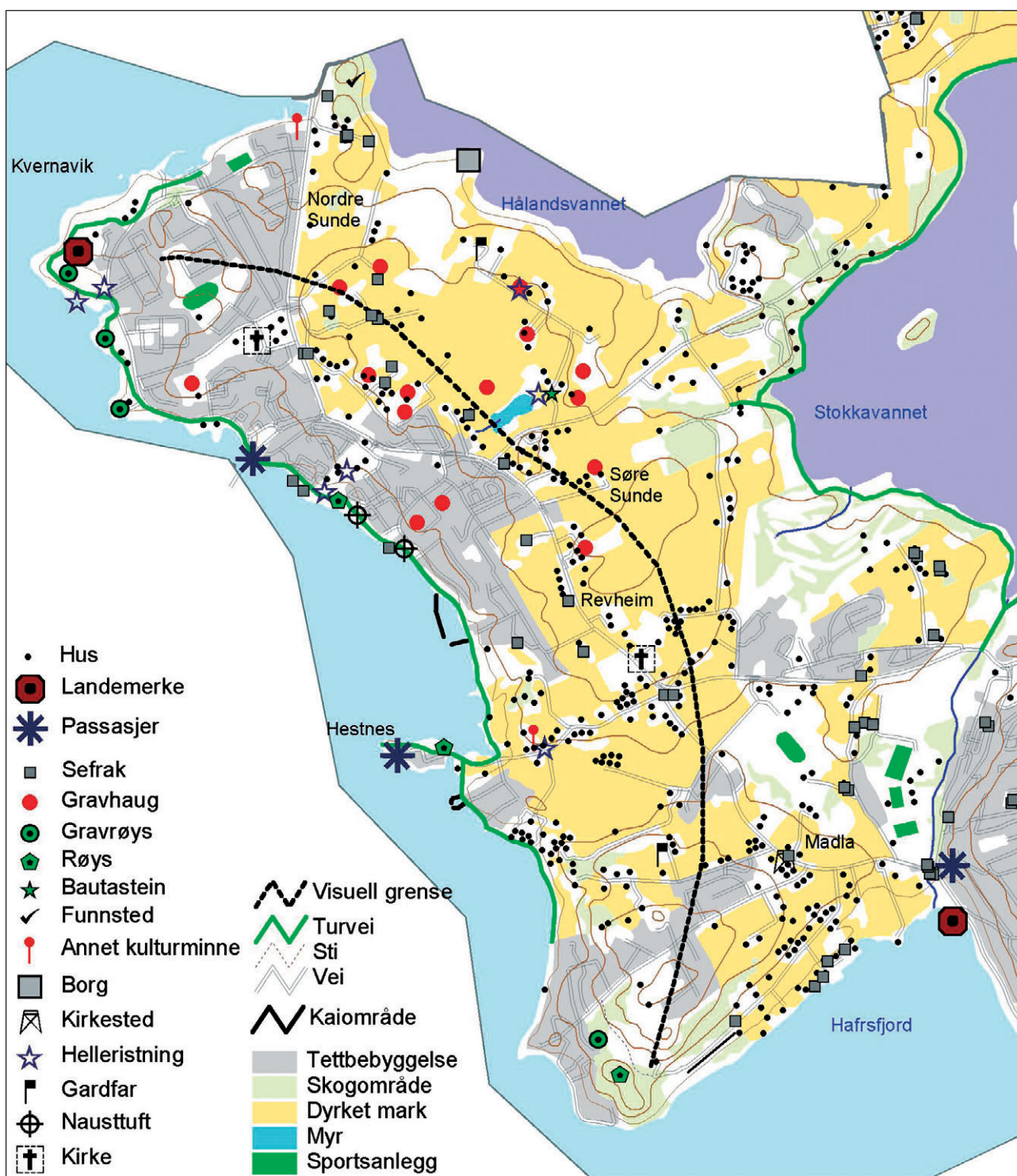
også tydelige linjelementer. Tydelige passasjer i landskapet utgjøres av Madlaforen og dagens Hafrsfjordbru over til Sola. Før brua ble bygget, var Hestneset en passasje med fergeforbindelse over til Sola.

Terrenget på Madla er åpent og flatt med få markerte terrenglementer. Som erstatning kan moderne kulturminner som Hafrsfjordmonumentet og «Alexander Kielland»-monumentet vurderes som landemerker i dette landskapet.

6.3.2 Historisk kartoverlegg

For Madla har vi benyttet kart fra Statens kartverk i målestokk 1:50 000 fra 1855 og 1891. Ettersom de eldre kartene er i så vidt grov målestokk, er disse analysene ikke egnet til å få frem detaljerte landskapsendringer i mindre utsnitt av Madla, men heller endringer på et mer overordnet nivå. Av samme grunn har vi derfor valgt å gjøre denne analysen for hele Madlaområdet. Temaer det er særlig egnet å analysere er endringer i bosettingsmønster og kommunikasjon.

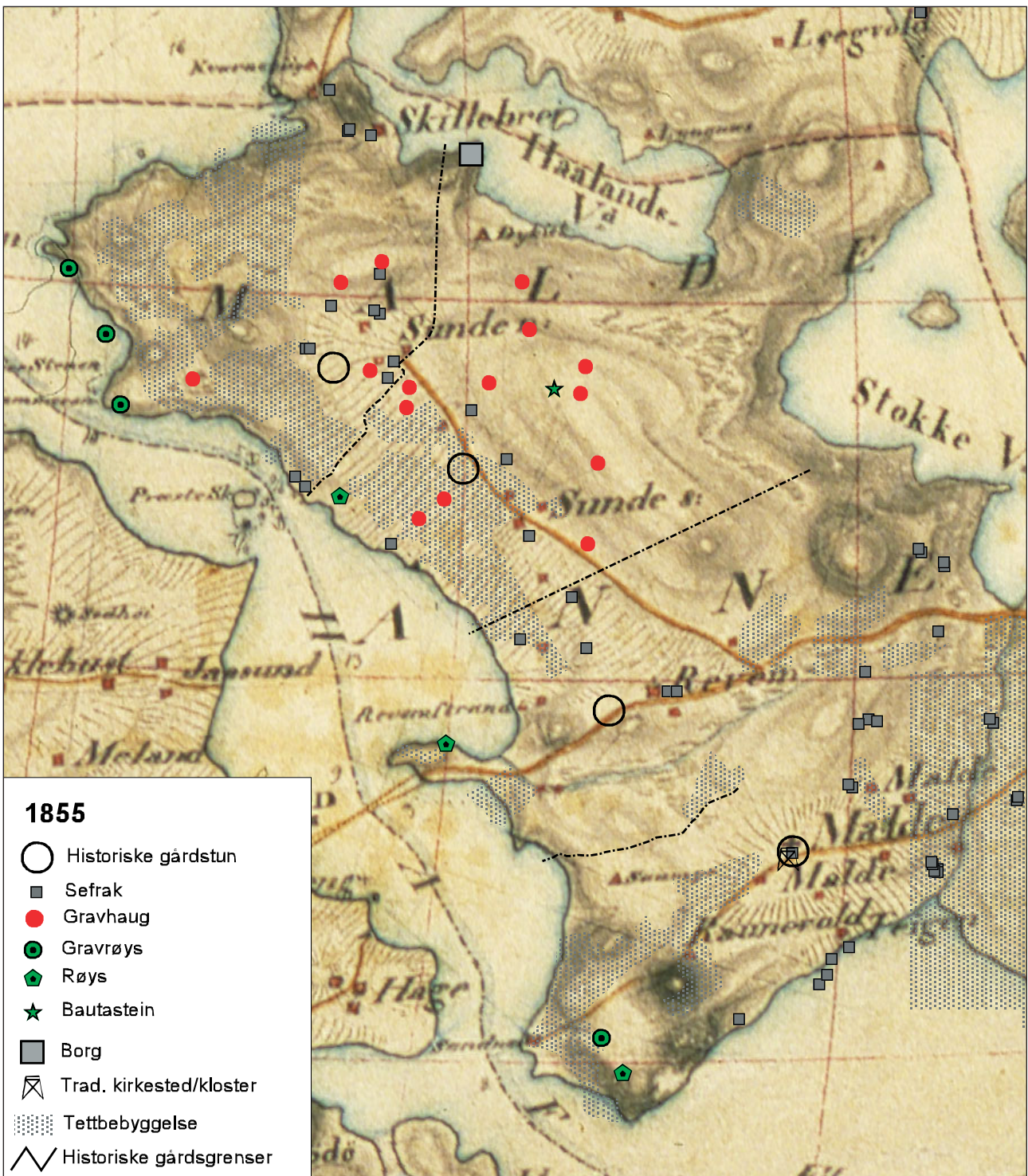
Figur 20: Kartet viser visuelle strukturer på Madla sammen med automatisk fredete kulturminner. NIKU kart, kartgrunnlag: Statens kartverk.

På kartet fra 1855 er de fire historiske gårdene med sin bebyggelse tydelig markerte i landskapet, og Madla (Malde) fremstår som den største. Kirken fra middelalderen ligger i klar relasjon til gårdsbebyggelsen på Madla gård. Bebyggelsen ser i hovedsak ut til å være konsentrert til gårdstunene. Det som er vanskeligere å vurdere med denne grovmaskede analysen er i hvilken grad de historiske gårdstunene er bevart i dag.

Madlamarken og kysten var ikke bebodd, men var trolig utmark. I dag er dette totalt nedbygde områder. Alle veiene ligger i nær relasjon til gårdsbebyggelsen. Sammen danner veiene og gårdene en tydelig kulturell struktur i et jordbrukslandskap. Alle veiene på 1855-kartet eksisterer fortsatt i dag, og de er langt på vei strukturerende også for dagens moderne bebyggelse.

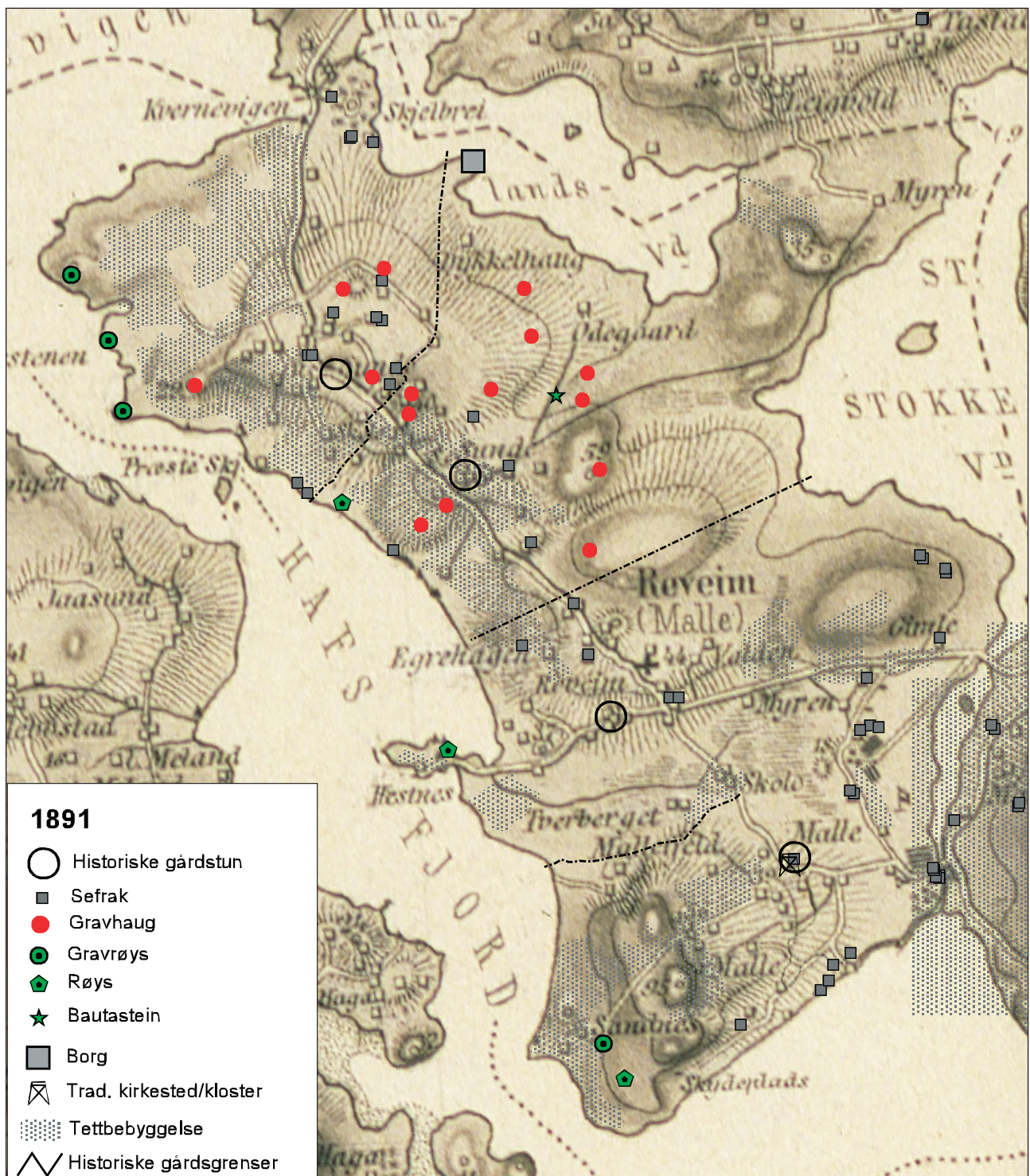
Figur 21: Kartet viser en historisk gårdsstruktur med historiske veier fra 1855 sammen med forhistoriske gravminner og SEFRAK-registrerte bygninger og dagens tettbebyggelse. De historiske gårdstunene (åpne ringer) er kartfestet med utgangspunkt i dagens kart og er derfor forskjøvet i forhold til det historiske kartet, ettersom målholdigheten på det eldre kartet er dårligere enn dagens. På kartet fra 1891 nedenfor, er det bedre samsvar mellom dagens kart og det eldre kartet. NIKU kart, kartgrunnlag: Statens kartverk.

På kartet fra 1891 er ikke den tydelige og enkle gårdsstrukturen og relasjonen vei/gårdstun, som kom frem på kartet fra 1855, lenger så iøynefallende. Det er mer bebyggelse og flere veier, og de er spredt over et større område. Det er blant annet blitt mer bebyggelse langs kysten og i utkanten av gårdsområdene. Det har skjedd en bruksdeling, utflytting av tun og nydyrking i jordbruket. Stadig større deler av utmarka blir eng og åker og lyngheiene minker. Nye typer virksomheter har satt spor, som

økt fiske (sildefiske) og noe industrivirksomhet (teglverk, kverner og møller). Veien langs Madlalandet forbi Sunde har fått økt betydning ettersom det er bygget forbindelse videre ut til Randaberg. Det går fortsatt ferge fra Hestnes over til Sola. Bru fra Sunde kommer ikke før 20-30 år senere. Alle veiene fra 1891 er bevart i dag. Da brua kom, mistet veien til Hestnes sin regionale betydning og dagens Revheimsvei overtok som regional vei og gjennomfartsåre.

Figur 22: Kartet viser en historisk gårdsstruktur med historiske veier fra 1891 sammen med forhistoriske gravminner og SEFRAK-registrerte bygninger og dagens tettbebyggelse. NIKU kart, kartgrunnlag: Statens kartverk.

Sammenhenger mellom kulturminner

Samlet viser analysen at det er en sammenheng mellom historiske veier, historiske gårdstun og gravminner fra jernalderen. Mange av gravminnene på Madla er forsvunnet i løpet av 1900-tallet, det har derfor trolig eksistert noen sammenhenger som ikke lenger er synlige. Steingjerder og trerekker følger flere steder eiendomsgrenser/gårdsgrenser og markslagsgrenser. En erkjennelse av en slik sammenheng gir slike estetiske landskapselement et kulturelt innhold som plasserer dem i tid. De fleste kan føres tilbake til 1800-tallet fra tiden etter utskiftningene. Våre kart er imidlertid for grove til å inneholde detaljert informasjon om dette. Det vi vet er at gårdsgrensene har gått øst-vest på tvers av Madlalandet. Stedvis er denne strukturen fortsatt synlig, men mest konsentrert til østre delen mot Stokkavannet. Utbyggingen på vestsiden mot kysten har bidratt til å skjule disse sammenhengene og gjøre dem mindre lesbare. Utbyggingen har ført til en todeling av landskapet som går på tvers av den kulturelle strukturen å gårdslandskapet. Vi hevder også at det har vært en sammenheng mellom sjøbodene langs kysten og gårdsbrukene på høyderyggen, både funksjonelt og visuelt. Denne sammenhengen er nå brutt ved at området mellom gårdene og kysten er bygget ned.

Relasjoner mellom landskap og kulturminner

Det ser ut til å være et mønster at mens gravhaugene er relatert til innmarka og gårdsbebyggelsen er gravrøysene derimot relatert til utmarka (lyngheia og kysten) på samme måte som i Nannestad, der de er relatert til skogen. Flere kulturminner har en relasjon til høyderyggen langs Madlalandet, idet både historiske gårdstun, gravminner fra jernalderen, kirken (både middelalderkirken og Revheimskirken) og den historiske Revheimsveien ligger til denne.

Andre kulturminner har en relasjon til kysten, så som steinalderboplasser, helleristninger, nausttuffer og sjøboder. Disse relasjonene er forsøksvis ivaretatt ettersom flere av kulturminnene ligger langs kyststien som er tilrettelagt mellom kysten og tettbebyggelsen, mens relasjonen kulturminne - kyst stedvis er brutt av nyere bruk av området.

6.4 Planstatus for Stavanger kommune

I det følgende gjennomgås en del plandokumenter for Stavanger hvor siktemålet er å få et inntrykk av hvilke områder og temaer det satses spesielt på, og hvilken plass kulturminner har i dokumentene sammenliknet med andre sektorinteresser. Det dreier seg om følgende planer:

Kommuneplan, Kulturminneplan, Kulturlandskapet i Stavanger – Dagens landskap (bilag til Grønn Plan).

Vi har et særlig fokus på det som dreier seg om bydelen Madla. Vi har altså ikke til hensikt å lage noen «heldekende» presentasjon av de dokumenter som gjennomgås, men vil trekke ut det som fremstår som særlig relevant i forhold til våre problemstillinger og som samtidig kaster lys over prioriteringer og målsettinger i arealplanleggingen i Stavanger.

6.4.1 Kommuneplan for Stavanger 1998-2009 (arealdelen)

I kommuneplanens arealdel 1998-2009 er satsingsområdene på Trehusbyen, utvikling av senterstruktur og fire transformasjonsområder (Jåttåvågen, Urban Sjøfront og Paradis – Hillevåg). Fokuset på Trehusbyen avspeiler seg også i kulturminneplanen for Stavanger.

Kommuneplanen tar utgangspunkt i den allerede utbygde by, og det legges vekt på å kartlegge hvilke hovedtrekk som karakteriserer bystrukturen, herunder de regionale sammenhenger byen inngår i. Visjonen som presenteres i kommuneplanen er at (sitat): «Stavanger skal være en levende, grønn, trygg og vakker by».

Overordnede mål:

- Bærekraftig byutvikling
- Optimal nytte av den utbygde by
- Landskaps- og kulturminnevern

Strategiske hovedmål:

- Attraktive bomiljø
- Styrke barns oppvekstmiljø
- Sikre og videreutvikle Trehusbyen
- Stimulere til næringsutvikling
- Stimulere sentrumsutvikling
- Effektiv og miljøvennlig transport
- Aktivt jordbruksmiljø
- Sammenhengende grøntstruktur

Disse målene skal legges til grunn for all planlegging og saksbehandling, og planer og tiltak som er i strid med målene skal ikke tilrås, om det ikke foreligger særlige grunner, heter det.

Det understrekes i kommuneplanen at Stavanger er en by i vekst, men at byens fysiske vekstmuligheter er begrenset. Det anses derfor som viktig å legge et regionalt perspektiv til grunn for boligbyggingen, samtidig som en betydelig boligbygging i og nær Stavanger må opprettholdes. Det er flere faktorer som tilsier dette; blant an-

net befolkningens ønsker om å bo sentrumsnært, ønske om å sikre en naturlig alderssammensetting, byplanmessige prinsipper for samordnet transport og arealplanlegging, hensynet til næringsutvikling i regionen og annet.

Det anslås at boligbehovet i planperioden vil være i snitt 625 pr. år (totalt 7500), hvor ca. 3000 av disse kan bygges på allerede godkjente områder (blant annet i Madla). Resten av boligbyggingen vil foregå i privat regi innenfor den utbygde byen, i form av fortetting. Om Madla heter det blant annet at bydelen i mange år har hatt beskjeiden nybygging og kan med fordel motta ny bebyggelse. Omdisponering av landbruk til byggeområde som ble foretatt ved forrige planjustering er en av forklaringene på det. Det redegjøres for mulige områder for boligbygging i denne bydelen, hvor det legges vekt på å ivareta hensynet til landbruksinteresser og friområder.

Det sies lite om kulturminner (og ingenting om kulturmiljøer) i kommuneplanen, utover at det henvises til at kulturminneplanen, i likhet med en del andre sektorplaner, fortsatt gjelder. Det understrekes at kulturminneplanen skal danne basis for utvikling av «Trehusbyen».

Under avsnittet «Jordbruk og grønn struktur» henvises det til Grønn plan som har som målsetting å opprettholde et aktivt jordbruksmiljø. Dette begrunnes med den primærverdi jordbruket har som matprodusent og den miljø- og rekreasjonsverdien et levende jordbruk har for bysamfunnet.

Høringsprosessen viser at landbruket var den sektor som i særlig grad markerte seg, og hvor uttalelsene vesentlig dreide seg om at jordvernet ikke var tilstrekkelig tilgodesett i planen, samt at omdisponering fra landbruk til byggeområder var i strid med planens målsetting om aktivt jordbruksmiljø. Fylkesmannen bemerket at man i utarbeidelsen av planen burde hatt en bredere kontaktflate mot ulike organisasjoner og aktører i landbruket, og at det sies lite eller ingenting om jordvernkonflikter i planen. Fylkesmannen mente at potensialet for fortetting kunne være høyere og bli dekket innenfor eksisterende byggesone. Stavanger bondelag mente også at behovet for nye boliger i større grad kunne løses gjennom fortetting, og at de foreslåtte nye byggeområdene i Madla burde tas ut av planen.

Det kom også merknader til planen fra grunneiere (jordbruk) i Madla på grunn av omdisponering til utbyggingsområder (Revheim), men det er også bønder i dette om-

rådet som ønsker omdisponering til byggeområder fordi de ikke anser fremtidig jordbruksdrift som lønnsom.

Det ble ikke reist innsigelser mot planen i noen av høringsuttalelsene, men på bakgrunn av uttalelser fra Landbruksdepartementet, endte planen til slutt i Miljøverndepartementet som sendte den tilbake til kommunen for ny behandling. Innsigelsen dreide seg blant annet om tre foreslåtte omdisponeringer fra landbruk til bolig i Madla (215 da). Landbruksdepartementet mente at kommuneplanen brøt med fylkesplanens mål om å opprettholde klare grenser mellom utbygde områder og LNF-områder og sikre høyproduktive jordbruksarealer. Det ble blant annet vist til hensynet til overordnede nasjonale interesser om ivaretagelse av landbruksarealer. Prosessen endte med at et av de tre foreslåtte boligfeltene (Søre Bråde) i Madla ble godkjent som boligområde. De to andre boligfeltene kan senere vurderes disponert i tråd med bystyrets vedtak, på visse betingelser. I følge plandokumentene kom det ingen høringsuttalelser fra kulturminnevernet.

6.4.2 Kommuneplanens arealdel 2002-2017

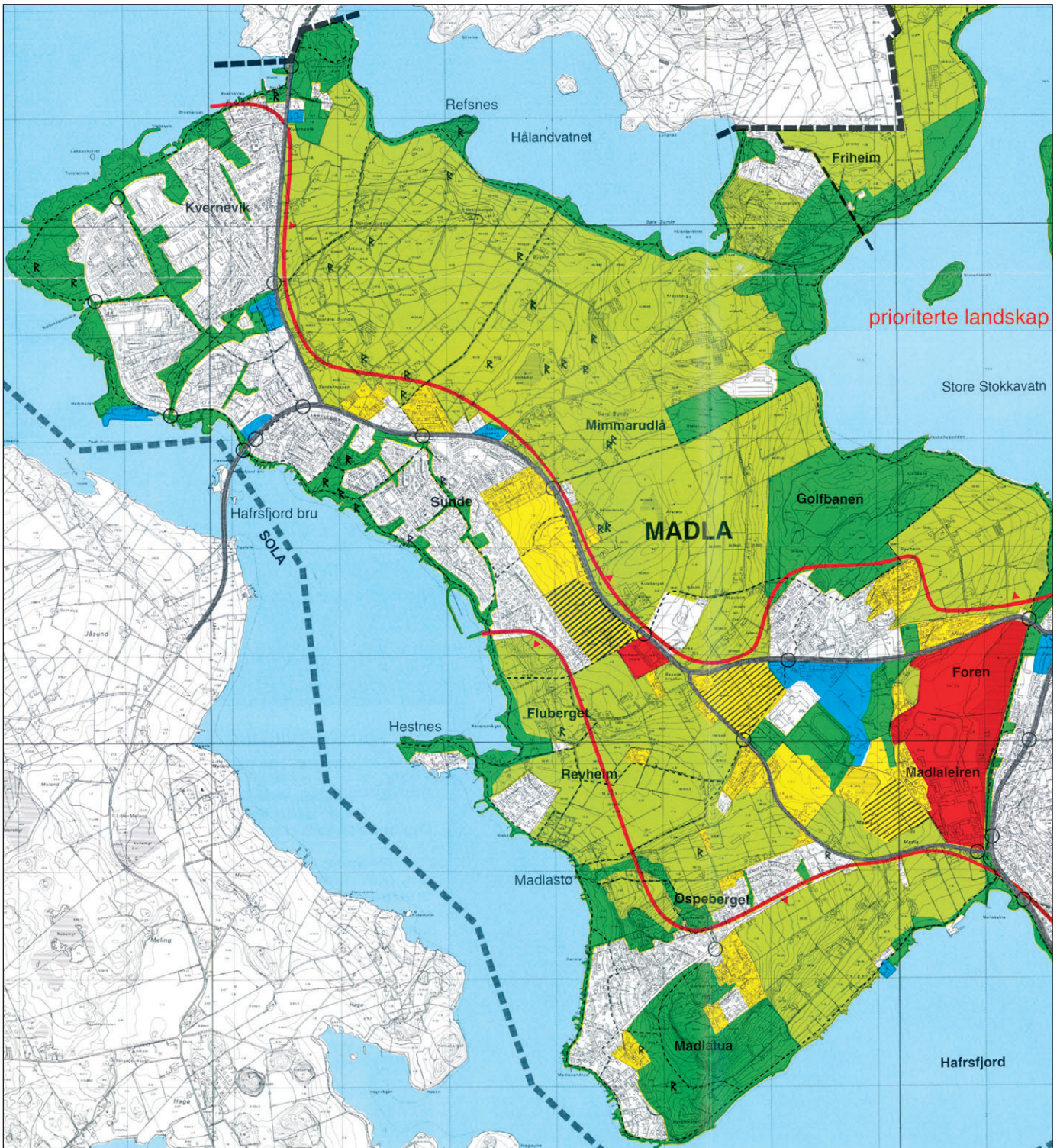
Dette er en høringsrapport som dreier seg om en arealplanjustering av gjeldende arealplan (1998-2009). Siden planlegging og utbygging av boligområder antas å ta 15 år, er planperioden foreslått utvidet til 2017.

Om LNF-områdene heter det blant annet at det skal trekkes en fast, langsiktig grense mellom tettstedsområdene og LNF-områder samt og lages et opplegg for å sikre allmennheten bedre adgang til slike områder. Premisser for grensedragningen mellom tettstedsarealer og LNF-områder er blant annet at landskapsverdier, biologisk mangfold og kulturminner sikres.

Kommunens jordbruksplan, rapporten Kulturlandskapet i Stavanger (bilag til Grønn Plan) og Fylkesdelplan for Nord Jæren danner til sammen et grunnlag for å trekke en langsiktig grense mellom by og land.

Boligbygging planlegges blant annet i Madla, men det prioriteres å lage en samlet plan for boligbyggingen for å utnytte området bedre (blant annet for deler av området avsatt til boligbygging ved forrige planrevisjon, men som ble tatt ut av planen av Miljøverndepartementet). Tallene for total boligbygging anslås til 10.000.

Under punktet De nære turområder vises det til kommunedelplan for de nære turområder, Grønn Plan (vedtatt i bystyret 23.11.92), som fastlegger en overordnet grøntstruktur med fire hovedelementer: Sentralområdet, som

Figur 23: Kommuneplankart over Madla (kommuneplanen 1998-2009). Hvite felt er eksisterende tettbebyggelse, gule felt er planlagte boligområder, røde felt er offentlige formål, mørkegrønne felt er friområder, lysegrønne felt er LNF-områder, tykk rød strek er grense for prioriterte landskap. Kartet er utarbeidet av Stavanger kommune 1997.

strekker seg fra Forus over Jåtten og Ullandhaug og til Dusavik; Vestre kystlinje; Østre kystlinje og De østre byøyene. Under strategiske mål heter det blant annet at det skal utvikles et jordbruksorientert friluftsmuseum ved Ullandhaug med basis i jernaldergården. Det ble også

vedtatt bydelsvis satsingsområder for å sikre befolkningen lokale, naturgitte og kulturhistoriske kvaliteter samt en god kontakt til det overordnede turveinettet. Det vises for øvrig til Grønn Plan og de anbefalinger som der finnes.

6.4.3 Byen på Jæren

Byen på Jæren. Fylkesdelplan for arealplanlegging og langsiktig byutvikling på Jæren (vedtatt 10.10.00) er en serie notater som omhandler ulike temaer i denne regionen. Vi vil konsentrere oss spesielt om de delene av notatene som har relevans i forhold til Madla.

Et premiss i den vedtatte planen, som bygger på de ulike tematiske delplanene, er at man i størst mulig grad ønsker å satse på fortetting i eksisterende by eller boligområder for å bevare jordbruks-, landskaps-, rekreasjons- og kulturverdier. I den vedtatte planen understrekes også dette, men samtidig de mange interesse motsetningene som eksisterer mellom vern og utbygging, og de konflikter som kan oppstå når nye arealer som skal utbygges tas opp. I planen har man pekt ut hvilke områder som kan egne seg for utvikling (karakterisert som utviklingsretninger) ved at de fremstår som minst konfliktfylte i forhold til kjente kulturminneverdier. Men konfliktene kan, som det også sies, ikke fullt ut avklares før det er foretatt registreringer i marken.

Fylkesdelplanen er retningsgivende for den kommunale planleggingen. Det innebærer at det er en oppgave for kommunene å innrette sitt kommuneplanarbeid slik at det legger opp til en oppfølging av intensjonene i fylkesdelplanen. Av hensyn til kommunenes videre planlegging skal forslag til omdisponering av områder med verneinteresser her i seg selv ikke automatisk gi grunnlag for innsigelser, heter det i planen.⁹

6.4.4 Fagnotat nr. 3/1999: Kulturminner

Målet med notatet er å gi en foreløpig vurdering av kulturminneverdier i områdene som blir omfattet av fylkesdelplanen, og hvilke muligheter og begrensninger disse har for byutvikling i et langtidsperspektiv. Det understrekes at det i et område med så stor kulturminnetetthet som Jæren er tilnærmet umulig å peke ut områder der en kan utelukke konflikt med kulturminneinteresse.

Vurderingene av kulturminneverdiene i planområdet er basert på en gjennomgang av eksisterende registre og databaser. Det er i hovedsak lagt vekt på de kulturminneverdiene som i fylkesplan for kulturminner fra 1989 er ført opp som høyt prioriterte kulturminner, samt kulturminner som er vurdert i kategori A i SEFRAK; områder med store kulturminneverdier hvor en ikke kan tilrå videre byutvikling. Områder med færre kulturminner og som er av en slik karakter at man innenfor visse rammer kan tilrå videre utbygging/byutvikling, defineres som konfliktgrad B. Kulturminneverdiene i regionen er delt inn i tre hovedkategorier; automatisk fredete kulturminner, nyere tids kulturminner og kulturlandskap. Kul-

turmiljø nevnes ikke spesielt. Det er til sammen 18 områder som er pekt ut i fra en vurdering av at kulturminneinteressene, slik vi kjenner dem pr. i dag, er så vidt store at det vil være en begrensende faktor for langsiktig byutvikling, som det heter i notatet.

Planlagte utbygginger i Madla bydel kategoriseres som konfliktgrad B. Områdedefineringen er Madla, Revheim og Nordre Sunde. Begrunnelsen for utvelgelsen er at det er bynære utbyggingsområder med en del kulturminneverdier, blant annet automatisk fredete kulturminner som er ført opp som høyt prioriterte kulturminner i fylkesplan for kulturminner (som gravminner, nausttuffer, helleristningsfelt og rydningsrøysfelt). Det sies at det i store deler av området er et stort potensiale for funn av automatisk fredete kulturminner under flat mark (både i form av steinalder-, bronse- og jernalderbosetting). Med unntak av Revheim kirke er det ingen nyere tids kulturminner av større verdi, heter det.

6.4.5 Fagrapport nr 6, mars 2000: Konsekvensanalyse av byutviklingsmodeller

I denne delplanen heter det at grøntstruktur for Jæren er en premiss for den langsiktige byutviklingen i regionen, noe som blant annet begrunnes i den voksende befolkningens behov for et tilstrekkelig rekreasjonstilbud og i behovet for å sikre et vidt spekter av miljøkvaliteter. Slik ivaretas både mange «grønne» hensyn som biologisk mangfold, vern av natur og kulturminner og kvalitet i det urbane området. Å legge ut større områder til utbygging anses som lite gunstig. Samtidig kan ikke fremtidig boligbehov dekkes gjennom fortetting, og dermed kan det oppstå konflikter mellom utvikling og bevaring.

6.4.6 Landbruksarealer i planområdet m/kjerneområder for landbruk. Fagnotat nr. 1/1999

I notatet omtales kjerneområder for landbruk. Et av disse områdene omfatter Madla (Randaberg – Leikvoll – Sunde – Madla). Området beskrives som et større sammenhengende landbruksområde med helt spesielt produksjonspotensialer på grunn av jordtype og optimale klimatiske forhold. Særlig de sørlige arealene har en viktig funksjon som grøntareal og landskapselement. Storparten av arealene i Stavanger er i Grønn plan markert som prioritert landskap og vurdert som et pressområde der langsiktig avklaring av arealbruk er svært viktig for utvikling av landbruksmiljø og bruksstruktur.

6.4.7 Trehusbyen. Kulturminneplan for Stavanger. Kommunedelplan 1994-2005

Stavanger har en egen kulturminneplan samtidig som det sies i kulturminneplanen at kulturminnevern er integrert

i en del temaplaner (Miljø- og ressursplan, Kystsonenplan, Grønn Plan med flere). Siktemålet synes å være at kulturminnevern ikke betraktes utelukkende som en egen sektor, men være et sentralt tema i ulike plantyper. Denne tenkningen kommer også til uttrykk på andre områder, for eksempel i mye av det som skrives om grøntstrukturer og friområder, som også ses i sammenheng med jordbruket og omvendt.

6.5 Fortellinger

I det følgende presenteres de ulike fortellingene (narrativer) som forskjellige parter og aktører involvert i kulturminnevernsspørsmål i Stavanger/Madla har formidlet. Fortellingene er basert på intervjuer. Informantene er tilknyttet «Kultur og byutvikling» i Stavanger kommune, to i Kommuneplanavdelingen, en i Byplanavdelingen og en i Kulturavdelingen. Videre representerer en informant den offentlige kulturminneforvaltningen på fylkesnivå, og en informant representerer Madla Historielag.

Ulikheter i oppfatninger om hva som er uheldige inngrep versus uproblematisk utvikling kan oppstå mellom dem i kommunen som har ansvaret for å anbefale utbyggingsmønster og arealbruk – noe som innebærer ivaretagelse av en rekke hensyn, eller helheten, som det understrekes - og dem som representerer bestemte sektorinteresser. Dette har vært tilfelle når det gjelder Madla. Også mellom dem som har ansvaret for kulturverdier (arkeologer primært) i fylkeskommunen og ved Arkeologisk Museum i Stavanger og kommuneplanleggerne kan oppfatningene være ulike. Kommuneplanleggerne hevdet for eksempel at arkeologer preges av sektortenkning og i liten grad ser helheten, uten at de dermed mente at det influerte på samarbeidsforholdene og kommunikasjon internt i kommunen eller på regionalt nivå.

6.5.1 Fortellinger fra kommunalt nivå

Byplanavdelingen

Informanten fra byplanavdelingen arbeider for tiden med opparbeidelse av friområder i Madla. Hun mente at Madla fortsatt har preg av å være en grønn bydel, men at dette kan være en saga blott etter hvert som boligbygging og veiutbygging spiser seg inn i landskapet. Bydelen vil komme til å merke veksten, og presset på veisystemet vil øke. Det er imidlertid interesse i kommunen for å opparbeide områder til friluft- og rekreasjonsformål i Madla, for eksempel turstier i strandsonen. Det dreier seg om å bevare de turveier som finnes og opparbeide nye. For å sikre at turstiene ikke berører eller griper inn i kulturminner, tas det kontakt med de antikva-

riske myndighetene, som er automatisk høringsinstans. De sier fra dersom det er potensielle konflikter. Dersom en turvei kan komme til å berøre kulturminner, kan for eksempel veien legges «på duk», det vil si at man lager en overflate som dekker over, men ikke ødelegger, kulturminner som befinner seg under bakken.

Informanten mente at byantikvaren fortløpende noterer seg ting, men at andre i kommunene også må være aktive og følge med. Når man er ute i områdene, ser man ofte tiltak og inngrep som er ukjente for kommunens administrasjon og som det kanskje ikke er søkt om tillatelse til å gjøre. Men man har ikke ressurser til å foreta kontinuerlig sjekk. Politikerne er utsatt for press fra enkeltpersoner, og det innebærer ifølge informanter at de ofte er mindre restriktive enn administrasjonen når det gjelder å si ja til tiltak og dårlige planer, og kanskje mindre opptatt av de langsiktige konsekvensene av tiltakene. Administrasjonen er opptatt av fellesskapets interesser, mens politikerne er mer på de privates side, ble det hevdet. Det kan da være vanskelig å komme gjennom med fagkompetanse, for eksempel i spørsmål om hvor vernesoner skal gå rundt kulturminner (som kirker). Slike ting er problem når vi skal fremme saker overfor politikere, ble det sagt.

Sjøhus og liknende som er nevnt i kulturminneplanen er det strenge regler for når det gjelder istandsetting. De skal se ut som de alltid har stått der, med det opprinnelige uttrykket. Men det er en del som tenker praktisk, som blant annet kan dreie seg om utvidelse og ombygging av sjøhusene for å få plass til større båter. I kommunen forsøker man å oppmuntre til historisk istandsetting og få til en mentalitetsendring. Det er viktig å ta vare på landskapet og se kulturlandskapet som en del av kulturminnene, understreket informant fra byplanavdelingen, som også var opptatt av å ta vare på steingjerder og annet som hører med til mye av landbrukets kulturlandskap, men hvor mye av dette går tapt gjennom planering og andre inngrep.

Kommuneplanavdelingen

Informantene tilknyttet kommuneplanavdelingen er, i kraft av å skulle ivareta en rekke hensyn og tenke langsiktig, ikke primært opptatt av kulturminnenes kår. Kulturminner er en av flere interesser som skal ivaretas. Det ble imidlertid understreket at jordbruket har et bedre beskyttelsesvern (ivaretatt av landbruksmyndighetene) enn for eksempel kulturlandskapet har. Utbygginger, som eksempelvis veiutbygginger, kan i mange tilfeller komme i konflikt med landskapsverninteresser. Mange bønder ønsker utbygging fremfor fortsatt landbruksvirksomhet, noe som innebærer at kulturlandskapet og landskaps-

vernområder er utsatt for utbyggingspress. Saker som gjelder nyere kulturminner er gjerne mer omstridte som verneobjekter enn eldre. Funkisbebyggelse ble nevnt som eksempel. Det ble videre påpekt at Stavanger kommune har hatt en omfattende dispensasjonspraksis, og selv om man ikke lenger betrakter ubebygde arealer som byggegrunn eller arealreserver, foregår det fortsatt en del om-disponeringer (for eksempel fra jordbruk til utbygging). Enkelte tiltak får midlertidige tillatelse, som etter hvert endres til permanent tillatelse. På slutten av 1980-tallet forlangte Miljøverndepartementet at kommunen utarbeidet en Grønn plan (kommunedelplan for de nære tur-områder), og arbeidet foregikk parallelt med kulturlandskapsprosjektet (Kulturlandskapet i kommuneplanen) som ble igangsatt i 1992. Dette prosjektet ble initiert av Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren. Det var et pilotprosjekt som omfattet ni kommuner, blant annet Stavanger. Grønn plan ble vedtatt av Bystyret og er justert flere ganger uten realitetsbehandling. Vi oppfatter at bakgrunnen for kulturlandskapsprosjektet og Grønn plan var et ønske om å avklare hvilke områder som pekte seg ut som byggeområder, og hvilke som bør bevares.

Sett fra kommunens ståsted er det i utgangspunktet ikke noen saker som kan betegnes som konfliktsaker i forhold til kulturminnevern. Konflikter har mer dreiet seg om andre spørsmål, som jordvern. De fleste sakene løses før de når konfliktstadiet, ble det sagt. Det finnes imidlertid noen potensielle konfliktsaker, som også kan komme til å berøre kulturminnevernet. Det gjelder blant annet den planlagte veien (utvidelse av Revheimsveien) som vil innebære økt press på arealene i Madla. Også et planlagt kjøpesenter ved Hafrsfjord bru kan være en potensiell konfliktsak. Søknaden er foreløpig avslått, men slike saker går gjerne flere runder og tar lang tid å avklare. Utfallet kan dermed også bli et annet enn hva administrasjonen anbefaler. Konflikter kan oppstå dersom kontakten mellom ulike etater eller sektorinteresser er for dårlig. Det synes ikke å være tilfelle i Stavanger, selv om planleggere i kommunen syntes kontakten med den offentlige kulturminneforvaltningen på regionalt nivå kunne vært bedre. Dårlig bemanning på arkeologsiden ble frem-satt som en forklaring på at kontakten ikke var så god som den kunne vært. Fra fylkeskommunens side ble også dette bekreftet ved at arbeidssituasjonen ble karakterisert som presset der det gjaldt å få unna løpende saker.

En del av arealet i Madla er LNF-områder, og det er en viss usikkerhet knyttet til hva som skjer med kulturminner i disse områdene; «man vet ikke om de ligger trygt i slike områder» (informant). Byggesaksavdelingen, som godkjenner boligprosjekter, har ikke så klare prose-

dyrer på hvordan kulturminner ivaretas i konkrete saker. Mens byggesaksavdelingen og arealplanleggerne gjerne ser på prosjekter i en større sammenheng, ser den i disse områdene mer på den enkelte tomt. Byggesaksavdelingen ser kanskje mer helhetlig på saker i sentrumsområdene og kunne gjort det på tilsvarende måte utenfor sentrum. Det ble ansett som problematisk at grensene for hva som anses som byggesak i stedet for en plansak stadig tøyes. Det kunne vært ønskelig med mer kontakt på tvers av ulike avdelinger og innsikt i saker av felles interesse, ble det påpekt. Gjennomgående var informanten fornøyd med planprosessen internt, for eksempel samarbeidet med byantikvaren. Byantikvaren sier klart i fra om aktuelle saker, og det er en styrke å ha en som kjenner forholdene i kommunen så godt som byantikvaren gjør, mente denne informanten.

I sin vurdering av planprosessen og administrativ organisering sa informanter fra kommuneplanavdelingen seg fornøyd med kontakten med det regionale nivået, men at fylkeskommunen var underbemannet i forhold til de mange sakene de skal håndtere.

Kulturavdelingen

I kulturavdelingen beskjefter man seg lite med kulturminner, men mer med andre typer kulturrelaterte formål enn det som gjelder kulturminner (tilskudd til institusjoner og annet). Avdelingen inviteres til å delta i kommuneplanleggingen og til å komme med høringsuttalelser i saker som berører deres ansvarsområder. Det betydde ikke at informanten fra Kulturavdelingen ikke hadde personlige oppfatninger om hvordan hensynet til kulturminner og kulturmiljø blir ivaretatt i kommunen. Informanten pekte på mulige konflikter mellom jordbruk og kulturminner ved at landbruksmaskiner kan komme til å ødelegge arkeologiske kulturminner. Bøndene graver uten å si fra om hva de finner, mente informanten. Men den generelle trusselen mot kulturminnene (og landbru- ket) er Stavangers ekspansjon, som også er en trussel mot landskapsverdier. Videre pekte informanten på at det er en konflikt mellom næringsutvikling og bevaring av gamle sjøhus.

6.5.2 Fortellinger fra fylkeskommunen

En informant fra fylkeskommunen mente også at Madla fortsatt har et preg av åpenhet i landskapet, og at disse kvalitetene må tas vare på fremover. Hafrsfjord og Stokkavannsområdet ble nevnt som eksempler på verdifulle friområder. Informanten mente at kommunen var langt mer utbyggingsliberal tidligere (viste til rekkehusutbyggingene på 1970-tallet). Bydelen har nådd en smertegrense når det gjelder utbygginger og tåler ikke mye mer

vekst. Etter kommunesammenslåingen i 1965, var utbyggingen massiv, spesielt i Sunde. Informanten reiste spørsmålet om kommunen vil bygge ned det som er av landbruksområder for å realisere fremtidig vekst. Kulturminner i form av gårdsanlegg ble nevnt som eksempler på utsatte kulturminner. Det har blant annet sammenheng med endringer i jordbrukets driftsformer, bl.a. færre dyr på beite, og mer vekt på grasproduksjon og grønnsaker. Det har medført at gårdsbruk har forsvunnet i stor stil over et par generasjoner (ivaretagelse av eldre gårdsanlegg sorteres under Fylkesmannens landbruksavdeling). Informanten mente at man måtte sette sin lit til det frivillige system og til ulike tilskuddsordninger for å ta vare på disse verdiene. Folk må ha en egeninteresse i å ta vare på bygninger, steingjerder og annet, fremholdt informanten fra fylkeskommunen.

Fra det regionale nivå ble administrasjonen i kommunen betegnet som proff i spørsmål som dreier seg om planprosesser og administrativ organisering. Alt skjer «etter boka», noe som er behagelig for fylkeskommunen. «Men administrasjonen liker ikke å bli tråkket for nær», ble det hevdet. Det forutsetter mye samtaler og forhandlinger, og det kan gnistre en del før sakene løses. Fylkeskommunen ville gjerne kommet inn i sakene på kommuneplannivå, mens de nå kommer inn på reguleringsplannivå.

6.5.3 Representant for det frivillige kulturminnevernet – Historielagets fortelling

Historielaget (som har 413 medlemmer) representerer det «sivile samfunnet» og har ingen formell posisjon i forhold til arealplanleggingen (som høringsinstans eller annet). Hvordan slike lag og foreninger fungerer, for eksempel om de har en pådriverrolle overfor kommunen i bestemte saker etc., kan variere mye fra sted til sted, relatert til hvor aktive medlemmene er, hvor mange de er og annet. I enkelte (mindre) kommuner forekommer det at Historielag eller andre frivillige har en sentral rolle i ivaretagelsen av kulturminnearbeidet, blant annet gjennom å registrere kulturminner/utarbeide kulturminneplaner. Dette skyldes at kommunen ikke har bemaning og kompetanse. Slik er ikke situasjonen i Stavanger hvor kommunen selv utarbeider slike planer.

Representanten for Madla Historielag hevdet at den røde tråden i bydelen er nedbygging av store arealer dyrket mark og oppløsning av gammelt bondemiljø. Ideen om landskapsvern, parker og friområder er brakt inn av Historielaget og bondeorganisasjoner, men blir i heller liten grad tatt hensyn til, mente representanten for historielaget, som var av den oppfatning at kulturminnene nærmest ties i hjel i arealplanleggingen. Når saker fremmes av Stavanger kommunes planetat, nevnes kulturverdier gjerne som et «haleheng», ble det hevdet. Overordnede hensyn synes å være vekstproblematikk. Ved høring kommer gjerne Historielaget inn pluss bydelsutvalget. Historielaget oppsøker saker etter eget initiativ. De kan, slik informanten ser det, i heldigste fall oppnå justeringer, men i hovedsak følger politikerne innstillingene.

På direkte spørsmål om Historielaget står oppført som høringsinstans, svarte informanten fra kommuneplanavdelingen at det beror på planenes art hvem som får tilsendt planmaterialet. Dersom historielag uttaler seg til planer, blir deres uttalelse selvsagt behandlet som enhver annen uttalelse. Etter informantens oppfatning er de lokale historielag mer interesserte og årvåkne med hensyn til endret arealbruk/bevaring enn de foreningene som dekker et større område. Madla Historielag har etter informantens vurdering lenge vært særlig aktiv og positivt bidratt til å sikre historiske spor i bydelen).

Informanten fra Historielaget mente at «uhemmet» boligbygging er den største trusselen mot kulturminnene. Det innebærer blant annet at man har problemer med å bevare fine strandsoner og ikke har tilstrekkelig friareal pr. innbygger. Riving av gamle møller, låver, krambuer og annen eldre bebyggelse nevnes som eksempler på uheldige tiltak i forhold til kulturminnene. Det ble videre hevdet at kommunen har vist liten interesse for kartlegging av nyere kulturminner med tanke på fredning.

Informanten fra Historielaget delte ikke oppfatningen om at kultur etter hvert er blitt et viktig element i byutviklingen. Alt for mye konsentrerer seg om Stavanger sentrum og store monumentale bygg/arrangementer der. Som alternativ bør det fremmes egne kulturplaner (i vid forstand) for de enkelte bydeler, mente informanten.

7 Tre delundersøkelser i Madla

Forrige kapittel presenterte en analyse av Madla som helhet, der ulike innfallsvinkler og metoder er benyttet for å belyse landskapet på den ene siden og plansituasjonen på den andre. I dette kapitlet vil det bli et dypdykk i tre ulike delundersøkelser i Madla fundert på de tre ulike temaene; gård, natur og urbanitet.

7.1 Sunde – fra gård til tettsted

Med dette eksempelet ønsker vi å rette oppmerksomheten mot jordbrukslandskapet, hvordan det er endret, og på hvilken måte kulturminneverdiene er ivaretatt i den sammenheng.

Sunde utgjør den nordlige delen av Madlalandet og er i dag preget av tettbebyggelsen kalt Sunde og Kvernevik. Hafrsfjord bru kobler Madla sammen med Sola kommune og markerer skillet mellom de to moderne boligområdene. Bebyggelsen er en blanding av større blokker, rekkehus og eneboliger med egne hager. Butikk-senter og kirke er også kommet til. Det meste av denne bebyggelsen er fra 1960- og 70-tallet. Inntil da var stedet jordbruksland. Området inneholder en variert kulturminnebestand fra steinalder/bronsealder og opp til nyere tid. Blant de jordbruksrelaterte kulturminnene er det særlig gravhaugene, gårdsgrenser og gårdstun vi vil trekke frem.

Flyfoto fra henholdsvis 1937, 1966 og 1980 viser i hvilken takt endringene i Sunde har funnet sted; fra å være et rent jordbruksland på 1930-tallet til gradvis å bli bygget ned av boliger. Fra 1. januar 1965 er Madla blitt en del av Stavanger by, og vi ser av flyfotoene at det er etter den tid at Sundeområdet for alvor blir gjenstand for boligbygging. Det er særlig kystområdene som blir utsatt for nedbygging, og boliger er bygget bare få meter fra vannkanten.

Landskap og kulturminner

En analyse av historiske kart, kulturminner og visualitet viser:

- En sammenheng mellom kirker, historiske veier, historiske gårdstun og gravminner fra jernalderen. Disse ligger langs den nord-sørgående høyderyggen, som også utgjør en visuell grense. Mye av den bevarte eldre bebyggelsen (hus fra før 1900) ligger også her.
- At gårdsgrensene mellom de historiske gårdene går på tvers av Madlalandet fra kysten og over til Stokkavannet og Hålandsvannet. Grensene er stedvis fortsatt synlige i form av steingjerder. De fleste av steingjerdene kan trolig føres tilbake til tiden etter de store utskiftningene på 1820-tallet og fremover.
- En sammenheng mellom gård og båtnaust langs kysten.

Ovenifra:

Figur 24: Flyfoto over Sunde fra 1930. Hafrsfjord er til venstre i bildet. Sunde er et jordbruksområde.

Figur 25: Ditto fra 1966. Hafrsfjordbroen er øverst, midt i bildet. Utbyggingen på Sunde og Kvernevik er begynt.

Figur 26: Ditto fra 1980 med samme utsnitt som ovenfor. Sunde og Kvernevik er ytterligere utbygget. Alle tre foto: Widerøe.

Plandokumenter og vedtak

- I Kommuneplan for Stavanger 1998-2009 (arealdelen) legges det vekt på å anlegge et regionalt perspektiv på boligbyggingen. I planen påpekes det at Madla de senere årene har hatt beskjeden nybygging og med fordel kan motta ny bebyggelse.
- I Kommuneplanens arealdel 2002-2017, Høringsrapport, blir det prioritert å lage en samlet plan for boligbyggingen for å utnytte området bedre. I planen legges det opp til at det trekkes en fast grense mellom tettstedsområdene og LNF-områder. Stavanger kommune har med dette en ambisjon om å bevare østsiden av Madla som jordbrukslandskap og friluft- og rekreasjonsområder. Som premiss for grensedragningen er bl.a. sikring av landskapsverdier, biologisk mangfold og kulturminner.
- I kommuneplanen er det regulert et eget verneområde rundt Stokkavannet, kalt «prioritert landskap», der det ikke er planlagt utbygging.
- Kommunedelplan Grønn plan, vedtatt i bystyret 23.11.92 har som målsetting å opprettholde et aktivt jordbruksmiljø. Planen fremhever betydningen av de nære turområdene, som kan bidra til å sikre lokale, naturgitte og kulturhistoriske kvaliteter.
- I Fagnotat nr. 3/1999 om kulturminner blir det pekt på at det i store deler av området, som inkluderer Sunde, er et stort potensial for funn av automatisk fredete kulturminner under dyrket mark (både i form av steinalder-, bronse- og jernalderbosetting). Det er ingen kulturminner fra nyere tid som trekkes frem.

Håndtering av kulturminneinteresser i jordbrukslandskapet

- Boligutbyggingen har ført til en todeling av landskapet som går på tvers av den kulturelle strukturen i gårdslandskapet.
- De historiske gårdstunene og tunstrukturen er lite lesbar ettersom det meste av den eldre bebyggelsen knyttet opp til jordbruket er forsvunnet i løpet av de siste 30-40 årene og moderne villabebyggelse er kommet til.
- Sammenhengen som har eksistert mellom sjøbodene langs kysten og gårdsbrukene på høyderyggen er brutt ved at området mellom gårdene og kysten over tid er blitt bygget ned.
- Kulturminnene ligger inneklemt blant nyere bebyggelse og veier. Det gjelder både eldre gårdstun og automatisk fredete kulturminner. De er også lite iøynefallende og påaktet selv i den østre delen som er jordbruksland.
- Befaringer i området i 2003 viste at en myr var i ferd med å fylles igjen (Søre Sunde). Slike endringer fanges ikke opp av planprosesser. Det er et godt eksempel på endring som skjer utenfor kontroll av en planprosess.
- Planprosessen vitner om at kulturminnehensyn ikke skal betraktes som egen sektor, men skal inngå som tema i ulike plantyper. Kulturminnehensyn har ikke vært en premiss i planleggingen, men inngår i LNF-områder og andre grønne arealkategorier.

Figur 27: Gårdsstrukturen på Madla er lite lesbar med mye spredt bebyggelse mellom gårdstunene. Foto NIKU.

Figur 28: En gravhaug i et jordbrukslandskap kan være sårbar. Denne gravhaugen på Sunde er skadet i kanten av jordbruksaktiviteten. Kulturminner gis ikke automatisk en god beskyttelse selv om de ligger i jordbruksområder.

7.2 Kysten som natur og utmark – endringer i relasjoner over tid

Med dette eksemplet ønsker vi å rette fokus mot kulturminner med relasjon til kysten. Kysten av Madla har vært gjenstand for store utbygginger både av boliger og veier, og mye er bygget bare få meter fra vannet. De siste årene er det anlagt en kyststi med skilting av kulturminner langs denne.

Andre typer kulturminner er knyttet til kysten enn de som er relatert til jordbruket. Det er mulig å lese ut fra deres beliggenhet i landskapet og funksjon. Langs kysten av Madla ligger gravrøyser, helleristninger, naust, både tufter og stående bygninger. De bevarte kulturminnene vitner om betydningen som kysten har hatt til ulike tider. I tillegg kan Hafrsfjord i seg selv sies å være et kulturminne av nasjonal betydning. Hafrsfjord har både natur- og kulturverdi, og mennesker har forholdt seg til fjorden gjennom ulike tider. Dette har etterlatt seg ulike spor både fysisk og mentalt.

Landskap og kulturminner

En analyse av historiske kart, kulturminner og visualitet viser:

- Det er sammenheng i lokalisering mellom de eldste nausttuftene og dagens båtnaust, båtstøer og sjøboder. Det viser en lang kontinuerlig tradisjon fra forhistorisk tid og opp i nåtid.
- Det har vært en funksjonell sammenheng mellom gård og naust/sjøbod.
- Helleristninger, gravrøyser og nausttufter viser en klar relasjon til sjøen ved at de ligger nær kysten og visuell er henvendt mot sjøen.
- Moderne kulturminner som Alexander Kiellandmonumentet og Hafrsfjordmonumentet utgjør landemerker langs kysten og ligger henvendt mot sjøen.
- Hafrsfjordmonumentet er anlagt med tanke på moderne ferdsel i det monumentet oppfattes best fra veien langs kysten av Hafrsfjord, med sverdene i silhuett mot sjøen bak. Anleggelsen vitner om endringer i ferdsel. For inntil 100 år siden var sjøveien en viktig ferdselsåret, mens nå har bilen og kjøreveien tatt over.

Figur 29: Gravrøysene ved Kvernevik ligger henvendt mot sjøen. Foto NIKU.

Figur 30: Sjøbodene langs kyststien utgjør en blanding av nytt og gammelt, og moderne boliger er bygget nær inntil. Foto NIKU.

Plandokumenter og vedtak

- Sjøhus og naust er i kulturminneplanen for Stavanger (1994-2005), underlagt strenge regler for istandsetting. Det opprinnelige uttrykket skal bevares. Men det er en del eiere som tenker praktisk og vil utvide sjøhusene for å få plass til større båter og legge området rundt i betong. I kommunen forsøker man å oppmuntre til historisk istandsetting og få til en mentalitetsendring (informasjon fra intervju).
- Langs kysten er det bevart en smal stripe med land der det anlagt en tursti. En del kulturminner er skiltet langs denne. Dette ble formelt innlemmet i Grønn Plan, kommunedelplan for de nære turområder i 1992.

Håndtering av kulturminneinteresser

- En gruppe på seks naust, inkludert båtstø ved Syftesokbakken, står oppført i lista over verneverdige kulturminner.
- Et båtnaust på halvøya Hestnes er trukket frem i kulturminneplanen pluss tre øvrige naust. Båtnaustene er fortsatt i bruk for fritidsformål. Forankringen til jordbruket er brutt. Det er kun gjennom folks egne assosiasjoner at denne koblingen kan bli tydeliggjort, ettersom den nye villabebyggelsen har brutt den landskapsmessige sammenhengen mellom gårdsbrukene og båtnaustene. Det er med dette ikke tatt tilstrekkelig hensyn til naustenes og sjøbodenes kulturmiljø.
- Kulturminnene langs kyststien er ikke spesielt synlige. Nausttuften er overgrodd og vanskelig å få øye på, helleristningene er merket og malt opp, men mellom dem og kysten er det anlagt en ballplass og flere boliger, som gjør at kulturminnets opprinnelige relasjon til kysten ikke er godt lesbar.
- Kyststien ivaretar deler av kysten som grønn sone. Men det er friluftshensyn som i første rekke har ligget bak etableringen av kyststien. Kulturminnene er en tilleggs kvalitet.
- Fluberget er regnet som et av de mest verdifulle fornminnene i Stavanger kommune. Feltet er malt opp og skiltet og viser ulike motiver deriblant mange båt motiver. Politikerne har akseptert bebyggelse nær inntil helleristningene. Dette er ikke i overensstemmelse med hensynet til kulturminner eller kulturmiljøer. Det endelige utfallet i denne saken er trolig ikke avgjort, men saken gir en indikasjon om at kulturmiljø, som blant annet kan forstås som den helhet og sammenheng kulturminner inngår i, ikke ivaretas godt nok i den politiske behandlingen av planprosesser (informasjon fra intervju).
- Det er lite fokus på Hafrsfjords nasjonale, historiske betydning, noe som bidrar til å skape et inntrykk av at det nærmest er glemt. Det gir seg blant annet utslag i at det planlegges kjøpesenter i monumentets nærhet. Pizzabar (med «vikingpizza») har også vært foreslått (informasjon fra intervju). Det er anlagt steinindustri ved innløpet til fjorden nær Kvernavik.

Figur 31: Kulturmiljøhensyn er lite ivaretatt nær helleristningene ved Fluberget. Helleristningene finnes på berget i bakgrunnen på bildet (rød, stiplet markering). De er skiltet for publikum. Foto NIKU.

Figur 32: Langs kyststien er det flere kulturminner. Dette er en nausttuft fra forhistorisk tid (rød, stiplet markering). Den ligger inneklemt blant boliger, gatebelysning og opparbeidet sti.

7.3 Urbaniseringen av Madlalandet – endringer i ferdsel og kommunikasjon

Kommunikasjon og endringer av kommunikasjonsårer og reisemåter er en sentral del av urbaniseringen av Madlalandet. Samtidig er Madla bydel et typisk bynært utbyggingsområde og oppfattes som en arealreserve for Stavanger kommune, noe som gradvis har endret landskapets karakter i urbanisert retning. Det planlegges nå (2003) en utvidelse av den nord-sørgående hovedveien (509), Revheimsveien, til firefelts vei fra Sola til Stavanger. Denne veien har over tid endret seg fra å være en lokal vei til Sundegårdene til å bli en av hovedveiene til Sola kommune fra Stavanger sentrum. Den planlagte veiutvidelsen vil bety at veien, inkl. gang- og sykkelsti, vil bli 30 m bred. Denne veien vil berøre både jordbruksarealer og kulturminner på Madla. Jordbruket vil rammes, og trær og steinmurer vil trolig også komme til å gå tapt ved veiutbygginger.

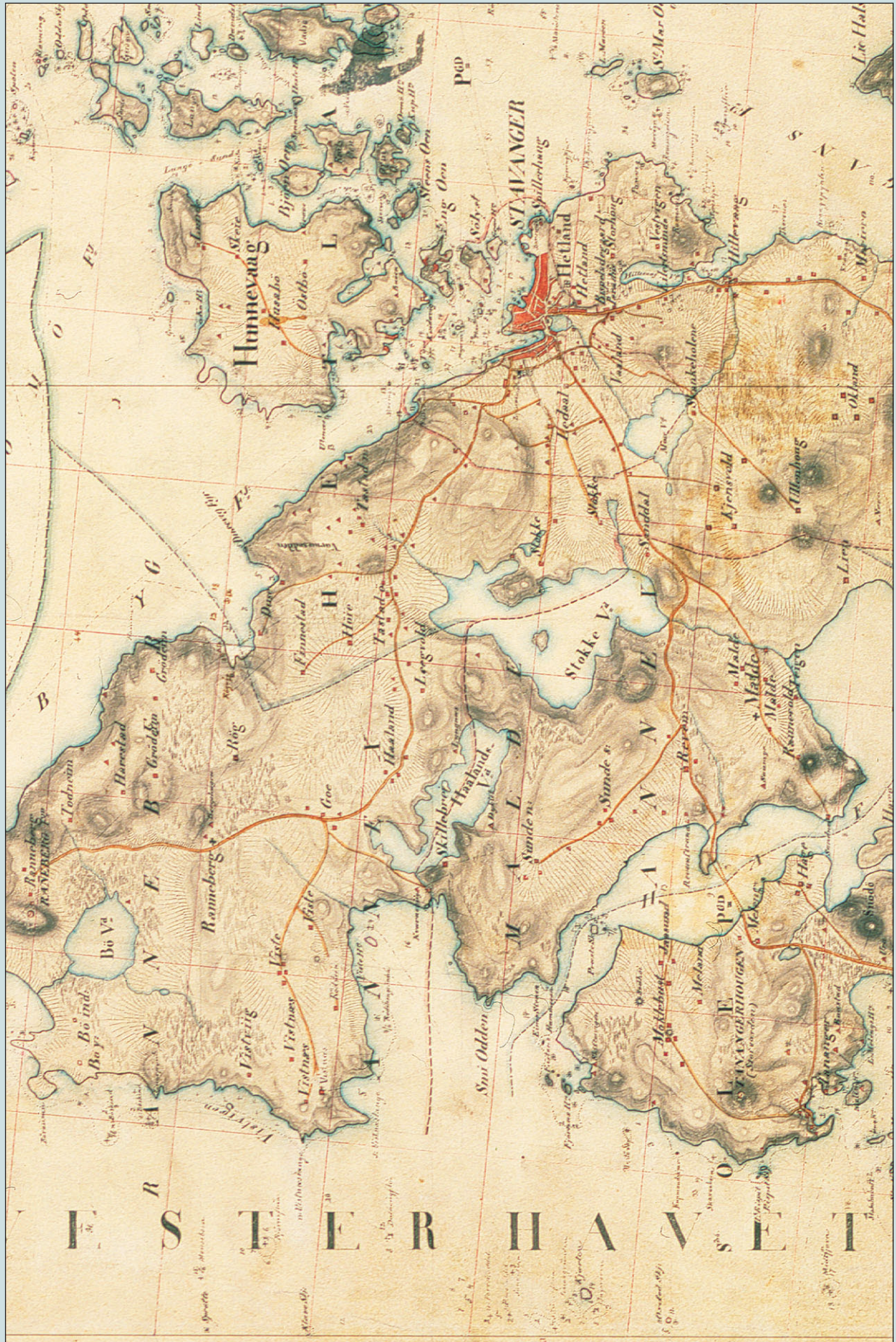
Landskap og kulturminner

Analyse av de historiske kartene viser at:

- Madla er et område man har reist igjennom mellom Stavanger by og Sola. På midten av 1800-tallet var dagens riksvei en lokal vei som stoppet ved Nordre Sunde.
- Kommunikasjonen mellom Stavanger og Sola har, frem til midten av 1800-tallet, krysset utløpet av Stokkavannet ved Madlaforen, passert Revheim og gått derfra ned til Hestnes. Fra Hestnes har det gått ferge over til Sola. Veien fra Sunde og ut til Randaberg kom, i følge kartene, først mot slutten av 1800-tallet.
- På 1800-tallet lå alle veiene i nær relasjon til gårdsbebyggelsen. Sammen dannet veiene og gårdene en tydelig lokal kulturell struktur i et jordbrukslandskap.
- Denne inngår også i en struktur på regionalt nivå idet veien forbi Revheim og ut til Hestnes utgjør en av tre hovedveier ut fra Stavanger sentrum på 1800-tallet. Den har hatt en viktig funksjon på regionalt nivå i kommunikasjonen mellom by og land.
- De historiske veiene på Madla kan fortsatt følges i noen grad (se kartoverlegg) dels som moderne veier og dels som lokalveier i boligfeltene.
- I 1925 ble det bygget bro og kjørevei over til Sola, og Revheimsveien fikk økt betydning for kommunikasjonen i randområdene utenfor Stavanger.

Motstående side:

Figur 33: Kartet fra 1855 viser datidens veinett ut fra Stavanger sentrum. Madla ligger øst for Stavanger sentrum. Revheimsveien utgjorde også den gang en av hovedveiene ut av byen mot Sola med ferge fra Hestnes. Kilde: Statens kartverk.

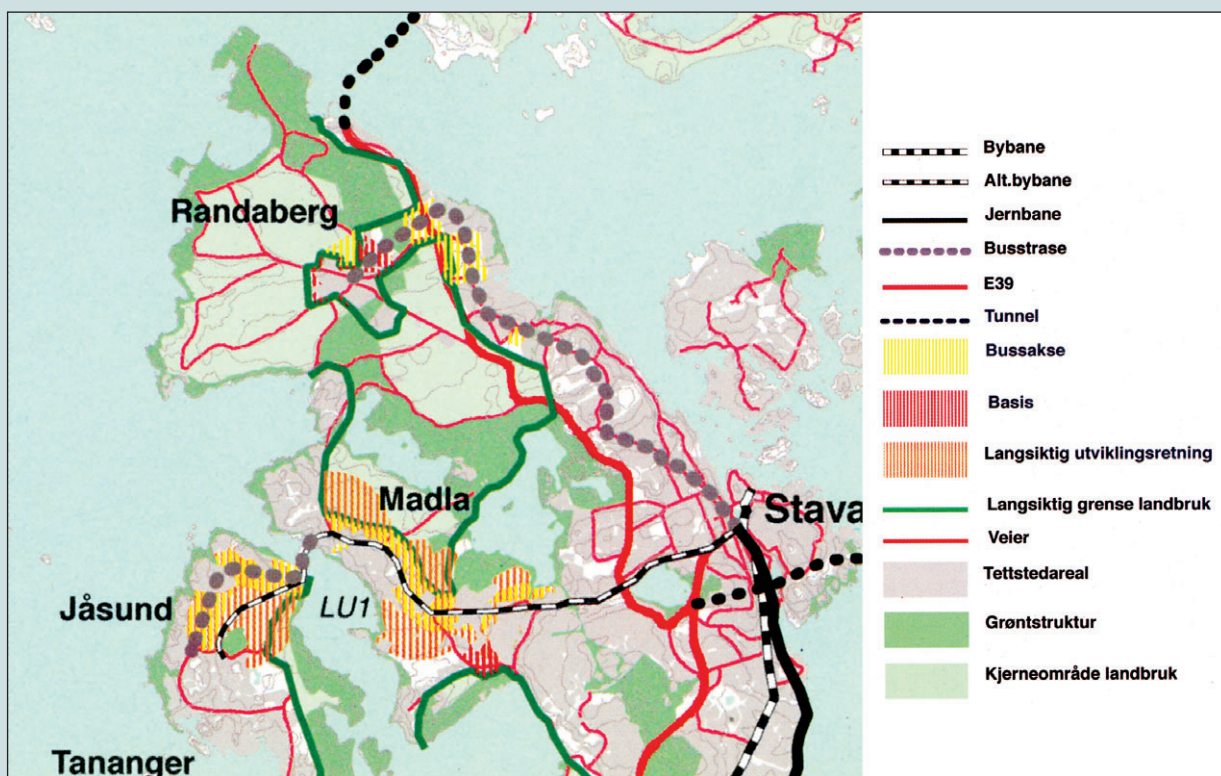

Plandokumenter og vedtak

- I Fylkesdelplan for langsiktig byutvikling på Jæren, vedtatt 10.10.00, inngår samordnet areal- og transportplanlegging som en viktig faktor. Det vektlegges at valg av transportløsning for Madlas vedkommende bør ta hensyn til at en eventuell videreutvikling (fra buss til fremtidig bane) høyst sannsynlig må baseres på samme trasévalg.
- Kommuneplanen er under revidering (pr. 2003) og ute på høring, og landbruksmyndighetene kan dermed uttale seg. I fylkesplanen er imidlertid veiplanene klarert.

Håndtering av kulturminneinteresser

- Kritiske røster mener Veivesenet tar lite hensyn til jordbruket og at dette vil ramme de største jordbrukerne i området. For disse kan det bli vanskelig å drive videre. Det kan føre til at jordbruket etter hvert vil forsvinne fra området (informasjon fra intervju).
- Gårdene på Revheim ligger til dels på begge sider av veien, og utbygging vil i følge grunneierne gjøre det vanskelig å drive lønnsomt landbruk. Den nye planlagte veien vil ytterligere gripe inn i landbruksområdene (informasjon fra intervju).
- Veien vil føre til en ytterligere deling av landskapet med bebyggelse på den ene siden og jordbruk og grøntområder på den andre. Veien som barriere vil bli betydelig forsterket i forhold til dagens situasjon. Det vil føre til at veien som del av en lokal kulturell struktur blir borte.

Figur 34: Kartet er utsnitt av fylkesdelplan for langsiktig byutvikling på Jæren (2000). Planen viser at stadig større deler av Madla vil bli utbygget, og det vil bli svært få gjenværende grønne områder med unntak av arealene rundt Stokkavannet og Hålandsvannet.

8 Madla: Oppsummering

8.1 Hvordan er den kulturelle strukturen ivaretatt i landskapet?

- Det er gjort vedtak om planer som ikke tar hensyn til jordbrukslandskapets kulturelle struktur. Bevaring av landbruks-, natur- og friluftsområder gir ikke automatisk et godt vern for kulturminner og kulturmiljøer.
- Sammenhengen mellom gårdsdrift og bruken av kysten og sjøen er brutt ved utbyggingen. Det er heller ikke tatt tilstrekkelige hensyn til den helhet og sammenheng kulturminnene inngår i, det vil si kulturmiljøhensyn. Naustene har i de siste tiårene vært utsatt for ulike typer «trusler», som modernisering og tilpasning til større båter, og i mange tilfeller har bebyggelse spist seg inn på områdene rundt naustene. Slike endringer kan oppleves som tap av viktige historiske verdier.
- En utvidelse av Revheimsveien vil føre til en ytterligere todeling av landskapet mellom de bebygde og de grønne områdene. Vilkårene for jordbruksdrift blir ytterligere forverret og med det de kulturhistoriske verdiene knyttet til en slik drift. Dessuten vil Revheimsveiens funksjon i en lokal kulturell struktur vil bli borte.

8.2 Hvordan blir kulturminnevernets interesser ivaretatt i planprosessen?

- Hvordan kulturminner ivaretas avhenger blant annet av hva sentrale aktører anser som verd å ta vare på, som igjen kan ses i sammenheng med kunnskaper om og interesse for kulturminner. Det er et politisk spørsmål om og hvordan kulturminner og kulturverdier ivaretas i kommuners arealplanlegging.
- Stavanger kommune har et godt kunnskapsgrunnlag i forhold til kulturminner. De har utarbeidet flere egne planer, blant annet grunnlagsmateriale i form av sektor- og kommunedelplaner samt en særskilt kulturminneplan. Det er uttrykt ønske at kulturminnevernet ikke utelukkende skal betraktes som en egen sektor, men også skal utgjøre et sentralt tema i ulike sektors ansvarsområde.
- Fortellingene så vel som plandokumentene vitner om at kulturminnevernet har fokus på enkeltstående kulturminner mer enn helhetlige kulturmiljøer.
- Hensynet til kulturmiljø er muligens vanskelig å ivareta og/eller åpent for ulike tolkninger og skjønn. Selve definisjonen av kulturmiljø kan legge opp til det («med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng»,

heter det i Kulturminneloven). Hva man forstår som større helhet og sammenheng er åpent for skjønn, selv om det er vanskelig å forstå at det inviterer til å bygge tett inntil kulturminner. Vi tror det trengs flere undersøkelser av hvordan hensynet til kulturmiljø ivaretas i kommuners arealplanlegging, og hvordan dette begrepet tolkes og forstås.

- Kommuneplanleggerne hevdet at kulturminnesektoren kommer tidlig inn i planprosessene, uten at det er noen garanti for at kulturminneverdiene vinner i forhold til andre interesser. Dette avhenger blant annet av om det er et press på arealer der kulturminner og kulturmiljøer inngår, og hvilke andre interesser som «konkurrerer» om det samme arealet. Beslutninger der kulturminnevernet «taper» er ikke nødvendigvis gale, da andre samfunnsinteresser kan være vel så legitime (med mindre det dreier seg om brudd på Kulturminneloven).
- De fleste sakene i kommunen løses før de når konfliktstadiet. Konflikter kan oppstå dersom kontakten mellom ulike etater eller sektorinteresser er for dårlig. Det synes imidlertid ikke å være tilfelle i Stavanger, selv om planleggere i kommunen syntes kontakten med den regionale offentlige kulturminneforvaltningen kunne vært bedre.
- Konflikter mellom utbygging og vern synes hovedsakelig å ha dreid seg om landbruk, og i liten grad om kulturminner (og i enda mindre grad om kulturmiljøer). Det kan muligens skyldes at det er flere «advokater» for landbruksinteressene enn det er for kulturminnene, og at landbruket er en sterk sektor i dette området. Men det kan jo også forklares med at kulturminnene blir godt nok ivaretatt gjennom lovverket, i kommunens arealplaner og i den politiske behandlingen slik at man ikke trenger å heve røsten for disse verdiene. Det siste er neppe noen fullgod forklaring da selv et fredet kulturminne som helleristningsfeltet på Fluberg har fått boligbebyggelse nær innpå seg. Dette er et eksempel på at kulturmiljøhensyn ikke er ivaretatt.
- I Stavanger er man svært bevisste på å ivareta landskapsverdier, noe som også kan være en beskyttelse av kulturminner og kulturmiljøer. Bøndene på Madla har en usikker fremtid, noe som fører til at landbrukets bygninger og landskap ikke blir godt nok ivaretatt.
- Landbruket synes i større grad enn kulturminnevernet å ha fungert som en premiss i arealplanleggingen, selv

om man fra kommunens ståsted (de ansvarlige for kommuneplanen) anser disse interessene som godt ivare tatt, slik man også gjør når det gjelder jordbruket.

8.3 Fortellingene

- Historielagets har ingen formell posisjon i forhold til arealplanleggingen, uten at det nødvendigvis betyr at synspunktene deres ikke blir tatt hensyn til. Fra Historielagets ståsted oppfattes «uhemmet» boligbygging som den største trusselen mot kulturminnene. Den røde tråden i bydelen er nedbygging av store arealer dyrket mark og oppløsning av gammelt bondemiljø. Idéen om landskapsvern, parker og friområder er brakt inn av Historielaget og bondeorganisasjoner, men etter deres mening blir det i heller liten grad tatt hensyn til. Kulturminner blir i for stor grad et «haleheng» til andre saker, hvor utbyggerinteressene ofte vinner.
- Oppfatningen som ble formidlet i byplanavdelingen er at Madla fortsatt har preg av å være en grønn bydel, som er ivaretatt gjennom opparbeiding av områder til friluft- og rekreasjonsformål, bl.a. i form av turstier i strandsonen. Det er viktig å ta vare på landskapet og se kulturlandskapet som en del av kulturminnevernet, og mye av det som hører med til landbrukets kulturlandskap (for eksempel steingjerder), står i fare for å gå tapt gjennom planering og andre inngrep. Kulturminner er en av flere interesser som skal ivaretas av kommuneplanavdelingen, men jordbruket synes i dag å ha et bedre beskyttelsesvern (ivaretatt av landbruksmyndighetene) enn for eksempel kulturlandskapet har.
- Fra fylkeskommunens ståsted ble kommunen oppfattet som mye mer utbyggingsliberal tidligere. Nå har bydelen nådd en smertegrense og tåler ikke mye mer vekst. Kulturminner i form av gårdsanlegg ble nevnt som eksempler på utsatte kulturminner, noe som blant

annet har sammenheng med endringer i jordbrukets driftsformer.

Det finnes flere svar på spørsmålet om hvem som vinner eller taper i kampen om arealet, avhengig av hvem en spør og hvilke interesser de er satt til å ivareta. På et felt som arealbruk er det i mange tilfeller ikke gitt hva som er et riktig versus et galt utfall (bevaring versus utbygging). Det kan blant annet gi seg utslag i at det noen oppfatter som uproblematisk utbygging i forhold til (i dette tilfellet) kulturminner og kulturmiljøer, vil representanter for disse interessene finne uakseptable. Som samtalene med informantene avdekker, er det litt ulike oppfatninger om kulturminnene kommer godt eller dårlig ut sammenliknet med andre interesser, eller hvilke kulturminner som i så fall er mest utsatte.

8.4 Konklusjon

Kulturminner synes i liten grad å representere konfliktsaker i planprosessen. Det som går igjen som trusler og konfliktsaker er det generelle utbyggingspresset i kommunen (bolig, vei, næring) og ekspansjonen som kan true landskapets jordbruks- og rekreasjonsverdier. Det synes som man primært er opptatt av å ta vare på landbruket, kulturlandskapet og grøntområder, og at det direkte eller indirekte er en beskyttelse av kulturverdier (som bygningsmiljøene i tilknytning til landbruket og av det som måtte finnes av arkeologiske verdier i jorda). Kulturminner nevnes gjerne i forbindelse med disse andre kategoriene og er mer uttalt eller avledet av de andre verdiene. Dermed synes kulturminnevern å være en lite kontroversiell tematikk, og kulturminnene synes å forbli «usynlige». Er det slik at de bare er der og forekommer å være en litt upåaktet ressurs? Vi kan omformulere spørsmålet og spørre om det snarere dreier seg om underkommuniserte motsetninger?

DEL IV – DISKUSJON

9 Kulturminnevernets kunnskapsgrunnlag, legitimitet og praksis i plansaker

I dette avsluttende og konkluderende kapittelet har vi tatt mål av oss til å foreta en sammenligning av de to undersøkelsesområdene ut fra den overordnede problemstillingen: Hva slags praksis og strategi anvender den offentlige kulturminneforvaltningen og andre aktører for å ivareta hensynet til kulturminner og kulturmiljøer i forbindelse med arealplanlegging, og hvordan har konsekvensene av beslutningsprosessen nedfelt seg i dagens landskap. Vi vil trekke frem momenter som vi mener har overføringsverdi til andre kommuner som må ta stilling til utfordringene og problemområdene som by- og tettstedsutviklingen medfører. Kapittelet er organisert rundt fem avsnitt:

1. Først ser vi nærmere på hva slags områder det dreier seg om, og vi relaterer beskrivelsen til aktuelle diskusjoner av urbaniseringsprosesser (9.1).
2. Deretter følger en sammenfatning av funnene vi har gjort i forhold til hovedproblemstillingene: Hvordan gir eventuelle interessekonflikter mellom arealendringer og kulturhistoriske landskapskvaliteter seg utslag i ulike utbyggingssaker og i ulike landskapstyper? (9.2)
3. Hvordan blir kulturminnevernets interesser ivaretatt i planprosessen? (9.3)
4. Hva er aktørenes kunnskaps-, verdigrunnlag og fagbakgrunn som forutsettes å influere praksis på feltet? (9.4).
5. Avslutningsvis oppsummerer vi med å presentere gunstige og mindre gunstige faktorer som virker inn på hvordan kulturminner og kulturmiljøer blir ivaretatt i områder preget av utbyggingsspress (9.5).

9.1 I mellomlandet urban - rural

9.1.1 Dikotomier som viskes ut

Mange større byer er i en situasjon hvor det eksisterer en flytende overgang mellom hva folk vil karakterisere som indre by og den omkringliggende landsbygda. Når det ikke lenger er mulig å sette klare grenser mellom hvor byen slutter og hvor landsbygda starter, er begreper som regioner mer treffende for å beskrive situasjonen. I følge Dag Østerberg kan «regionalisering» forstås som «geografisk

utvidelse og spredning av tettsteders virksomheter og oppgaver på tvers av kommunegrenser, med bl.a. utvisking av skillet «by – land» som følge» (Østerberg 1998:132). Som konsekvens av denne prosessen har tidligere velbrukte dikotomier som urban og rural, bykjerne og randsone, senter og periferi, byens landskap og jordbrukslandskap, mistet mye av sin relevans. Behov har meldt seg for nye begreper som gjør det mulig å fange opp mer mangetydige bilder av fragmenterte og «lappetepepe»lignende mønstre som vokser frem i byregionene (Hartz og Kestermann 2004:180, Tress 2004:281). I etterkrigstiden har det vært en omfattende diskusjon omkring begreper som er egnet til å beskrive slike områder (Adell 1999, Taylor og Lang 2004). Begrepet «rurban» – beskrevet som en mellomting mellom ruralt og urbant - ble innført allerede på slutten av 1960-tallet (Pryor 1968). Det ligger en utfordring i å finne frem til metoder og tilnæringsmåter som er egnet til å analysere, forvalte og planlegge rurbane områder både i Norge og internasjonalt.

Omgivelsene i dette «mellomlandet» på akse urban – rural er resultat av en prosess som på engelsk omtales som «the sprawl». Dette betegner en gradvis, ikke planlagt utbyggingsprosess som etter hvert omformer landskapet sterkt (Østerberg 1998:37). Mange nye elementer og strukturer er «lagt oppå» de tidligere kulturhistoriske elementene, som derved risikerer å bli høyst fragmenterte og miste sin identitet. I tett befolkede områder blir mer komplekse, nye landskap skapt, som er dynamiske. Lite er kjent om de prosessene som finner sted (Antrop 2004:21).

Over tid kan man lese resultatet av igangsatte, men ikke nødvendigvis gjennomførte, helhetlige planer, som igjen blir motvirket av andre tiltak og virksomheter. Et forhold som bidrar til å gjøre dette til en prosess karakterisert av stor usikkerhet, er avstanden som går i tid fra handlinger utøves - eller avgjørelser fattes – til de manifesterer seg som varige spor i landskapet. Den samlede forandringen som finner sted i landskapet, er resultat av tallrike mindre endringer som følger logisk etter hverandre, for eksempel i form av endret bruk, fortetting etc. Hver for seg influerer de på kort sikt lite på karakteren av området, men det samlede langsiktige resultatet er vanskelig å for-

utsi. For å beskrive slike former for usikkerhet, anvender geografen Marc Antrop en allé som metafor: Hvor mange trær kan bli felt før alleen er borte og bare rester av enkeltstående trær står igjen? (Antrop 2004:21).

Landskapet som vokser ut av slike dynamiske og komplekse prosesser, blir av noen tolket som preget av motsigelser eller ambivalens (Østerberg 1998:141, Schumacher og Koch 2004: 61, Sieverts 2003). Forandringer i landskapet kan imidlertid betraktes og bedømmes både som forbedringer eller forringelse i forhold til en tidligere tilstand, avhengig av hvilke behov eller mål som ligger bak igangsatte tiltak. Arealendringer oppfattes dermed sjelden på samme måte, noe som fører til at identifisering av positiv versus negativ endring vil variere sterkt mellom ulike aktører involvert (Antrop 2004:18).

Når man skal nærme seg denne formen for landskap, er det viktig å iføre seg de «riktige brillene». Fordi det verken dreier seg om tradisjonelle byområder eller områder utelukkende dominert av primærnæringer, er det nødvendig å innta en åpen holdning til hva de rommer. Vi vil si oss enige med Maresa Schumacher og Michael Koch som beskriver slike områder som «en urban realitet som har fremstått som et sammentreff av forskjellige krefter. De er ikke planlagt som en helhet og faller derfor ikke sammen med et bilde eller en modell som vi kan identifisere og forstå. Men fragmentene som har oppstått som resultater av institusjonell planlegging kombinert med individuelle avgjørelser, danner en form for «kamuflesjedrakt», en «skjult by» eller et urbant lappeteppe. Når vi er villige til å se i øynene og akseptere det, er det også mulig å finne frem til metoder for å handle i forhold til det» (Schumacher og Koch 2004:52, Sieverts 2003).

9.1.2 Et morfologisk perspektiv

I sin sosiomaterielle undersøkelse av Oslo sammenligner Østerberg byens form med en kantarell, der stammen utgjøres av bebyggelsen i Pipervika og Bjørvika, mens «kantarellens ytre områder består av skogområder, åser og koller inne i landet» (Østerberg 1998:36). I disse ytterområdene finner vi Nannestad sammen med andre kommuner som befinner seg i en lignende situasjon; Ulensaker, Skedsmo, Lørenskog, for å nevne noen. I visse bystudier utgjør formanalyser en viktig innfallsvinkel, og kantarellbeskrivelsen av Oslo har klare paralleller til en av de fire bystrukturene som blir anvendt i et pågående europeisk samarbeidsprosjekt der 10 storbyer gjøres til gjenstand for analyser (Borsdorf og Zembri 2004). Typen vifteform anvendes her til å karakterisere byer som har klare strukturelle likheter med Oslo, der greiner av områder med høy befolkningstetthet strekker seg utover fra den indre bykjernen (de øvrige tre strukturene omtales som stjerneform, lappeteppe og container) (Borsdorf 2004:25). Vår undersøkelse gir ikke grunnlag for å foreta en slik analyse. Vi har imidlertid latt oss inspirere av elementer i denne innfallsvinkelen, fordi begge studieområdene våre tilpasser seg vifteformmetaforen. Ved å kartfeste hvor de to områdene plasserer seg langs aksene urban – rural, mener vi å få tydeliggjort noen karakteristika ved de to kommunene som bidrar til å sette vårt materiale og funn inn i en relevant arealplansammenheng.

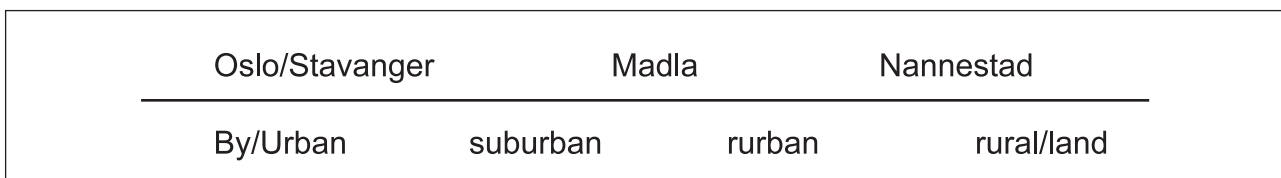
Vi vil først relatere de to undersøkelsesområdene til romlige strukturer, basert på et kart utarbeidet for ytterområdene av Paris (Borsdorf 2004:26, Figur4). Deretter vil vi presentere en bymatrise der karakteristika ved de to kommunene blir fremhevet. I fokus står elementer som naturelementer, historiske elementer, bebyggelse, transport, næring og jordbruksaktivitet.

9.1.3 Romlige strukturer i byens ytre soner

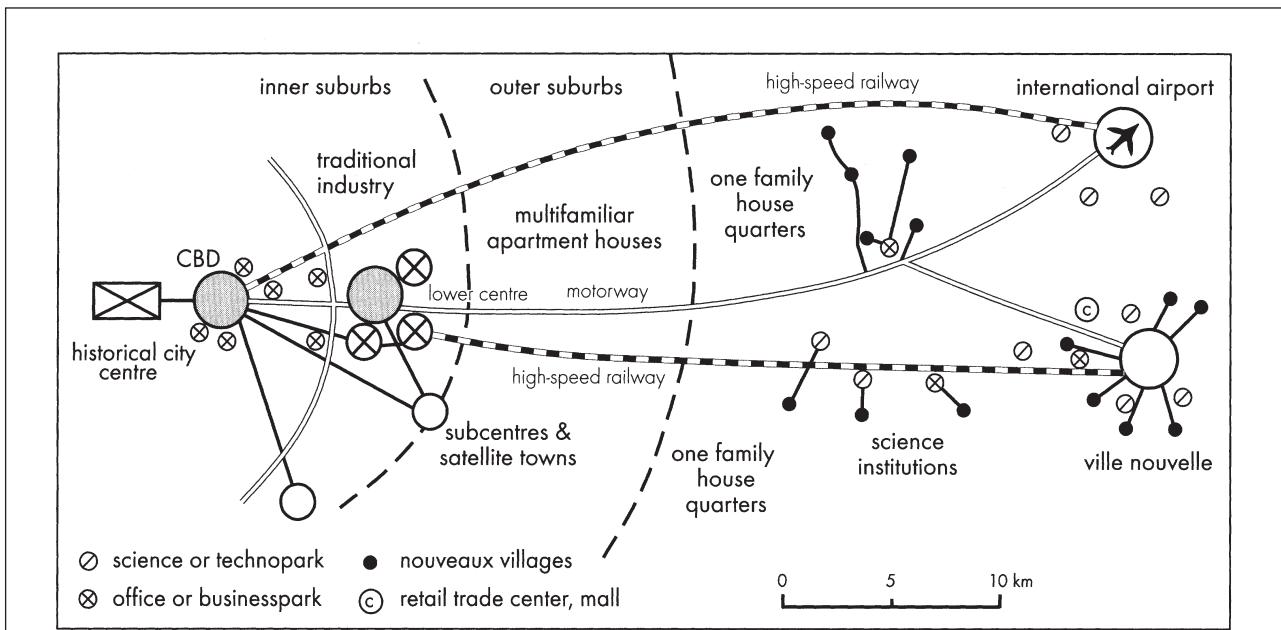
Figuren nederst er en skjematisk fremstilling av Paris' utkantområder og sammenhengen mellom dem. Den viser graden av urbanisering fra bykjernen til ytterkanten av de områdene som er influert av byen. Utkanten av byen er inndelt i ulike soner og de ulike sonene innehar ulike funksjoner og strukturer. Motorvei og jernbane binder utkanten og bykjernen sammen og gir god mobilitet mellom sentrum og utkant. Overført på våre to undersøkelsesområder i Norge er det mulig å plassere både Nan-

nestad og Madla i modellen. Madla kan plasseres på grensen mellom «inner suburbs» og «outer suburbs» med sin tettstedsbebyggelse, butikksenter og noe industri. Nannestad derimot befinner seg i den ytterste sonen med et selvstendig samfunn, men er på vei mot en rurban karakter. Med sin nærhet til Oslos nye hovedflyplass, nye motorveier og ny jernbane (Gardermobanen) og nye satellitt boligområder, har Nannestad rykket nærmere storbyen Oslo.

Figur 35: Akse fra urbant til ruralt.

Figur 36: Figuren er hentet fra Borsdorf et.al. 2004, Figur 4, s. 26.

Sources: Dézert 1991 and Burdack/Herfert 1998

Figure 4: Spatial structures in the outskirts of Paris

9.1.4 En skjematisk sammenligning av to randsoner

I figuren nedenfor har vi laget en skjematisk sammenstilling av våre to undersøkelsesområder ut fra kategoriene gård, natur og urbanitet. Disse er de samme som ble benyttet i landskapsanalysene av de to områdene (kap. 3.4 og 6.7). Matrisen er inspirert av Borsdorf et.al. (2004:174), men vi har valgt å benytte egendefinerte kategorier som har større fokus på tidsdybde og endring og er mindre geografisk orientert.

Figur 37: Skjematisk sammenligning av undersøkelsesområdene Nannestad og Madla.

Undersøkelsesområder	Gård	Natur	Urbanitet
NANNESTAD Landkommune	Jordbrukslandskapet er dominerende og gårdsstrukturen er lesbar. Gårdsbebyggelsen er ivare tatt i Nannestad sentrum. Jordbrukslandskapet er truet av vei- og boligbygging.	Skogen er natur og utmark. Det er et markert skille mellom innmark og utmark. Skogen inneholder mange kulturminner, særlig i randsonen. Randsonen er truet av boligbygging.	Byen inntar landet gradvis med ny flyplass, nye motorveier, ny jernbane og økt boligbygging. Det fører kommunen i raskt tempo fra å være rural til å nærme seg det rurbane.
MADLA Bykommune	Gårds- og jordbruksstrukturen er lite lesbar. Store jordbruksarealer har vært gjenstand for tettstedsutbygging. Mange enkeltbygninger er bygget i jordbruksarealene. Jordbruket er truet av nedleggelse.	Sjøen og vannene med tiliggende områder er dominerende naturelementer. Kysten er bygget ned. En kyststi gir økt tilgjengelighet og ivaretar kulturminner i noen grad. Sammenhengen mellom kyst og bakland er brutt. Restarealer langs kysten er truet av nedbygging.	Siden 1960-tallet har det skjedd en gradvis endring av Madla fra ruralt til urbant område. Jordbruket er på vikende front i forhold til økt utbygging. Anleggelse av firefelts motorvei vil forsterke urbaniseringen betydelig. Madla er på vei mot en suburban form.

9.2 Arealendringer og kulturhistoriske landskapskvaliteter i områder med arealpress

Hovedproblemstillingen under denne overskriften vil være hvordan interessekonfliktene kommer til uttrykk gjennom ulike utbyggingssaker og hvordan det nedfelles i form av arealendringer i landskapet, samt hvordan slike arealendringer forholder seg til en kulturell struktur. Det er resultatene fra landskapsanalysene i de ulike områdene og for de ulike mindre delundersøkelsene som ligger til grunn for diskusjonen i dette avsnittet.

Madla er et område som har endret seg fra et landlig jordbruksområde for bare få tiår siden, til å bli et rurbant nærmest suburban område – med det menes ikke by (urban)

og ikke land (rural), men en mellomting mellom disse kategoriene (Pryor 1968). Nannestad er fortsatt en jordbrukskommune, men hvor satellittbosettinger tilknyttet rask kommunikasjon til Oslo og hovedflyplassen har etablert seg. Det har delvis ligget en bevisst planlegging til grunn for arealendringene, for eksempel ved at en har ivarettet et grønt område rundt Stokkavannet, og i Nannestad har jordvern hensyn i stor grad vært førende. Mange av endringene er imidlertid mer eller mindre blitt til som et resultat av tilfeldigheter, og noen av endringene skjedde før plansystemet trådte i kraft i 1965.

Strukturanalysen viser hvilken sammenheng kulturminnene inngår i forhold til landskapet og hverandre. Vi har også innledningsvis (kap. 1) diskutert hvilken betydning strukturbegrepet har for å kunne vurdere kulturmiljøer – et begrep som er ment å fange opp den helhet og sammenheng kulturminner inngår i (jf. kml. § 20). En viktig konklusjon fra våre undersøkelser er at den planlegging og de arealendringer som skjer ikke bygger på helhetlig tenkning omkring kulturell struktur og kulturmiljøer, men har fokus på enkeltobjektene. Det kommer bl.a. tydelig til uttrykk i Kulturminneplanen for Stavanger kommune. Konsekvensen er at kulturminnene blir løst fra sin meningsfulle sammenheng og kulturelle struktur, og deres verdi som kulturminner blir betydelig svekket. Eksempler på dette er en del av kulturminnene langs kysten av Madla, eller gårdsanlegget Lauvåshagen i Nannestad.

Plan- og bygningsloven, som ligger til grunn for brorparten av planarbeidet i kommunene, har historisk først og fremst vært en utbyggingslov. Kommunale planer handler i hovedsak om hvilke områder som skal legges ut til ulike typer utbygging. Det er imidlertid for lite fokus på og bevissthet om hvilke områder en faktisk ønsker å bevare i pressområder, altså sårbare områder. Siden kommuneplanen skal revideres hvert fjerde år, kan i prinsippet alle områder på nytt vurderes som utbyggingsområder. Et eksempel på dette er Holkeby gård i Nannestad, som er utsatt for utbyggingspress fra to kanter, men den har ingen annen status enn at den er definert som LNF-område, på tross av at den er et godt bevart gårdsanlegg med betydelig tidsdybde og mange ulike typer kulturminner knyttet til seg. Kommunen har i slike saker mulighet til å regulere områder til «Spesialområde bevaring» gjennom Plan- og bygningsloven, noe som gir en bedre beskyttelse enn LNF-områder. Ved revisjon av kommuneplanen kan i prinsippet alle områder i LNF vurderes på nytt som utbyggingsområder. LNF er altså et svakt vern.

Betydningen av å ivareta kulturlandskapsverdiene synes å ha fått fotfeste, noe som bl.a. har nedfelt seg i de juridisk bindende bestemmelsene og utfyllende retningslinjene i Kommuneplanen for Nannestad 1999-2010. Spredt bebyggelse er akseptert i et jordbrukslandskap og regnes for å være en form for utbygging som harmonerer med et ruralt bosettingsmønster. En spredt boligbygging kan imidlertid føre til at den tradisjonelle gårdsstrukturen viskes ut og ikke lenger blir like fremtredende. Det kan svekke lesbarheten av jordbrukslandskapet. Dette har i stor utstrekning skjedd på Madla, der kommunen har gitt mange dispensasjoner til bygging av boliger i jordbruks-

områdene. Resultatet er et utydelig verken-eller landskap. Det er rett og slett vanskelig å forstå hva slags landskap en står overfor. Det er verken by eller land, men noe midt i mellom (kap. 9.1), og det er en utfordring å vurdere og forvalte slike landskap på dets egne premisser.

Moderne, større sammenhengende utbygging, både på Madla og i Nannestad, har i stor utstrekning skjedd i randsonene mot utmarka eller naturområdene, henholdsvis langs kysten av Madla (Sunde) og på skillet mellom skog og innmark i Nannestad (Hilton og Holkeby). På Madla har dette skapt attraktive boligområder med nærhet og utsyn til fjorden. I Nannestad oppnår kommunen på denne måten å fortsatt bevare marka og skogen, samtidig som verdifulle landbruksarealer ikke blir gjenstand for utbygging.

I begge kommunene er disse områdene rike på kulturminner. På Madla har det ført til at arealene langs kysten spises opp, at kulturmiljøhensyn ikke er tilstrekkelig ivaretatt, og at den tradisjonelle sammenheng mellom gården og sjøen ikke lenger er til stede. I Nannestad fører en slik planlegging til at det markerte skillet mellom innmark og utmark viskes ut. Det fører også til konflikt mellom jordvernhensyn og kulturminnehensyn, der det viser seg at kulturminneinteressene ofte er den tapende part.

Både landbruk, natur og friluftsliv er sterke interesser som er synlige på planarenaen. Kulturminnene blir ofte trukket frem som en tilleggs kvalitet i sammenheng med disse. I planlegging er det en dominerende oppfatning at dersom disse «grønne» interessene blir ivaretatt på en god måte, fører det til en god ivaretagelse av kulturminnene. Både i Madla og Nannestad finnes mange eksempler på at landbruket ikke alltid er en god forvalter av kulturminner og at mange kulturminner går tapt eller blir skadet, noe som gjelder både automatisk fredete kulturminner og nyere tids kulturminner. Dersom det skal tas tilstrekkelig kulturmiljøhensyn og taes hensyn til en eksisterende kulturell struktur i landskapet, kreves det at slike interesser får være premiss i planleggingen i større grad enn tilfellet er i dag. Det er behov for å se nærmere på hvordan slike prosesser kan initieres for fremtiden. En inndeling av Madlalandet, med jordbruks- og friluftarealer på den ene siden og utbygging på den andre, er en målrettet og bevisst planlegging fra kommunens side. Denne todelingen bryter imidlertid over en tradisjonell kulturell struktur med lang kontinuitet. Kommunen er videre opptatt av å ta vare på kulturlandskapselement som steingjerder og trekker, men uten å reflektere over hvor gamle de er, hvilke driftsenheter de hører til eller hvil-

ken funksjon de har enten som eiendomsgrenser eller markslagsgrenser. De vurderes i stedet med tanke på sine estetiske kvaliteter og/eller biologiske verdier.

Både på Madla og i Nannestad vil moderne infrastruktur i form av motorveier komme til å prege landskapet i stor grad fremover. På Madla er en slik vei under planlegging (Revheimsveien), mens det nylig er åpnet en tilsvarende vei i Nannestad (rv. 35). Våre analyser har søkt å belyse hvordan en slik vei forholder seg til de tradisjonelle veistrukturane i de to områdene. Det vi ønsker å vise med dette er hvordan de to ulike typer vei bygger på ulike ideer om kommunikasjon og ferdsel. De forholder seg i tillegg til ulike skalanivå. De tradisjonelle veiene forholder seg til det rurale jordbrukslandskapet. Veiene følger den lokale topografien, de binder gårder og mindre tettsteder sammen i nettverk. Sammenhengen mellom disse veiene og kulturminner som gravminner, kirkesteder og historiske gårder tyder på at de har kontinuitet langt tilbake i tid, trolig tilbake til jernalder.

De moderne veiene bygger derimot på et behov for å utbygge urbane nettverksstrukturer og kommunikasjon mellom byene og er knyttet til et urbant handlingsrom eller en urban kontekst. Blant annet har moderne mennesker et behov for å bevege seg raskt fra A til B. Planlegging av slike veier skjer ikke på et lokalt nivå, men på et regionalt eller nasjonalt nivå, ut fra behovet om å knytte byer og landsdeler sammen. Tilsvarende skjer også på et europeisk nivå, ut fra ønsket om å binde Europa sammen til en større enhet.

Når planleggingen skjer på nivåer som ligger over det lokale, er det heller ikke de lokale hensyn som blir førende. Dette blir tydelig i landskapet ved at den moderne veien ikke tar hensyn til en lokal kulturell struktur og lokal topografi, men blir liggende som et lag i landskapet oppå eller på utsiden av det lokale. For en lokal befolkning blir veien lett et fremmedelement og fungerer som et hinder for lokal aktivitet og ferdsel.

9.3 Kulturminnevernets praksis i planprosessen

9.3.1 En avledet interesse

Spørsmålet som reises her er i hvilken grad kulturminner og kulturmiljø inngår som en grunnleggende premiss for kommunenes planarbeid. Vi har nærmet oss problematikken ved å se nærmere på hvor uttalt kulturminnevernproblematikken er i kommuneplanene. Fordi plansystemets organisering tilsier at det er på kommuneplannivået

at de mer langsiktige føringene for kommunenes utvikling skal trekkes opp, gir slike planer en god indikasjon på hvorvidt kulturminnehensynene har spilt en sentral rolle for utformingen. Kommuneplanene er gjennomgående tenkt å dekke en periode på 10-12 år, men de justeres med jevne mellomrom. I prinsippet skal det hvert fjerde år vurderes behov for justeringer, men det er ikke alltid kommunen følger dette opp. I praksis kan det derfor ofte gå lengre tid mellom hver ny plan. I forbindelse med nyvalg av kommunestyret kan det imidlertid være aktuelt å revidere, eventuelt legge frem en helt ny kommuneplan. Planene gir dermed gode indikasjoner på holdningsendringene som har gjort seg gjeldende, enten det dreier seg om strømminger i tiden, sentrale direktiver eller politisk klimaskifte.

De eldste planene som inngår i materialet, går tilbake til 1994, mens de nyeste skal dekke en periode frem til 2017. Det bildet som tegner seg er at kulturminner og kulturmiljøer har spilt en tilbaketrasket rolle i plansammenheng. Gjennomgående utgjør ikke kulturminne og kulturmiljøene noen grunnleggende premiss for planarbeidet. Det betyr ikke at det ikke refereres til navngitte eksempler på verdifulle kulturminner og kulturmiljøer i kommunen, men det vi vurderer som en svakhet er at det synes å være tilsynelatende tilfeldig hva som trekkes frem som vesentlige kulturminner og kulturmiljøer i de ulike planene. Konteksten de er ment å inngå i, forblir dermed uavklart. De inntar ingen dominerende plass i en større argumentasjon omkring kommunens totale miljøprofil eller stedets særpreg, som er et potensial som brukes i andre sammenhenger når kulturminnevernet ønskes å komme i fokus.

Det er allikevel vesentlige forskjeller mellom de to undersøkelsesområdene, som sannsynligvis bunner i mange forhold: hvor sterkt presset på arealene er, kommunenes ressurser på plansiden osv. Variasjonene er som kjent store mellom ulike norske kommuner. Som bydel i en stor bykommune, blir hensynet til Madlas kulturminner og kulturmiljøer relatert til situasjonen for byen som helhet. Som vist tidligere, inngår landskaps- og kulturminnevern her som ett av tre hovedmål i kommuneplanens arealdel for 1998-2009. I tillegg ble det utarbeidet en egen kommunedelplan for kulturminnene. Med en slik sentral posisjon skulle man anta at kulturminner og kulturmiljøer var garantert en vesentlig rolle. Men kulturminnene og kulturmiljøene i Madla har blitt tilkjent en karakter som gjør at området blir tilrådd en kontrollert utbygging. Til grunn for de tilrådingene som kan leses ut av plandokumentene ligger det både en grundig dokumentasjon og en gjennomtenkt vekst – og vernestrategi. Det kan likevel stilles

spørsmål ved om en knirkefri planprosedyre i seg selv er tilstrekkelig for å sikre vesentlige kulturminner og kulturmiljøer fra å bli redusert. I Madlas tilfelle er bydelen allerede klassifisert som et område med et visst utbyggingspotensiale, og det har medført at kulturminner og kulturmiljøer sjelden vurderes som en ressurs ut fra egne premisser, men i stedet i stor grad samordnes med andre arealrelaterte spørsmål, som for eksempel friluftsliv og naturvern, som vist i kap. 9.2. Dermed kan hensynet til kulturminner og kulturmiljø betraktes som en avledet interesse der et knippe hensyn skal ivaretas. Ressursene som knytter seg til kulturminner og kulturmiljøer blir følgelig i liten grad trukket frem i kraft av sin egen verdi, men blir snarere koblet sammen med andre hensyn.

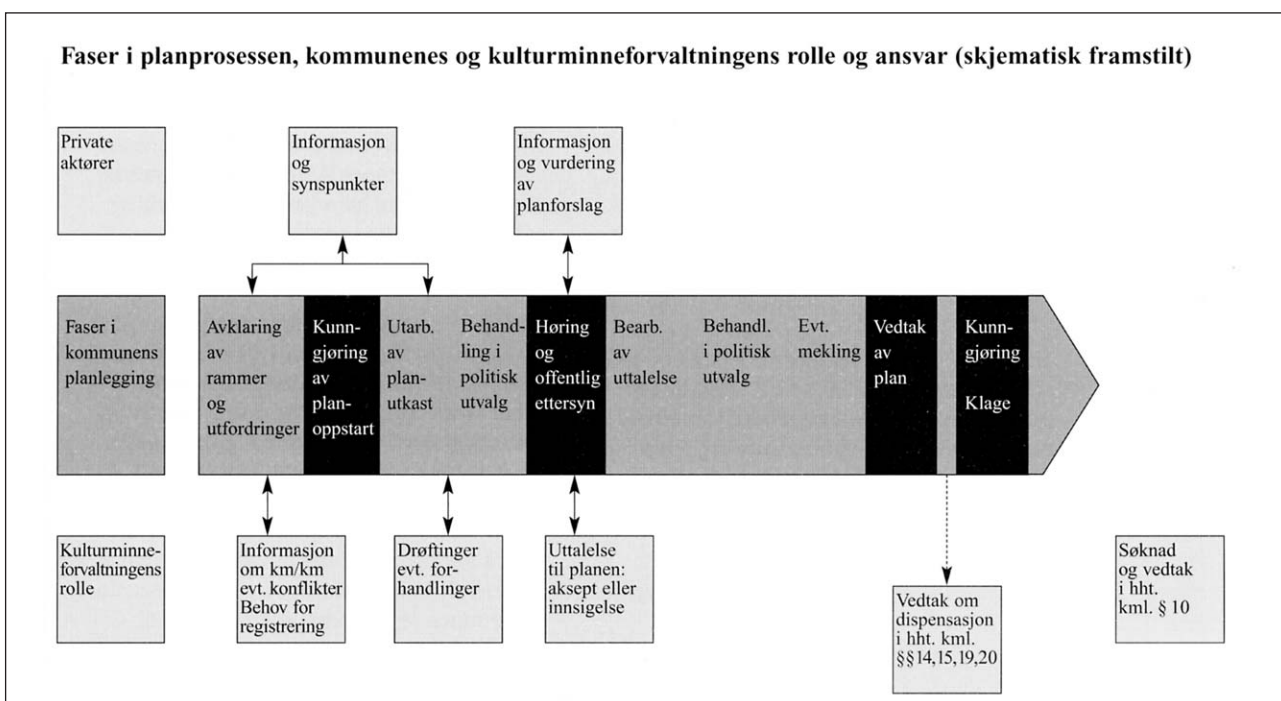
9.3.2 Posisjon i planprosessen – en aktiv eller defensiv holdning

På kommunalt nivå er det Plan- og bygningsloven som representerer det lovverket som får størst betydning for kulturminnene og kulturmiljøene sin plass i den alminnelige planpraksis. Denne loven åpner for at kulturminnevernet kan komme inn som premissleverandør, slik det illustreres i en veileder utarbeidet av Riksantikvaren (Johansen og Sandvik 2001). Tilsvarende gjelder andre sektorer, slik som samferdsel, landbruk, naturforvaltning, vassdragsforvaltning osv. Plan- og bygningsloven inneholder bestemmelser som pålegger kommunen og den offentlige kulturminneforvaltningen i fylket en gjensidig samarbeidsplikt. Den offentlige kulturminneforvaltningen tilkjennes på linje med andre sektorer og private aktører en viktig funksjon i den tidlige fasen av planprosessen. Den skal komme inn før kunngjøring av pla-

noppstart med informasjon om kulturminner og kulturmiljøer og eventuelle konflikter som kan oppstå. Private aktører, som organisasjoner, institusjoner, enkeltpersoner og brukere, har anledning til å delta med informasjon og synspunkter. Når planene er under utarbeidelse, er den offentlige kulturminneforvaltningens rolle å delta i drøftinger, eventuelt forhandlinger, mens de private aktørene bør utnytte mulighetene for å komme med sine vurderinger. Lenger ut i prosessen, når planen legges ut til høring og offentlig ettersyn, kan innsigelser tas i bruk av den offentlige kulturminneforvaltningen om den anser det nødvendig. I slutfasen kan spørsmålet om dispensasjon i henhold til Kulturminneloven komme opp. Med andre ord: Loven gir gode muligheter for at den offentlige kulturminneforvaltningen og viktige kulturminneinteresser kan spille en aktiv rolle i den formative fasen av planprosessen. Spørsmålet er om muligheten utnyttes i tilstrekkelig grad, og hva som eventuelt stiller seg i veien for å fungere som en offensiv part.

Ressurssituasjonen er en faktor som selvsagt spiller en avgjørende rolle. I større kommuner, og i små for den del, der kulturminnevernet er representert med viktige fagmiljøer og store interesseorganisasjoner, er det høy og variert fagkompetanse som kommunen kan trekke veksler på. Her ligger forholdene godt til rette for samarbeid mellom kommunen, fagmiljøer, frivillige organisasjoner og den offentlige kulturminneforvaltningen i fylket, både på et formelt og et uformelt plan.

Figur 38: Figuren er hentet fra Riksantikvarens veileder; Kulturminner og kulturmiljøer, Plan- og bygningsloven, 2001 s. 47.

I kommuner av en mer gjennomsnittlig størrelse er situasjonen ofte at saksbehandlerne først og fremst er planleggere, og det tilhører unntakene at det er ansatt rådgivere innenfor miljø- eller kulturavdelingen som har spesielt ansvar for spesialfeltet kulturminner og kulturmiljø. Mulighetene for å fungere som en aktiv part på kommunenivå er dermed mindre, når man ser bort fra mulighetene som private organisasjoner og andre aktører kan utnytte. Fylkeskommunen på sin side har ansvar for å betjene mange kommuner, og det er krevende for den offentlige kulturminneforvaltningen i fylkene å fange opp alle lokale initiativ og interesser. Det er ikke urimelig å tro at kulturminneforvaltningen i slike sammenhenger tidvis kan føle at de kommer til kort. Ressurssituasjonen setter med andre ord klare begrensninger for å innta en offensiv rolle i den viktige startfasen. Når mulighetene for å komme tidlig med i prosessen forbigås, er det større sjanse for at den offentlige kulturminneforvaltningen må gripe inn på senere stadier i prosessen for å ivareta kulturminneverninteressene forsvarlig – for eksempel i form av innsigelser. I de studerte eksemplene har det i imidlertid i begrenset grad vært benyttet innsigelser.

I lovtvilkingsarbeidet har det skjedd endringer som påvirker situasjonen vi har observert. For å effektivisere planleggingsprosedyrene er det nylig vedtatt tidsfrister for å fremme innsigelser. Muligheten for å innta en reaktiv posisjon er dermed betydelig redusert. Det er ikke lenger mulig å komme med innsigelser sent i planprosessen. Dette vil tvinge kulturminnevernet til å delta tidlig. I planlovutvalgets forslag til ny planlov er også den tidlige fasen styrket, med krav om planprogram for bl.a. kommuneplaner for å sikre tidlig deltakelse og et tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag, medvirkning og konsekvensanalyser.¹⁰

9.3.3 Langsiktige, strategiske eller vilkårlige kulturminnehensyn i planleggingen?

Med kulturlandskapsperspektivet og kulturmiljøtankegangen er det lagt et godt grunnlag for at hensynene til de historiske strukturene i omgivelsene bedre kan ivaretas innenfor planprosessen. Har det satt synlige spor etter seg, slik at prosessen foregår etter mer helhetlige prinsipper, eller er det en stykkevis planlegging som skjer?

Om den ideelle målsettingen er å sikre at hensynene til kulturminner og kulturmiljøer innarbeides som en plattform tidlig i planarbeidet, på linje med hensyn til landbruk, næringsliv etc., viser praksis at kulturminnehensynene har vanskelig for å erobre en slik posisjon. Selv når kulturminnesektoren kommer tidlig inn i planprosessen, behøver det ikke nødvendigvis bety at kulturminner og

kulturmiljø gjøres til flaggsak og går vinnende ut når det dreier seg om områder som vurderes utbygd. Flere andre samfunnsinteresser skal i en slik sammenheng tas med i betraktning. Argumentasjonen i plansaker har for Stavanger (og Madlas) vedkommende i stor grad dreid seg om å ta vare på landbruket, kulturlandskapet og grøntområder, og det er i forbindelse med disse kategoriene at kulturminner gjerne nevnes. Når det har oppstått konflikter mellom utbygging og vern i dette området, synes det i hovedsak å ha dreid seg om landbruk, som vist i 9.2. Planleggingen i denne kommunen foregår i et overordnet og langsiktig perspektiv, der landskaps- og kulturminnevern betraktes som en samfunnsinteresse. Selv om det er mulig å sikre at planprosessen fungerer tilfredsstillende på bakgrunn av et godt kunnskapsgrunnlag (sektor- og kommunedelplan, kulturminneplan) og at den oppfattes som god av partene som er involvert, betyr det ikke nødvendigvis at den kulturhistoriske strukturen og kulturmiljøene kommer ut som en seirende part. Blant annet har den mer helhetlige tankegangen som kulturmiljøperspektivet representerer stort sett vært fraværende, noe som har satt synlige spor etter seg i landskapet.

De overordnede kommuneplanene kan følges opp med konkrete reguleringsplaner for mer avgrensede områder. Hvis hensynet til kulturminner og kulturmiljøer bare har nedfelt seg i generelle ordelag i de langsiktige kommuneplanene, kan disse hensynene ivaretas lenger nede i planhierarkiet. Men når det utarbeides planer for mindre geografiske soner (reguleringsplaner) snarere enn planer for større områder, kan den stykkevis planleggingen føre med seg et manglende overblikk over utviklingen i kommunen. Hvis kjennskapet til tilfanget av verdifulle kulturminner og kulturmiljøer er mangelfullt, er det ofte tilfeldigheter som avgjør om det gjøres til et aktuelt diskusjonstema i planprosessen.

Forhold som viser seg å virke inn på den vekten hensynet til kulturminner og kulturmiljøer blir tillagt i kommunens planprosess, er flere og kan kort oppsummeres i følgende stikkord:

- Tidspunktet kulturminnehensynene kommer inn i planprosessen er av vital betydning.
- Oversikten over kulturminnegrunnlaget i kommunene viser seg å være varierende, noen ganger fraværende.
- Hvorvidt det er avsatt tilstrekkelig eller lite ressurser for å ivareta hensynet til kulturminner og kulturmiljøer i kommunen står sentralt.
- Betydningen av en god løpende dialog mellom regionale og kommunale myndigheter påvirker mulighetene for å komme i forkant av mulige interessekonflikter og forhindrer en prosess preget av sak-til-sak behandling.

9.3.4 Plan- og bygningsloven som en arena for samordning

Samordning mellom ulike sektorer er et hovedmål for Plan- og bygningsloven. Plan- og bygningsloven fremmer ikke en spesiell interesse, men fungerer som en arena der ulike interesser skal samordnes. Begrepet samordning er ikke klart definert i loven, og det kan ha flere betydninger. Det kan bety «gjensidig tilpassing», men det kan også forstås som «overordnet styring» (NOU 2001: 7).

Kunnskapsgrunnlag, tidlig deltakelse og ressurser betyr nødvendigvis ikke fullt gjennomslag. Andre interesser oppfattes som gyldige og kan få gjennomslag. I noen tilfeller skjer dette på bekostning av kulturminner. Det er heller slik at kunnskapsgrunnlag, tidlig deltakelse og ressurser er nødvendige, men ikke tilstrekkelige betingelser for å få gjennomslag.

Kulturminner er et slikt hensyn som skal «samordnes» med andre hensyn. Kulturminner kan «samordnes» ved «gjensidig tilpassing» til urban vekst, men samordning kan også bety «overordnet styring» der kulturminnehensyn blir «samordnet bort» i forhold til andre interesser. Undersøkelsen vår viser eksempler på begge former for praksis.

Fragmentert beslutningssystem i LNF-områder

De områdene som har vært studert tilhører de såkalte LNF-områdene, dvs. landbruks-, natur- og friluftsområder (kap 2.2.2). I disse områdene har Plan- og bygningsloven begrenset innflytelse. Utbygging med unntak av bebyggelse for primærnæring styres av Plan- og bygningsloven, mens driften av områdene styres av sektorlover innen jord og skogbruk. Av ressurs-hensyn har vi imidlertid begrenset oss til å studere beslutningsprosesser etter Plan- og bygningsloven. Jordbrukets praksis faller dermed utenfor det vi har studert. Dette betyr at vi ikke har studert alle endringsprosesser i detalj. Det kan forsvares med at de mest omfattende endringene skjer etter Plan- og bygningsloven, og særlig der områder i kommuneplanen endres fra LNF-områder til byggeområder.

9.3.5 Kulturmiljø – et esoterisk begrep?

Kulturlandskapet har siden det ble lansert på 1970-tallet maktet å nedfelle seg som et vesentlig begrep både innenfor planprosessen og hos allmennheten, og det bringes på bane både når spørsmål innenfor landbruket, natur- og kulturminnevernet og friluftsliv står på agendaen. Det kommer for eksempel frem i Nannestad gjennom juridisk bindende bestemmelser og utfyllende retningslinjer knyttet til kommuneplanen, hvor det presiseres at ny bebyggelse skal plasseres slik at hensyn til kulturlandskapet blir ivaretatt.¹¹

Begrepet kulturmiljø inntar en mye mer beskjeden plass. Når det brukes, er det stort sett som en allongering av kulturminner (kulturminner og kulturmiljø). Det kan skyldes flere forhold: at det i første rekke betraktes som en juridisk term, tett koblet til Kulturminneloven - at aktuelle faginstanser sjelden selv bringer det på bane og presenterer det som en relevant innfallsvinkel, og/eller at begrepet ikke har stått tilstrekkelig i fokus i de relevante fagmiljøene og dermed har et uavklart eller tvetydig innhold.

Selve definisjonen av kulturmiljø åpner for ulike tolkninger og skjønn («med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng», heter det i Kulturminneloven). Hva man forstår som «større helhet og sammenheng» er ikke umiddelbart klart. Kulturminnevernet kan muligens kritiseres for ikke å legge nok vekt på å tenke på kulturmiljø som et verktøy som skal inngå i en bredere plansammenheng, hvor mange sektorhensyn skal ivaretas. Mangelen på faglige diskusjoner om begrepet og de metodiske innfallsvinklene kan gi et inntrykk av at kulturmiljø har karakter av å være et avklart og uproblematisk begrep som det hersker bred enighet om. Slik bruk gir ikke dagens erfaringer grunnlag for.¹² På sikt har kulturmiljøet potensial for å fange opp og skape forståelse for betydningen av å synliggjøre historisk sammenheng og helhet i omgivelsene. Det kan bidra til å bygge bro mellom de ulike tilnæringsmåtene til landskap og steder som finnes hos forskjellige aktører. Det har mulighet for å skape interesse hos folk for å engasjere seg i det lokale miljøet fordi det omfatter det erfaringsnære virksomhetsstedet og handlingsrommet, samtidig som det inngår i kulturminnevernets forvaltningsdomene. Det er derfor ønskelig at det satses mer FoU-virksomhet for å utvikle aktuell kulturmiljø-metodikk, så vel som at det vil være nyttig å foreta brukerundersøkelser – både om hvordan kulturminneforvaltningen på ulike nivåer forholder seg til det og hva slags innhold det tillegges av lokale brukere.

9.4 Aktørene og deres kunnskapsgrunnlag, verdisyn og diskursive ståsted

9.4.1 Diskurser om arealbruk

Diskurs er et perspektiv som er egnet til å belyse hvilke interesser og faglige synspunkter som vinner gjennomslag (se kap.1.3.3). Diskurs kan forstås som spesielle meningssystemer som deles av flere mennesker, der diskursanalytikere på forskjellige måter analyserer mønstre i skriftlige og muntlige utsagn (Svarstad 2001). De forståelsene og fortolkningene som skapes i diskursene le-

ver ikke et isolert liv innenfor strengt avgrensede språklige kontekster, men har en mer eller mindre klar forbindelse til makrostrukturer i samfunnet. Blant annet fordi det er få «objektive sannheter» i arealutviklings spørsmål, preges dette feltet av flere og konkurrerende diskurser snarere enn av én dominerende eller hegemonisk (jf. Fairclough 1992). Vi vil i det følgende vise hvordan diskursanalysen kan egne seg til å tydeliggjøre ulike faglige hovedposisjoner og interesser på dette feltet. I arbeidet med å beskrive og analysere diskurser er man opptatt av å avdekke «regler» for hva som på et gitt historisk tidspunkt og innenfor visse institusjonelle rammer er uttrykk for gyldig kunnskap, i form av akseptable, meningsfulle og autoritative utsagn (Røe, Eidheim & Schmidt 2002). Derfor vil problemstillinger knyttet til autoritet og makt være sentrale. Gjennom en diskursanalytisk tilnærming vil man kunne avdekke de ulike måtene makten finner uttrykk på gjennom defineringen av hva som er den «gode» eller «riktige» samfunnsutviklingen, hva som uproblematisk inngrep versus rasing av landskapet.

Hva som oppfattes som gal og riktig arealbruk avhenger av hvem som taler og deres ståsted og interesser. En gjennomgang av kommentarer og ulike utspill i forbindelse med kommuneplanprosessen i Stavanger (hvor vi har et særlig fokus på Madla) peker i retning av to hovedposisjoner eller diskurser, som kan betegnes som «arealutviklingsdiskursen» og «arealbevaringsdiskursen». Innenfor hver av dem befinner det seg aktører med ulike ståsteder, motiver og synspunkter, men de forenes gjennom henholdsvis sin hovedsakelige utviklings- eller bevaringsorientering. Posisjonene gir seg sterkest til kjenne i planprosessen i en storkommune som Stavanger, med et langt mer spesialisert planapparat enn en mindre kommune har tilgang til. Det hindrer ikke at perspektivet har overføringsverdi til typen av overveielser og forhandlinger som gjør seg gjeldende i kommuner med mindre ressurser og et mindre spesialisert planapparat, som for eksempel Nannestad.

9.4.2 «Arealutviklingsdiskursen»

Denne diskursen opprettholdes og formidles av blant andre arealplanleggere i Stavanger kommune som har ansvaret for kommuneplanleggingen, og som på basis av sin fagkompetanse og yrkesrolle anbefaler for politikere hvor utbygging kan foregå og hvor den ikke bør foregå. Når kommuneplanleggerne plasseres i denne diskursen, og ikke i arealbevaringsdiskursen, skyldes det primært at de i rollen som kommuneplanleggere har et utbyggingsansvar (ikke bare bevaringsansvar). De er imidlertid også bevaringsorienterte ved at gir anbefalinger om hvor det ikke bør bygges.

Denne diskursen «befolkes» også av politikere, og selv om disse ikke kan knyttes til én diskurs, har politikere ansvaret for å styre kommunens arealutvikling og veie ulike interesser mot hverandre. Videre finner vi utbyggere og andre med interesse for å omdisponere arealer til utbyggingsformål.

9.4.3 «Arealbevaringsdiskursen»

Arealbevaringsdiskursen representerer en motdiskurs til utviklingsdiskursen ved at representanter for denne i hovedsak er negative til kommunens utbyggingsforslag. Denne diskursen opprettholdes og formidles først og fremst av bønder, og landbrukets organisasjoner har markert seg i kommuneplanprosessen (kommet med uttalelser i høringsrunden, markert sine synspunkter i pressen og det har også vært oppmerksomhet fra (lokal)pressen på jordbrukets interesser versus utbygging). Kulturminnevernet har ikke markert seg på tilsvarende vis eller fått like mye oppmerksomhet, men kan knyttes til samme arealbevaringsdiskurs som jordbruket. De har i denne sammenheng felles interesser gjennom et ønske om å hindre planlagte utbygginger, selv om jordbruket i andre sammenhenger kan oppfattes som en trussel mot kulturminnene (ved at arkeologiske funn på jordbruksarealer ikke oppgis, objekter, bygninger og kulturmiljøer ikke vedlikeholdes og istandsettes o.a.), og det også er bønder som ønsker omdisponering av jordbruksarealer til andre formål.

9.4.4 Ulike virkelighetsforståelser

Debatten i tilknytning til foreslåtte byggeområder i Madla indikerer at forståelsen av hva foreslåtte utbygginger innebærer av inngrep i (jordbruks)landskapet er svært ulik hos representantene for de to partene. Der representanter for «arealutviklingsdiskursen» mener at hensynet til jordvern og kulturlandskap er godt ivaretatt i kommuneplanen, mener representanter for «bevaringsdiskursen» at de planlagte utbyggingene snarere innebærer en rasing av disse interessene. Her har de blant annet hentet støtte i Landbruksdepartementet, som i sin uttalelse sier at «kommuneplanen foreslår flere boligfelt lagt slik at utbyggingen trekkes mot verdifulle jordbruksarealer». Som tidligere nevnt innkalte Miljøverndepartementet planen, noe som resulterte i at omfanget på utbyggingene ble redusert.

9.4.5 Skjønn og verdisyn

Oppfatninger om riktig og gal arealbruk vil trolig bli influert av aktørenes skjønn og verdisyn, som igjen kan knyttes til faglig utgangspunkt og ståsted (for eksempel arbeids- og ansvarsområde, sektortilknytning og annet). Som ansatt i den kommunale arealforvaltningen vil man

neppe gjøre seg til talspersoner for bestemte særinteresser (for eksempel kulturminner), og det er det heller ingen av informantene i kommunenadministrasjonen som gjør. Det er derfor vanskelig å vite om det er divergens mellom hva de personlig mener og hva de faglig hevder og gjør. Fagbakgrunn kan tenkes å prege ens synspunkter. Sentrale kommuneplanleggere i Stavanger har arkitektbakgrunn, men det er vanskelig å tilbakeføre det de gjør og sier angående arealutviklingen i Madla til deres profesjonstilhørighet. Snarere har de en pragmatisk eller praktisk tilnærming til temaet, ved at de må ta hensyn til en rekke formål og interesser, men hvor pragmatismen også består i å avklare hvor utbygging kan foregå.

Ansvar og rolle betinger i stor grad hvordan en nærmer seg spørsmål og temaer. Den av informantene som har blant annet har ansvar for å innløse friområder i privat eie til turstier er (følgelig) mer opptatt av bevaring av Madla som «grønt» område enn de som arbeider med et bredt spekter av temaer. Det ble hevdet at politikere ofte ser saker fra en helt annen synsvinkel enn fagfolk i administrasjonen. Administrasjonen er opptatt av fellesskapets interesser, mens politikerne er mer på de privates (det vil si enkeltpersoners) side. Av arealplanleggere i kommunen, ble politikerne i Nannestad klassifisert som «eiervennlige», fordi det for ofte ble betraktet som en selvklar rett at private eiere bygde ut egne eiendommer. Vi må kommunisere med politikerne på måter som bedre får frem hva et tiltak innebærer i landskapet, påpekte en informant.

9.4.6 Kunnskapsgrunnlag

Vurderinger og beslutninger i arealsaker som påvirker kulturminner og kulturmiljøer, er tett knyttet opp mot hva slags kunnskapsgrunnlag som finns i kommunene og fylket om forekomsten av verdifulle kulturminner og kulturmiljøer. Hvis det ikke finns lett tilgjengelige oversikter over hvilke kulturminner og kulturmiljøer som er viktige for å belyse kulturhistorien i kommunen, kan det senere føre til at politiske beslutninger blir fattet på et utilstrekkelig grunnlag. Den kommunedelplanen i Nannestad som tok opp kulturminneproblematikken mest grundig, ble som vist utarbeidet for et område som hadde vært gjenstand for grundige registreringer før vedtaket om flyplassutbygging ble fattet. Disse registreringene utvidet kunnskapsgrunnlaget og ga et omfattende grunnlagsmateriale som kunne utnyttes ytterligere i øvrige ledd i planprosessen. Kulturminnevernets methodediskusjoner, bl.a. i forbindelse med erfaringer høstet fra kulturmiljøfredninger i henhold til Kulturminneloven, har foreløpig ikke satt særlige spor etter seg i arealplandokumenter omkring grunnlaget for å ivareta større, helhetlige miljøer. I dag

er grensene som trekkes mellom kulturlandskap og kulturmiljø utydelige.

9.5 Gunstige og mindre gunstige faktorer for ivaretagelse av kulturminner og kulturmiljøer

På motstående side er det satt opp en skjematisk fremstilling av ulike faktorer som kan være mer og mindre gunstige for kulturminner og kulturmiljøer i arealplan-sammenheng. Faktorene er stilt opp mot hverandre. Dette er momenter vi har diskutert oss frem til i løpet av prosjektet, og som bygger på våre ulike analyser i de respektive undersøkelsesområdene. Sammenstillingen er ikke ment som en sammenligning av de to områdene, men i stedet en samlet oppsummering der vi har forøkt å gjøre en vurdering uavhengig av geografisk tilknytning.

9.6 Oppsummering

Et vesentlig resultat fra våre undersøkelser er at selv om de gunstige faktorene er til stede i en planprosess (se tabellen ovenfor), er det likevel ikke tilstrekkelig til å sikre at resultatet blir vellykket. Til tross for at disse faktorene skulle kunne bidra til en tilnærmet optimal situasjon. I dette prosjektet har vi ment at målet på hvorvidt resultatet er vellykket, er i hvilken grad den kulturelle strukturen blitt ivaretatt, det vil si i hvilken grad helheter og sammenhenger som kulturminner inngår i er ivaretatt. Mens det fins en klar bevissthet om selve kulturminnene som objekter, så er bevisstheten om kulturmiljøer langt mindre til stede, noe vi har påpekt i våre drøftinger.

For at det også skal kunne tas tilstrekkelige kulturmiljøhensyn, og for at slike hensyn kan bli en synlig premiss i kommunal plansammenheng, tror vi det er nødvendig å utvikle metodikk for dette. Signaler som er gitt i den Europeiske landskapskonvensjonen og fra Planlovutvalgets arbeid, handler mye om lokal medvirkning og viktigheten av å fange opp hverdagslandskapet. I forlengelsen av dette ser vi også betydningen av å finne måter å ta i betraktning de kulturmiljøene som vektlegges lokalt i lokale planprosesser som kommuneplaner og -delplaner. Slikt arbeid pågår i flere norske kommuner, og det er også et tema i andre europeiske land.

Våre undersøkelsesområder befinner seg i mellomlandet langs akse mellom by og land. Mens det fins etablerte systemer for planlegging både for byer og rent landlege områder, er redskapene for å forvalte og analysere slike mellomlandskap mangelfulle, iallfall når det gjelder kulturminne- og kulturmiljøinteresser. Kanskje nettopp fordi

Gunstige faktorer <-> Mindre gunstige faktorer	
Kulturminneplaner, registre	Manglende kunnskap om og oversikt over kulturminner og miljøer
Tilstrekkelig bemanning og fagkompetanse i forvaltningen og erkjennelse av betydningen av å ta vare på kulturminner og kulturmiljøer i det politiske system	Manglende forståelse og erkjennelse om betydningen av kulturminneverdier. Kulturminner oppfattes som et hinder for utviklingen
Bevaringsorientering i kommunen, lite utbyggingspress	Vekstideologi i kommunen, sterkt utbyggingspress
Forutsigbarhet i planleggingen Vedtatte planer følges	Utbyggerstyrt arealplanlegging, utstrakt dispensasjonspraksis
Godt samarbeid mellom ulike etater og forvaltningsnivåer	Hastverksplanlegging og sak til sak politikk
Interesse og engasjement i befolkningen	Manglende diskusjon om kulturminneverdier

en ikke har klart definert hva slags type landskap en står overfor, både på plan-/forvaltersiden og forskningssiden. Vi tror at en fornying av planprosesser der en legger økt vekt på lokal medvirkning og dialog mellom lokal forvaltning/lokalbefolkning og kulturminnevernet/fagfolk, er veien å gå for å oppnå bedre ivaretagelse av kulturmiljøer som en lokal befolkning kan identifisere seg med i slike områder. Det vil være i tråd med en type planlegging der en i større grad legger vekt på utveksling av argumenter og synspunkter for å komme frem til et mer felles syn og oppfatninger, snarere enn å fokusere på interessemotsetninger og maktkamp.

Noter

- ¹ De forskjellige deltakerne har innehatt ulike funksjoner i løpet av prosjektperioden: Gro Jerpåsen, Ragnhild Skogheim og Grete Swensen har deltatt i hele prosjektperioden. Inger-Lise Saglie har vært særlig aktiv i start- og avslutningsfasen grunnet et års permisjon. Jarle Vaage deltok i oppstartsfasen og ble i 2002 erstattet av Torgrim Guttormsen, som har deltatt mest i andre del av prosjektet. Rapporten bygger på tekst som er utarbeidet fortløpende underveis i prosjektet. Hovedansvaret for redigeringsarbeidet har ligget hos Gro Jerpåsen og Grete Swensen, med assistanse fra de øvrige forskerne i prosjektet. Svein Erik Sloreid ved NINA har bidratt med GIS-assistanse i forbindelse med bearbeiding av historiske kartunderlag, og arbeidet har vært gjort i nært samarbeid med Gro Jerpåsen. Underveis i prosjektet har det vært utarbeidet artikler og papers (Jerpåsen og Swensen 2001, Swensen 2003, inkludert seminarrapport Swensen (red.) 2002).
- ² Disse områdene er gitt mange ulike betegnelser i faglitteraturen. I artikkelen «The Shock of The New: 100 concepts describing recent urban change» har forfatterne Taylor og Lang (2004) samlet 100 ulike betegnelser. Disse inkluderer blant annet anticity, edge city, edgeless city, limitless city, rurbia, spillover city, slurbs, urban realm osv. Se for øvrig nærmere omtale i kapittel 9.
- ³ I de senere årenes landskapsforskning har det vært arbeidet en god del med problemfelt tilknyttet immaterielle landskap – mentale landskap. En direkte inkorporering av slike aspekter er ikke foretatt i denne undersøkelsen.
- ⁴ Det har i løpet av de siste par årene kommet to doktoravhandlinger som fra ulikt ståsted problematiserer ulike verdisyn og konflikter som kan oppstå mellom aktive brukere av et landskap og forvalterne av historiske og andre verdier (Setten 2002, Lillehammer 2003).
- ⁵ Et større og bredere intervjumateriale hadde vært en styrke, men her har prosjektets ressursituasjon satt klare begrensninger. Intervjumaterialet er imidlertid supplert med gjennomgang av annet relevant kilde-materiale, særlig plandokumenter.
- ⁶ Av ressurs hensyn har vi i prosjektet begrenset oss til å studere beslutningsprosesser etter Plan- og bygningsloven. Jordbrukets praksis faller dermed utenfor det vi har studert. Dette ser vi som en type problemstilling som er svært relevant i kulturminnevernsammenheng, men som dette prosjektet ikke har hatt som målsetting å forfølge.
- ⁷ <http://odin.dep.no/md/norsk/regelverk/eu/022061-990053/index-dok000-b-f-a.html>.
- ⁸ Grunnlaget for gjennomgangen av denne planen er et tidlig høringsutkast datert 14.5. 2002. Det var dette utkastet som var tilgjengelig da dokumentgjennomgangen ble gjort.
- ⁹ Vi er kjent med at det for Rogaland i 2003 kom en fylkesdelplan for friluftsliv, idrett, naturvern og kulturminner (FINK). Den ble tilgjengelig først etter at våre undersøkelser i Stavanger var avsluttet.
- ¹⁰ Siste endringer vedrørende innsigelse og klage ble vedtatt 1.7.2004.
- ¹¹ Et stort anlagt forskningsprogram i regi av Landbrukshøgskolen på Ås på 1990-tallet bidro til å gi bred innsikt om kulturlandskapets innhold og betydning.
- ¹² Etterlysingen av faglige diskusjoner og metodeutvikling må ikke forstås dithen at det mangler informasjonsmateriale, noe et søk på Internett august 2004 definitivt bekrefter (15 100 treff). Av spesiell informativ karakter er Arealis Faktaark; «Fredet kulturmiljø» og «Andre kulturmiljø». Kulturmiljøbegrepet er også viet plass på hjemmesiden til «Nettverk for miljølære» under overskriften «Kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap».

Litteratur og andre kilder

- Adell, G. 1999: Theories and Models of Peri-urban Interface: A Changing Conceptual Landscape. Literature review. Development Planning Unit, University College London. Strategic Environmental Planning and Management for the Peri-urban Interface. Research Project.
- Alle tiders kulturminner. Riksantikvaren 2001.
- Antrop, M. 1997: The concept of traditional landscapes as a base for landscape evaluation and planning. The example of Flanders Region. - I: *Landscape and Urban Planning* 38 (1997): 105-117.
- Antrop, M. 2004: Uncertainty in planning metropolitan landscapes. - I: Tress, G. et al. (ed.): *Planning metropolitan Landscapes. Concepts, Demands, Approaches.* - Delta Series 4, Wageningen, The Netherlands, 2004.
- Asplan 1991: Tettstedsutvikling Romerike. Analyse av 8 utvalgte tettsteder.
- Aurbakken, C. 1992: Landskapsøkologiske endringer i Nannestad kommunes jordbrukslandskap fra 1949 til 1988: Årsaker og konsekvenser. - Hovedoppgave i geografi, Universitetet i Oslo.
- Austad, I. og Øye, I. et al. 2001: Den tradisjonelle vestlandsgården som kulturbiologisk system. - I: Skar, B. (red.): *Kulturminner og miljø. Forsknings i grenseland mellom natur og kultur.* - NIKU.
- Bender, B. (red.) 1993: *Landscape: politics and perspective: 19-48.* - Oxford, Berg.
- Bladh, G. 1995: Finnskogens landskap och människor under fyra sekler – en studie av natur och samhälle i förändring. - Göteborgs universitet.
- Borsdorf, A.. 2004: On the way to post-suburbia? Changing structures in the outskirts of European cities. - I: Borsdorf, A.. and Zembri, P. (eds.): *Structures, European cities, insights on outskirts.* - Cost Action C10.
- Borsdorf, A.. et. al. 2004: Parallels and differences in the outskirts of European cities. A methodological reflection and a comparative matrix. I: Borsdorf, A. and Zembri, P. (eds.): *Structures, European cities, insights on outskirts.* - Cost Action C10.
- Brandt, B. 1996: Gruppeintervju : perspektiv, relasjoner og kontekst. I: Holter, H. og Kalleberg, R. (red.): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning.* - Oslo, Universitetsforlaget.
- Breen, O. 1995: *Arbeid, industri og handel: jernvinna på Øvre Romerike.* - Romerike historielag. Romerikstun. Bd. 17.
- Brekke, N.G. 1987: *Byggeskikk og kulturlandskap. I: Fortidsvern 3.*
- Bye, G. 1995: *Historiske glimt fra Nannestad.* - Nannestad kommune.
- Byen på Jæren. Fylkesdelplan for arealplanlegging og langsiktig byutvikling på Jæren. - Fagnotat nr.1/99. Landbruksinteresser i planområdet m/kjerneområder for landbruk. Fylkesmannen i Rogaland, landbruksavdelingen.
- Byen på Jæren. Fylkesdelplan for arealplanlegging og langsiktig byutvikling på Jæren. - Fagnotat nr.2/99. Biologisk mangfold, kulturlandskap og grøntområder. Fylkesmannen i Rogaland, Miljøvernnavdelingen.
- Byen på Jæren. Fylkesdelplan for arealplanlegging og langsiktig byutvikling på Jæren. - Fagnotat nr.3/99. Kulturminner, Rogaland fylkeskommune, regionalavdelingen, kulturseksjonen.
- Byen på Jæren. Fylkesdelplan for arealplanlegging og langsiktig byutvikling på Jæren. - Fagnotat nr.4/99. Transportbehov og overordnet infrastruktur: Statens vegvesen Rogaland. Jernbaneverket region sør.
- Byen på Jæren. Fylkesdelplan for arealplanlegging og langsiktig byutvikling på Jæren. - Fagnotat nr.5/99. Transportbehov og overordnet infrastruktur: Fase 2: Transportmodelleberegninger. Statens vegvesen Rogaland.
- Byen på Jæren. Fylkesdelplan for langsiktig byutvikling på Jæren. Vedtatt 10.10.00. - Rogaland fylkeskommune.
- Byen på Jæren. Fylkesdelplan for arealplanlegging og langsiktig byutvikling på Jæren. - Fagrapport nr. 6, 2000. Konsekvensanalyse av byutviklingsmodeller. Asplan Viak Stavanger.
- Dolmen, D. Strand, L.Å., Fossen, A.. 1991: *Dammer på Romerike: en registrering og inventering av dammer i kulturlandskapet, med hovedvekt på amfibier.* - Rapport Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Miljøvernnavdelingen 2/91.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and Social Change.* - Cambridge: Polity Press.
- Feste, I. og Oterholm, A.-I. 1973: *Landskapskarakter.* - Norges Landbrukshøyskole. Inst. for hagekunst, Ås.
- Flyvbjerg, B. 1992: *Rationalitet og magt. Det konkrete vitenskap.* - København: Akademisk forlag
- Fog, J. 1999: *Med samtalen som utgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview.* - Viborg: Akademisk Forlag.

- Fischer and Forester, J. (eds). 1993: The argumentative turn in policy analysis and planning. - Durham, London: Duke University Press.
- Forester, J. 1989: Planning in the Face of Power. - Berkeley, California: University of California Press.
- Fortid og flyplass 1992: Fortid og flyplass: ny hovedflyplass på Gardermoen og virkningene på kulturminnene på Romerike, Akershus fylkeskommune, Kulturminneprosjekt Gardermoen. - Oslo, Fylkeskommunen.
- Foucault, M. 1989, The Archaeology of Knowledge. - London.
- Gansum, T., Jerpåsen, G. B. og Keller, C. 1997: Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder. - AmS Varia 28, Stavanger.
- Gaukstad, E. 2003: Den europeiske landskapskonvensjonen. - I: Fortidsminneforeningens Årbok 2003, Tema: Kulturmiljø og landskap. 157. årg.
- Geertz, C. 1983: Local knowledge. Further essays in interpretive anthropology. - New York: Basic.
- Giddens, A.. 1984: The constitution of society: outline of the theory of structuration. - Cambridge.
- Gregory, D. 1994: Geographical Imaginations. - Oxford
- Greve, A. 1998: Her: et bidrag til stedets filosofi. - Dr. avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Grimeland, B.A. (red.) 1928: Kjenn ditt land, Norske bygder og byer. Ullensaker, Nannestad og Gjerdrum. - Oslo.
- Guttormsen, S.T. 2002: Gård og landskap – mellom natur og kultur i jernalderens jordbrukssamfunn. - I: Primitive tider. 5. årgang, Oslo.
- Guttormsen, T. og G.B. Jerpåsen. 2002: Travelling spaces – mobility in the historical landscape of Nannestad. - I: G. Swensen (ed): Cultural heritage on the Urban Fringe. Nannestad Workshop report March 2002. - NIKU Publikasjoner 126. Oslo.
- Hansen, L. M. J. m.fl 1992: Romerike på kryss og tvers. En gjennomgang av 17 tettsteder på Romerike med byggeskikkesperten Morten Krogstad. - Utg. Romerikes Blad.
- Haug, M. 1993: Kulturlandskap på Øvre Romerike. Historie og landskapsanalyse. - Rapport på grunnlag av hovedoppgave ved Institutt for landskapsarkitektur, Norges Landbrukshøgskole. B.7 i serien Kulturlandskap i leirjordsområder. Ås.
- Haug, M. og A.G. Kittelsrud 1992: Gjengroing av ravnbeiter, registreringer av arealbruk og tilstand. Prosjektet Kulturlandskap i leirjordsområder. - Norges landbrukshøgskole.
- Healey, P. 1997: Collaborative Planning. Shaping Places in Fragmented Societies. - Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press Ltd.
- Helliksen, W. 1997: Gård og utmark på Romerike 1100 f.kr.-1400 e.kr. - Varia 45, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Hodder, I. 1991: Postprocessual archaeology and the current debate. - I: R.W. Preucel (ed.): Processual and post-processual archaeologies. Multiple ways of knowing the past. - Occasional Papers no. 10 Carbondale, Ill.
- Hygen, A.-S. 1996: Fornminnevern og forvaltning. En teoretisk og metodisk tilnærming til planlegging og praksis i kulturminnevernet. - NIKU Temahefte 1.
- Hägerstrand, T. 1975: Survival and arena: on the life history of individuals in relation to their geographical environment. - I: Carlstein, Parks, Thrift (eds): Human Activity and Time Geography. Volume 2. London.
- Innes, J. E. 1998: Information in Communicative planning. - : Journal of the American Planning Association 64, 1: s 52-63.
- Jacobsen, H. & J.H. Larsen. 1992: Dokkfløy fra istid til kraftmagasin. - Gausdal bygdehistorie.
- Jerpåsen, G. B., Sollund, M-L. B., Widgren, M. 1997: Historisk kart og kulturminnevern. En metode for landskapsanalyse. - NIKU fagrapport 003, Oslo.
- Jerpåsen, G. og Swensen, G. 2001: At the fringe of suburbia. - I: Bergstøl, J.(ed.) Scandinavian archaeological practice - in theory. - Proceedings from the 6th Nordic TAG. (1). Oslo Archaeological Series, Oslo. Pp. 352-361.
- Johansen, K og F. Sandvik (red.). 2001: Veileder Kulturminner og kulturmiljøer, Plan- og bygningsloven. - Riksantikvarens rapporter nr. 29, Oslo.
- Kaijser, L. og Öhlander, M. (red.). 1999: Etnologiskt fältarbete. - Lund: Studentlitteratur.
- Kirkeby, B. 1962-1971: Nannestad bygdebok. - Bind I-IV, Nannestad kommune.
- Kommuneplan for Nannestad 1994-2006, 1999-2010, 2002-20013.
- Kulturminner og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar, rettleiar. - Riksantikvarens rapporter nr. 31, 2003.
- Kvale, S. 1997: Det kvalitative forskningsintervju. - Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Lillehammer, G. 2003: Konflikter i landskapet. Kulturminnevern og kulturforståelse. Analyse av alvedans og utmarksmiljø i Hå kommune i Rogaland, SV-Norge. - Avhandling (dr.art.) - Universitetet i Bergen, 2004. Trykket i Stavanger.
- Lynch, K. 1960 : The Image of the city. - The MIT Press.

- Miller, D. K. 1985. Theory, Paradigms and Planning. – I: Blau, La Gory and Pipkin (eds) Professionals and Urban Form. - Albany: State University of New York Press.
- Myhre, B. 1972: Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland Fjellbygd. - Stavanger Museums skrifter bd.7, Stavanger.
- Myhre, B. 1973: The Iron Age Farm in Southwest Norway. - NAR vol.6, Universitetsforlaget.
- Myrvoll, E.R. og Skogheim, R. 2002: Kulturminnevern i kommunene. Kompetansekartlegging i kommunene Sør-Varanger, Skjervøy, Gjøvik, Skedsmo og Råde. - Upublisert rapport til oppdragsgiver, Miljøverndept. og Riksantikvaren.
- Møllerup, O. 1981: Fornminner i Rogaland. - AmS småtrykk nr. 11. Stavanger.
- Nannestad kommune utg (u.å) Nannestad – med plass for aktiv fritid. (brosjyre).
- Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer. - Riksantikvarens notater 1-1993.
- Nilsson, H. 1885: Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574-1597. - Udgivne efter offentlig foranstaltning ved Yngvar Nielsen. Kristiania.
- Noer, K. A. 1996: Nannestads-landskapets framtid. Kulturlandskap i leirjordsområder. - NLH.
- NOU 2000:22: Om oppgavefordelingen mellom stat, region og kommune: utredning fra Oppgavefordelingsutvalget oppnevnt ved kongelig resolusjon 5. juni 1998; avgitt av Kommunal og regionaldepartementet 3. juli 2000. Oslo.
- NOU 2001:7: Bedre kommunal og regional planlegging etter Plan- og bygningsloven. Planlovutvalgets første del-utredning. Oslo.
- NOU 2002:1: Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk. Utredning fra kulturminneutvalget.
- Olsen, B. 1997: Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning. - Universitetsforlaget, Oslo.
- Olsson, K. 2003: Från bevarande till skapande av värde. Kulturmiljövården i kunnskapssamhället. - Doctoral Dissertation. Kungliga Tekniska högskolan. Stockholm.
- Pripp, O. 1999: Reflektion och etikk. - I: Kaijser, Lars og Magnus Öhlander (red) Etnologiskt fältarbete. - Lund.
- Pryor, R.J. 1968: Defining the Rural-urban fringe. - I: Social Forces 47.
- Prøsch-Danielsen, L. og Simonsen, A. 2000: The deforestation patterns and the establishment of the coastal heathland of southwestern Norway. - AmS-Skrifter 15. Stavanger.
- Riksantikvarens strategi 2000-2005. - Brosjyre fra Riksantikvaren.
- Rygh, O. 1897-1936. Norske Gaardnavne. http://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html
- Røe, P. G., Eidheim, F. og Schmidt, L. 2002: Sandvika i støpeskjeen: en sosiokulturell studie av stedsutvikling. - NIBR-rapport, 2002:14, Oslo.
- Sahlqvist, L. 2000: Det rituelle landskapet. Kosmografiska uttrycksformer og territoriell struktur. - I: Aun 28. Uppsala
- Schumacher, M og Koch, M. 2004. Mapping the Unmapped, Seeing the Unseen. - In: Borsdorf, A. and Zembri, P. (ed.): Structures, European cities, insights on outskirts. - Cost Action C10.
- Setten, G. 2002: Bonden og landskapet. Historier om natursyn, praksis og moral i det jærsk landskapet. - Dr. Polit-avhandling 2002. Geografisk institutt, NTNU Trondheim.
- Sieverts, T. 2003: Cities without cities. An interpretation of the Zwischenstadt. - London og New York: Spon Press.
- Skadberg, G. 1985: Historien om Sunde. - Stavanger.
- Skar, B., G.B. Jerpåsen, V. Bakkestuen, G. Fry, O. Stabbetorp. 2002: Fornminner i skog. Landskapsanalyse basert på geografiske informasjonssystemer. - I: Skar, B. (red): Landskapet som kulturminne. Strategisk instituttprogram 1996-2001. - NIKU Publikasjoner 121.
- Skjelsvik, E. 1988: Gravrøysene på Asakskogen og på Vålaug i Nannestad. - I: Vi og værket. Bedriftsavis for Mathisen-Eidsvolds værk. Vol. 33, hefte nr. 2. Bøn, Værket.
- Skjeggedal, T: Arnesen, G. Markhus, I-L Saglie og P.G. Thingstad. 2001: Regimenes slagmark. Om arealutnyttning og forvaltningsregimer i LNF-områder. - Steinkjer: Nord-Trøndelagsforskning NTF-rapport 2001:3
- Stavanger. Vekst og utvikling i perioden 1800-1990. - Utgitt av Stavanger kommune, Plan- og utviklingsseksjonen, februar 1990.
- Statens vegvesen Oppland 1991: Ny vegforbindelse Lunner (Rv4) – Nannestad (Rv174/120). Gardermoen-prosjektet.
- St.meld 8: Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand (1999-2000).
- Stone, C. 1989: Regime Politics: Governing Atlanta 1946-1988. - Lawrence: University Press of Kansas.

- Stone, C. 1993: Urban regimes and the capacity to govern: a political economy approach. - I: Journal of Urban Affairs: s 1-28.
- Strand, L.Å. 2001: Dammer på Romerike, endringer vedrørende dammene og amfibienes bruk av disse i løpet av en 10-års periode. - Rapport / Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Miljøvernveddelingen, 1/2001.
- Svarstad, H. 2001. Samfunnsvitenskapelige diskursanalyser. - Sosiologi i dag no. 4.
- Swensen, G. (ed.) 2002: Cultural heritage on the Urban Fringe. Nannestad Workshop report March 2002. - NIKU Publikasjoner 126. Oslo.
- Swensen, G. 2003: Pressure on the fringe of the cities. - I: Palang, H & Fry, G (eds.) Landscape Interfaces. Cultural Heritage in Changing Landscapes. - Kluwer Academic Publishers. Landscape Series. Volume 1. Dordrecht/ Boston/ London. Pp. 273 - 295
- Taylor, P. J. og R. E. Lang. 2004: The Shock of the NEW: 100 concepts describing recent urban change. - In: Environment and Planning. Volume 36. Pp. 951-958.
- Tress, G., Tress, B., Harms, B., Smeets, P. van der Valk, A. 2004: Planning Metropolitan Landscapes. Concepts, Demands, Approaches. - Wageningen, Delta Series 4.
- Thomas, J. 1993: The politics of vision and the archaeologies of landscape. - I: B. Bender (red.), Landscape: politics and perspective: 19-48. Oxford, Berg.
- Tilley, C. 1994: A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments. - Berg.
- Tjelta, H., Myhre B., Lindanger, B., Langhelle, S.I. 1980-1983: Soga om Sola og Madla. - Sola, bd. 1-3. Utgitt av Sola kommune.
- Tollin, C. 1991: Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljøvården. - Riksantikvarieämbetet, Uppsala.
- Verdifulle kulturlandskap i Oslo og Akershus fylker: oversikt over prioriterte områder. - Flatby, S., Rapport nr. 1/1994, Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Miljøvernveddelingen.
- Verneverdige områder i Jærregionen. Registrering og vurdering av verneverdige områder og forekomster av verdi for friluftsliv, natur- kulturvern. Regionplankontoret for Jæren 1977.
- Østerberg, D. 1998: Arkitektur og sosiologi i Oslo. En sosio-materiell fortolkning. - Oslo: Pax Forlag

Andre kilder

Historiske kart

- Rektangel 20 A9 1818, 1:20 000. Ltn. Lund og Stockfleth.
- Rektangel 20 A10 1818, 1:20 000. Ltn. Lund og Stockfleth.
- Kart over terrainet omkring exerceerspladsen Gardermoen efter Generalstabens Recognoseringer i 1859. 1:40 000.
- Nannestad Rektangel 20A. 1:100 000, utgitt av Norges geografiske oppmåling 1882.
- Nannestad Rektangel 20A. 1:100 000, utgitt av Norges geografiske oppmåling 1882, revidert i marken 1926-28.
- Nannestad Rektangel 20A. 1:100 000, utgitt av Norges geografiske oppmåling 1882, revidert i marken 1949.

SEFRAK-registeret. Register i GAB over bygninger fra før år 1900.

Askeladden, nasjonalt register over kulturminner.

Rygh, O. Norske gaardnavne: http://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html

Den europeiske landskapskonvensjonen <http://odin.dep.no/md/norsk/regelverk/avtaler/022061-990053/dok-bn.html>

NIKU publikasjonsliste / Publications

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye serier, NIKU Rapport og NIKU Tema, som hver nummereres fra 1 og oppover. Se ytterligere informasjon på kolo-fonsiden (side 2).

Publikasjoner koster fra kr. 100,- (pluss porto) avhengig av størrelse. Det tas forbehold om at enkelte publikasjoner kan være utsolgt.

Kontaktadresse / Publications can be bought from:

NIKU, Postboks 736 Sentrum, N-0105 Oslo

Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00

Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01

E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no

Publikasjonene kan lastes ned som pdf-filer fra vår nettside www.niku.no (Nye publikasjoner).

Nye serier 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brænne, J.* 2003. 97 s.
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringeby stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strand-skogen, K. og E. S. Tveit.* 2003. 114 s.
- 3 Den bemalte og fargylte kalvariegruppen fra 1100-tallet i Urnes stavkirke. Konservering 2001-2003. *Frøysaker, T.* 2003. 89 s.
- 4 Samiske Kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Nord Troms og Finnmark. *Svestad A. og S. Barlind-haug.* 2003. 15 s.
- 5 Alterskapet i Grip stavkirke. Et 1700-talls alterskap fra middelalderen. Konservering 2001-2003. *Olstad, T.M.* 2003. 59 s.

NIKU Tema

- 1 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L.* 2003. 20 s.
- 2 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barlind-haug, S. og Holm-Olsen, I.M.* 2003. 22 s.
- 3 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haa-valdsen, P.* 2003. 16 s.
- 4 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K.S.* 2003. 22 s.
- 5 NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E. (red.)* 2003. 77 s.
- 6 Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen *Bjørke, A.* 2003. 95 s.
- 7 På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & K. Skare (red.)* 2003. 112 s.
- 8 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland, 2003. *Binns, K.S.* 2004. 20 s.
- 9 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 17 s.

10 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Austagder 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 20 s.

11 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. *Holm-Olsen, I.M.* 2004. 17 s.

12 Landskap under press – Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. *Swensen, G., Jerp-åsen, G., Skogheim, R., Saglie, I.-L. og T.S. Guttormsen.* 2004. 95 s.